

**RUSYCYSTYCZNE
STUDIA
LITERATUROZNAWCZE
29**

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
WYDAWNICTWO

Katowice 2019

RADA NAUKOWA

Piotr Fast (Uniwersytet Śląski) — przewodniczący

Joanna Madloch (Montclair State University, USA)

Георгий Векшин (Московский политехнический университет, Rosja)

Мария Равильевна Ненарокова (Институт мировой литературы

им. А.М. Горького РАН, Rosja)

Beata Waligórska-Olejniczak (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza)

ZESPÓŁ REDAKCYJNY

Beata Pawletko (redaktor naczelna)

Anna Tyka (sekretarz redakcji)

Paulina Charko-Klekot (drugi sekretarz redakcji)

ADRES REDAKCJI

ul. Stefana Grota-Roweckiego 5/3.18

41-200 Sosnowiec

e-mail: rs1@us.edu.pl

tel. +48 608 397 132

Publikacja na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe (CC BY-SA 4.0)

Redakcja nie zwraca materiałów niezamówionych i zastrzega sobie prawo redagowania nadesłanych tekstów. Przesyłając prace do druku w naszym czasopiśmie, autorzy wyrażają zgodę na ujawnienie adresów ich poczty elektronicznej oraz na publikację tekstów w formie tradycyjnej i elektronicznej.

Czasopismo wcześniej ukazywało się w formie drukowanej z identyfikatorem ISSN 0208-5038.

Wersją pierwotną referencyjną pisma jest wersja elektroniczna.

ISSN 2353-9674 (wersja ebook)

SPIS TREŚCI

CZASOPISMA LITERACKIE W PERSPEKTYWIE TEORETYCZNEJ I HISTORYCZNO-KULTUROWEJ

gościnnie pod redakcją

MONIKI KARWACKIEJ

7	Słowo wstępne
13	Ludmiła Łucewicz „Słowo drukowane zyskiwało coraz bardziej na znaczeniu...”
40	Marina Zagidullina Historyczny kontekst tezy „u nas nie ma literatury”
54	Wiera Antropowa, Wasilij Fiedorow Poznawczo-narracyjna realizacja pojęć „sumienie” i „dobro” w dyskursie czasopism literackich
73	Tomasz Burzyński Między reprodukcją a zmianą systemową. Czasopisma literackie w społecznym systemie literatury
88	Paweł Łaniewski Pisarz zapomniany. Twórczość Zygmunta Krzyżanowskiego w kontekście czasopism literackich Związku Sowieckiego
106	Bartłomiej Kopczacki Nagroda Jasna Polana jako tołstoj żurnal
122	Monika Karwacka O współczesnych tendencjach krytyki literackiej. Próba opisu

RECENZJE

138	Paweł Łaniewski Władimir Miedwiediew, <i>Zahhak</i> , przeł. Irena Kulesza, Sonia Draga, Katowice 2019.
143	Paulina Charko-Klekot Павел Руднев, <i>Драма памяти. Очерки истории российской драматургии. 1950–2010-е</i> , Новое Литературное Обозрение, Москва 2018

SPRAWOZDANIA

151	Aurelia Kotkiewicz Sprawozdanie z XIII Międzynarodowej Konferencji Naukowej „Literatura jednego domu” (24–25 października 2019 roku, Petersburg)
156	Noty o autorach

СОДЕРЖАНИЕ

ЛИТЕРАТУРНЫЕ ЖУРНАЛЫ В ТЕОРЕТИЧЕСКОЙ И КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКОЙ ПЕРСПЕКТИВЕ

под редакцией

МОНИКИ КАРВАЦКОЙ

7	Вступительное слово
13	Людмила Луцевич «Печатное слово приобретало все большее значение...»
40	Марина Загидуллина Исторический контекст тезиса «у нас нет литературы»
54	Вера Антропова, Василий Федоров Когнитивно-нарративная реализация концептов «совесть» и «добро» в дискурсе литературных журналов
73	Томаш Бужиньски Между размножением и системным изменением. Литературные журналы в социальной литературной системе
88	Павел Ланевски Забытый писатель. Работы Сигизмунда Кржижановского в контексте литературных журналов Советского Союза
106	Бартломей Копцацки Литературная премия Ясной Поляны как толстый журнал
122	Моника Карвацка О современных тенденциях литературной критики. Попытка описания

РЕЦЕНЗИИ

138	Павел Ланевски Włodimir Miedwiediew, <i>Zahhak</i> , пер. Irena Kulesza, Sonia Draga, Katowice 2019
143	Паулина Харко-Клекот Павел Руднев, <i>Драма памяти. Очерки истории российской драматургии. 1950–2010-е</i> , Новое Литературное Обозрение, Москва 2018

ОТЧЕТЫ

151	Аурелия Коткевич Отчет о XIII Международной научной конференции «Литература одного дома» (24–25 октября 2019 г., Санкт-Петербург)
156	Сведения об авторах

TABLE OF CONTENTS

LITERARY MAGAZINES IN THE THEORETICAL, HISTORICAL AND CULTURAL PERSPECTIVE

guest editor

MONIKA KARWACKA

7	Preface
13	Ludmiła Łucewicz "The printed word has become increasingly important" . . .
40	Marina Zagidullina The historical context of the thesis "we have no literature"
54	Vera Antropova, Vasiliy Fedorov Cognitive and narrative implementation of the concept of "conscience" and "good" in the discours of literary journals
73	Tomasz Burzyński Between Reproduction and Systemic Change. Literary Magazines in the Social System of Literature
88	Paweł Łaniewski A forgotten writer. The work of Sigizmund Krzhizhanovsky in the context of literary magazines of the Soviet Union
106	Bartłomiej Kopczacki Yasnaya Polyana Book Award as thick journal
122	Monika Karwacka About modern literary criticism tendencies. Description attempt

REVIEWS

138	Paweł Łaniewski Władimir Miedwiediew, Zahhak, transl. Irena Kulesza, Sonia Draga, Katowice 2019
143	Paulina Charko-Klekot Павел Руднев, Драма памяти. Очерки истории российской драматургии. 1950–2010-е, Новое Литературное Обозрение, Москва 2018

REPORTS

151	Aurelia Kotkiewicz Reports on The 13th International Scientific Conference "Literature of a House" (24–25 October 2019, Petersburg)
156	About the authors

Słowo wstępne

Rosyjskie czasopisma literackie nieodmiennie przyciągają czytelników refleksją na temat najciekawszych aktualnych zjawisk w świecie literatury, kultury, historii i polityki, a także teorii literatury i krytyki literackiej. W ich funkcjonowaniu nie przeszkodziły, mimo początkowych obaw, ani transformacja ustrojowa przełomu lat 80. i 90. XX wieku, ani, będąca jej konsekwencją, komercjalizacja literatury. Kryzys, który objął różne dziedziny życia, wpłynął wprawdzie znacząco na spadek czytelnictwa w Rosji, co odbiło się również na prestiżowych czasopismach literackich, ale nie przełożył się on w bezpośredni sposób na obniżenie ich poziomu artystycznego, nie zachwiał również drastycznie ich pozycję jako najbardziej kompetentnych i opiniotwórczych źródeł wiedzy o współczesnym procesie literackim i życiu kulturalnym Rosji. Nawiązując do pesymistycznej konstatacji Natalii Iwanowej, czasopisma literackie (tzw. tołstye żurnaly)¹ nie

¹ Gwoli ścisłości, warto podkreślić, że w numerze konsekwentnie stosujemy zapożyczenie „tołstye żurnaly”, rezygnując z pojawiającej się z rzadka w niektórych opracowaniach kalki językowej, tj. wyrażenia „grube czasopisma” (lub „grube” czasopisma), które wydaje się nam niefortunne, obarczone na dodatek w języku polskim dominującym, pejoratywnym znaczeniem, wariantem nieoddającym istoty rzeczy, tj. z jednej strony sporej objętości każdego numeru najczęściej miesięczników, tak że oczywistymi pozostają skojarzenia z książką, a nie periodykiem; z drugiej zaś nieuchwytnością tego faktu w rzeczywistości

tylko nie „umarły”², ale potrafiły się zjednoczyć pod wspólnym szyldem, tworząc unikatową, wirtualną bibliotekę, czyli projekt „Журнальный зал”, który był szybką reakcją na pojawienie się internetu. Obok papierowych pojawiły się elektroniczne wersje aktualnych numerów takich czasopism jak: „Новый мир”, „Звезда”, „Октябрь”, „Новое литературное обозрение”, „Знамя”, „Вопросы литературы” i wielu innych. Niemniej istotną kwestią było również stopniowe udostępnianie nie tylko rosyjskim, ale i zagranicznym czytelnikom, badaczom literatury i kultury rosyjskiej elektronicznych wersji archiwalnych numerów³.

Nie ulega wątpliwości, że czasopisma literackie, począwszy od XIX wieku, (współ)tworzyły kanon literacki. Wiele utworów, które weszło do historii literatury rosyjskiej, miało swoją premierę właśnie w tołstych żurnalach. I podążając tym tokiem myślenia, ci autorzy, których teksty nie były publikowane w czasopismach, mieli często utrudniony dostęp do czytelnika, szczególnie w czasach radzieckich. Przykładem takiego właśnie twórcy, wspomnianym przez Leonida Bykowa, autora artykułu *The „Thick Journal” in Rus-*

wirtualnej, w której zasadniczą rolę zaczynają odgrywać pojedyncze teksty, a nie całe numery czasopism. Uważamy, że wyrażenie „tołstye żurnaly” odsyła w najbardziej oczywisty sposób do tradycji i kanonu literatury rosyjskiej.

² Zob. A. Wołodźko-Butkiewicz, *Spojrzenie na prozę rosyjską. Rok 2012 i lata pobliskie*, „Slavia Orientalis” 2013, nr 4, s. 514.

³ Na stronie projektu „Журнальный зал” znajdziemy zarówno czasopisma ukazujące się w Rosji, jak i poza jej granicami (Dania, Izrael, Niemcy, USA). Projekt ten powstał, jak czytamy w zakładce „О проекте”, w latach 1995–1996. Jego celem było zgromadzenie tołstych żurnalów w jednym miejscu i pokazanie tym samym, że mamy do czynienia z unikalnym na skalę europejską i światową zjawiskiem. Misją projektu jest prezentacja rosyjskich czasopism literackich i humanistycznych w kluczu estetycznego fenomenu, który realnie przekłada się na proces rozwoju kultury rosyjskiej. Ważną pozostaje ponadto deklaracja, że „Журнальный зал” **nie współpracuje z pismami szerzącymi idee wojny, propagandy politycznej, a także przejawy dyskryminacji rasowej, religijnej i narodowej**. To nie tylko największa baza tekstów, ale także miejsce, w którym bije serce współczesnej literatury rosyjskiej. Śledząc na bieżąco stronę internetową, trudno zaprzeczyć, że projekt to nie tylko busola przemian, ale także barometr nastrojów społecznych, kulturowych. Zob. <https://magazines.gorky.media/page/about-us> (22.10.2019).

sia: *Yesterday, Today and Tommorow*, jest Władimir Makanin, który bardzo długo czekał na publikację w tołstym журнале, o czym w interesujący sposób mówił w 1999 roku na spotkaniu ze studentami Iowa State University:

Писателем считался тот, кто прошел цензуру и был в конце концов опубликован в толстом журнале. Автора, который выпустил роман или сборник рассказов без того, чтобы напечатать их в толстом журнале, просто не замечали. Он не считался писателем, он был никто. Публикация вне толстого журнала падала в полную безвестность, в „братскую могилу”, как тогда говорили. Я был одним из многих безымянных авторов, [...] за двадцать лет я издал в СССР шесть книг, и все они упали в братскую могилу⁴.

Powyższa konstatacja jest smutnym potwierdzeniem, że — zamiast opiniotwórczego — pierwszorzędą rolę w funkcjonowaniu czasopism w czasach radzieckich odgrywał czynnik wykluczający, będący pochodną skutecznego działania cenzury. Było to możliwe, jak stwierdza Bykow, również dlatego, że o ile książki w ZSRR były towarem deficytowym, trudno dostępnym dla zwykłych czytelników, o tyle tołstye журналы miały zapewnione stałe grono subskrybentów w całym kraju⁵.

Pisząc o fenomenie tołstych журналов i ich prestiżowej pozycji, Bykow podkreśla, że często wynikała ona z autorytetu redaktorów, z magii nazwiska, wymieniając w tym kontekście takie znaczące postaci rosyjskiego życia literackiego jak Nikołaj Niekrasow (czasopismo „Современник”), Aleksandr Twardowski („Новый мир”), Walentin Katajew („Юность”) czy Władimir Maksimow („Континент”)⁶. O historycznej roli tołstych журналов, zdaniem Bykowa, najlepiej świadczy fakt, że epoka odwilży znalazła rezonans w społeczeństwie rosyjskim tak naprawdę nie w związku z de-

⁴ М. Александра, Владимир Маканин и американские слависты в ноябре 1999, „Знамя” 2018, nr 3, <https://magazines.gorky.media/znamia/2018/3/vladimir-makanin-i-amerikanske-slavisty-v-noyabre-1999.html> (4.06.2019).

⁵ L.P. Bykov, *The „Thick Journal” in Russia: Yesterday, Today and Tomorrow*, „Journal of Siberian Federal Univeristy. Humanities & Social Sciences 5” 2016, nr 9, s. 1249.

⁶ Tegoż, *The „Thick Journal” in Russia...*, s. 1251.

cyzjami politycznymi na najwyższym szczeblu partyjnym, ale wraz z publikacjami najważniejszych, programowych tekstów w czasopismach takich jak „Новый мир” i „Знамя”⁷. Kluczowe znaczenie odgrywała tu cykliczność ukazywania się artykułów w czasopi-smach, co przekładało się na wyznaczanie pewnego rodzaju rytmu procesu literackiego, a także temperaturę wywołanych publikacją sporów ideowych i krytycznych.

O istotnej roli czasopism w kontekście historii Rosji wspomina również Richard Pipes w książce *Rosja carów*, zwracając uwagę na wytworzenie w XIX wieku przez rosyjską inteligencję kilku instytucji, służących wymianie myśli, budowaniu relacji i wspólnoty przekonań. Oprócz salonu, uniwersytetu, kółka (*кружок*), ziemstw, czyli organów samorządu lokalnego, taką instytucją pozostawały właśnie czasopisma, z których każde miało określoną linię filozoficzno-polityczną i było przeznaczone dla konkretnych odbiorców. To na łamach takich czasopism jak radykalne „Отечественные записки” (a wcześniej „Современник”), liberalne „Вестник Европы” i „Русская мысль”, a także konserwatywno-nacjonalistyczny „Русский вестник” prowadzone były polemiki, stanowiące namiastkę dyskusji politycznej, z udziałem m.in. Lwa Tołstoja, Fiodora Dostojewskiego czy Iwana Turgieniewa⁸.

I rzeczywiście, jedną z najbardziej charakterystycznych cech w działalności czasopism, o której pisze Pipes, a którą wciąż możemy obserwować, jest ich nieustanna polaryzacja, wyraźny podział na czasopisma o proveniencji liberalnej i konserwatywnej, a nawet nacjonalistycznej, co nie przeszkadza jednak podejmować podobnych zagadnień, udostępniać łamy tym samym autorom, ale i realizować pokrewne cele. Jak podkreślała w 2013 roku badaczka literatury rosyjskiej, Alicja Wołodźko-Butkiewicz:

Od kilku lat w literackich czasopismach (zarówno tych wydawanych na papierze, jak i tych elektronicznych) odbywają się dyskusje z udziałem pisarzy, krytyków oraz literaturoznawców i czytelników, zmierzające ku problematyzacji fenomenu, jakim jest najnowsza rosyjska literatura. W szczególności dotyczą

⁷ Tamże.

⁸ R. Pipes, *Rosja carów*, przeł. W. Jeżewski, Magnum, Warszawa 2006, s. 269–271.

one statusu i roli pisarza, podziału literatury na masową i elitarną, bohatera naszych czasów, gatunków literackich, wreszcie języka literatury. A także nagród literackich i elektronicznych form istnienia literackich tekstów⁹.

I właśnie o polaryzacji czasopism, ich misji społeczno-politycznej traktuje pierwszy artykuł w numerze, który w skali mikro (rosyjskojęzyczne czasopiśmiennictwo przełomu XIX i XX wieku w Wielkim Księstwie Finlandii) pokazuje mechanizmy, dające się tak naprawdę przełożyć na skalę makro. Po tekście zanurzonym w przeszłości, stanowiącym jednocześnie próbę jej aktualizacji, proponujemy przyrzeć się współczesnej odsłonie czasopism i krytyki literackiej, również widzianej poprzez pryzmat przeszłości i tradycji. W drugim artykule podjęto rozważania na temat współczesnych przeobrażeń literatury i procesu literackiego, widzianych z perspektywy schyłku, a raczej kryzysu literatury obserwowanego współcześnie, chociaż przeświadczenie to, jak zostało wykazane, sięga korzeniami XIX stulecia. Temat opiniotwórczej roli czasopism literackich podjęty zostaje z kolei w tekście, który odnosi się do przemian wartości zachodzących we współczesnym społeczeństwie rosyjskim. W polu zainteresowań jego autorów znalazły się dwa pojęcia, tj. „dobro” i „sumienie”. Kolejny artykuł odsyła nas w stronę ujęć interdyscyplinarnych i ujmuje funkcjonowanie czasopism literackich z punktu widzenia socjologii literatury, a także badań kulturowych i medioznawstwa. Uwaga zwrócona jest na rolę czasopism w społecznym systemie kultury, a konkretnie — ich znaczenie w akumulacji i reprodukcji kapitału kulturowego i społecznego. Bohaterem następnego w numerze tekstu jest Zygmunt Krzyżanowski, prozaik, eseista, dramatopisarz i scenarzysta, do którego zapomnienia na pół wieku przyczyniła się w dużym stopniu, co ciekawe, niemożność publikacji żadnego utworu w formie samodzielnej książki. Niewielkim, doraźnym pocieszeniem dla artysty były w tej sytuacji pojedyncze, rozproszone publikacje w kijowskich i moskiewskich czasopismach literackich, nierzadko pod pseudonimem, co nie wpłynęło pozytywnie na rozpoznawalność twórcy nawet w czasach późniejszych. Dwa ostatnie teksty odno-

⁹ A. Wołodźko-Butkiewicz, *Spojrzenie na prozę rosyjską...*, s. 514.

szą się do współczesnych problemów związanych z czasopismami. W artykule traktującym o nagrodzie literackiej Jasna Polana starała się autorka zmierzać w stronę opisu podobieństw i różnic w funkcjonowaniu tołstych żurnalów i nagrody literackiej oraz konkluzji, że obie te instytucje przyczyniają się do promocji literatury wysokiej. W tekście zamykającym podjęto natomiast refleksję nad dynamicznie zmieniającą się oblicze rosyjską krytyką literacką, dla której coraz ważniejszą rolę zaczyna odgrywać nie tyle promocja ocenianych tekstów, ile autopromocja, realizowana na dodatek za pomocą coraz mniej wyszukanych, agresywnych metod i środków językowych. Z tej perspektywy jeszcze wyraźniej widać korzyści płynące ze sprawnego zarządzania i funkcjonowania czasopism literackich, dzięki czemu publikowane tam teksty utrzymują wciąż wysoki poziom artystyczny i językowy.

Zaproponowane w tomie omówienia przekonują o różnorodności, ale przede wszystkim potrzebie uzupełnień i aktualizacji refleksji nad dynamicznie zmieniającą się rolą czasopism literackich, szczególnie zaś tołstych żurnalów, które bezsprzecznie stały się fenomenem estetycznym na skalę światową, pomagającym lepiej zrozumieć istotę przemian w obrębie literatury, kultury, polityki i społeczeństwa.

Redakcja

LUDMIŁA ŁUCEWICZ

Uniwersytet Warszawski

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-6340-2598>

«ПЕЧАТНОЕ СЛОВО ПРИОБРЕТАЛО ВСЕ БОЛЬШЕЕ ЗНАЧЕНИЕ...»

“THE PRINTED WORD HAS BECOME INCREASINGLY IMPORTANT...”

The author of the article reviewed the totality of certain historical, political, general cultural factors that influenced the processes of Russian-Finnish interaction, which influenced on the processes of Russian-Finnish interaction, as well as the formation and existence of the Russian-language press in the Grand Duchy of Finland. The study of the number of selected episodes from the history of Russian-language periodicals of the late XIX – early XX centuries gives reasons to conclude that it was during this period that the printed word became increasingly important for the formation of socio-political, national-patriotic, general cultural sentiments in both Russian and Finnish society. The positions of the three reviewed periodicals are different both in their dominant ideological attitudes and in the readership. The pro-government Finnish newspaper (editor: lawyer, monarchist Ivan Bazhenov) being the official mouthpiece of the targeted nationalist russification policy of tsarism, appeals to the entire population of the Grand Duchy. The liberal “Russian voice” (editor: liberal professor Konstantin Arabazhin) advocates for the humanitarian values, the unity of nations based on common material, spiritual, cultural and legal interests; her readers are mostly Russian intelligentsia. The radical “Days of our life” (editor: member of the White movement, the poet of the “white idea” Ivan Savin), on the one hand, deny all the gains of the Russian Revolution and sharply criticize inactive “fathers-emigrants”, on the other hand, they utopianly rely on the coming consolidation of the youth “scattering” in the struggle against Bolshevism, not only in word but in deed; its addressee is Russian emigration, mainly youth.

Keywords: Finland, periodicals, Russian-speaking, the turn of the XIX–XX centuries.

Ludmiła Łucewicz „Печатное слово...”

„СЛОВО ДРУКОВАНЕ ЗЫСКИВАЛО CORAZ BARDZIEJ NA ZNACZENIU...”

Autorka artykułu przeanalizowała ogół określonych czynników historyczno-kulturowych, które wpłynęły na przebieg stosunków rosyjsko-fińskich, a także na powstanie i funkcjonowanie w Wielkim Księstwie Finlandii rosyjskojęzycznego czasopiśmiennictwa. Analiza wybranych epizodów z historii rosyjskojęzycznych periodyków przełomu XIX i XX stulecia pozwala wysnuć wniosek, że właśnie w tym okresie słowo drukowane zyskiwało coraz bardziej na znaczeniu, jeśli chodzi o kształtowanie społeczno-politycznych oraz narodowo-patriotycznych nastrojów i ogólnokulturowych postaw zarówno w rosyjskim, jak i w fińskim społeczeństwie. Pozycja trzech periodyków, poddanych analizie pod kątem dominujących tendencji światopoglądowych oraz kręgu odbiorców, okazuje się inna. Prorządowa „Finliandskaja gazieta” (redaktor: prawnik, monarchista Iwan Bażenow), będąc tubą propagandową caratu i prowadzonej przez niego nacjonalistycznej i rusyfikacyjnej polityki, zwraca się do wszystkich mieszkańców Wielkiego Księstwa. Liberalny „Russkij gołos” (redaktor: profesor, liberał Konstantin Arabażyn) optuje za ideami humanizmu, a także jednocześnie się narodów, opartym na ogólnych, materialnych, duchowych i kulturowych wartościach oraz przesłankach prawnych; jej czytelnicy to przeważnie inteligencja rosyjska. Z kolei radykalne „Dni naszej żizni” (redaktor: uczestnik ruchu „Białych”, poeta Iwan Sawin) z jednej strony odrzucają wszystkie zdobycze rewolucji rosyjskiej i ostro krytykują pasywnych „ojców-emigrantów”, z drugiej zaś utopijnie wierzą w przyszłą konsolidację rozproszonych młodzieży w walce przeciwko bolszewikom, prowadzonej nie tylko słowem, ale i czynem; adresatami periodyku pozostają głównie młodzi przedstawiciele rosyjskiej emigracji.

Słowa kluczowe: Finlandia, prasa, rosyjskojęzyczny, przełom XIX i XX wieku.

«ИМПЕРИЯ ВПРАВЕ ОЖИДАТЬ РАВНОЙ ОТ ВСЕХ СЛУЖБЫ»

Исторически сложилось так, что Финляндия шесть столетий находилась под господством Швеции. Средневековые шведские крестовые походы (1155, 1249, 1293) положили начало массовой колонизации южной Финляндии до Карельского перешейка. Согласно первому мирному договору между Новгородской республикой и Шведским королевством об установлении границ (Ореховский мир, 12 августа 1323 года) территория современной Финляндии вошла в состав Швеции¹. Именно в тот период произошла христианизация финнов (а затем и лютеранизация), усвоение ими западных религиозных и культурных ценностей. Позднее

¹ К.И. Ленстрем, *О мирных договорах между Россией и Швецией в XIV столетии*, Учен. зап. Казанского ун-та, Казань 1855, с. 20.

формирование финской письменности (XVI век), слабое ее развитие привело к тому, что финны стремились получить образование на шведском языке, который оставался основным письменным языком фактически до получения Финляндией независимости. Северная война (1700–1721) между Швецией и Россией завершилась Ништадтским мирным договором (30 августа 1721 года), согласно которому, Швеция уступила России в вечное владение Лифляндию, Эстляндию, острова Эзель, Даго и Мен, Ингерманландию, часть Корелии и Выборг². Новая российская столица — Санкт-Петербург, строилась в окружении преимущественно финно-язычных поселений, издавна существовавших на северо-западных территориях. Город изначально вобрал в себя значительную часть населения ингерманландских деревень, возникли лютеранская община, финский приход, построена церковь св. Анны. Спустя почти столетие, после победы России в русско-шведской войне 1808–1809 годов, Шведское королевство, согласно Фридрихсгамскому мирному договору (5 сентября 1809 года), отдало Российской империи в «вечное» владение все земли Финляндии, Аландские острова и восточную часть Остроботнии (Похьянмаа) до рек Торнео и Муонио³. Вся эта территория, перейдя в собственность Российской империи, получила наименование — Великое княжество Финляндское (1809–1917). Манифестом от 15 марта 1809 года Александр I обещал финнам сохранять прежние законы и традиционный для них жизненный уклад:

Произволением Всевышнего вступив в обладание Великого Княжества Финляндии признали Мы за благо сим вновь утвердить и удостоверить

² Ништадтский мирный договор между Россией и Швецией 30 августа 1721 г. // А.А. Сазонов (сост., примеч. и др.), *Под стягом России: сб. архивных документов*, Русская книга, Москва 1992, с. 118–131.

³ *Мирный трактат, заключенный между Россией и Швецией. 5 (17) сентября 1809 г.* // П. Шиловский, *Акты, относящиеся к политическому положению Финляндии*, тип. М.М. Стасюлевича, Санкт-Петербург 1903, с. 127–129. См. также: П.А. Ниве, *Русско-шведская война 1808–1809 года*, Директ-Медиа, Москва 2013.

Религию, коренные Законы, права и преимущества, коими каждое состояние сего Княжества в особенности и все подданные оное населяющие от мала до велика по Конституциям их доселе пользовались, обещая хранить оные в ненарушимости и непреложной их силе и действии; во удостоверение чего и сию Грамоту собственноручным подписанием Нашим утвердить благоволили⁴.

Княжество получало широкую автономию, а значит, привилегированное место в составе империи⁵. Правда, став «русской», Финляндия поменяла столицу. При шведах административным центром был город Або (сейчас — Турку), Александр I в 1812 году перенес столицу в территориально более близкий к России Гельсингфорс (сейчас — Хельсинки). Позже, в 1827 году, указом Николая I туда же был переведен университет, получивший в честь умершего Александра I название Императорский Александровский университет. Через некоторое время там была учреждена кафедра русского языка и словесности, которую возглавил известный профессор Яков Грот⁶, считавшийся среди русских ученых XIX века «лучшим знатоком Финляндии»⁷, причем свои лекции о русской литературе он должен был читать на шведском языке — единственном, имевшем статус государственного.

⁴ Манифест Александра I. Марта 15-го дня 1809 г. // П. Шиловский, *Акты, относящиеся к политическому положению Финляндии...*, с. 10.

⁵ См. подробнее: В. Расила, *История Финляндии*, Издательство Петрозаводского университета, Петрозаводск 2006; Х. Мейнандер, *История Финляндии*, Весь мир, Москва 2008.

⁶ Описания путешествий Грота по Финляндии и Швеции, его мемуары, посвященные деятельности в Александровском университете, научные исследования и переводы финской и шведской поэзии изданы в объемном сборнике: Я.К. Грот (ред.), *Труды Я.К. Грота. I. Из скандинавского и финского мира (1839–1881). Очерки и переводы*, тип. Министерства Путей Сообщения, Санкт-Петербург 1898 (1065 с.).

⁷ Л. Бюклинг, *Яков Грот в Финляндии (1840–1853 гг.) «Средовик между Русью и Финляндиею»* // И.Р. Такала, А.В. Толстикова (ред.), *Финляндия и Россия: образы общего прошлого: сб. научных статей*, Издательство ПетрГУ, Петрозаводск 2014, с. 66.

Этнические русские в Финляндию тогда особенно не стремились, но культурно-просветительские контакты с финнами налаживались и поддерживались⁸. В Гельсингфорсе и Выборге по долгу службы обосновывались главным образом присылаемые из Петербурга чиновники, военные, рабочие, прислуга, а также «торговый люд» — купцы. В свою очередь в Петербурге и его окрестностях издавна существовали районы компактного проживания финнов, где после присоединения Финляндии в 1809 году население заметно возросло. В 1820-е годы правительство инициирует и поддерживает открытие финских начальных школ, церковных приходов, культурных сообществ. В царствование Александра II, благоволившего к финнам, началась активная модернизация Великого княжества, бурно развивалась его экономика, финны охотнее переселялись в различные регионы Российской империи, но местом преимущественной локализации финно-язычного населения по-прежнему остается Петербург. С 1863 года там действует финская учительская семинария, готовившая преподавателей для воскресных школ; в 1870-е годы издаются на финском языке газеты: «Pietarin sanomat», год спустя — «Pietarin sunnuntailehti», трансформированная в 1874–1879 годы в «Pietarin lehti», а в 1879–1883 — в «Pietarin viikon sanomat»; наиболее популярной среди финского населения становится газета «Inkeri», основанная «русским ингерманландцем», учителем и композитором Моозесом Путро (он же организатор знаменитого в свое время «Музыкального общества петербургских финнов»). К 1895 году в Петербурге на финском языке издается восемь журналов и пять газет⁹.

⁸ М.М. Бородин, *История Финляндии. Время императора Александра I. Юбилейное издание к 100-летию покорения Финляндии*, Государственная типография, Санкт-Петербург 1909, с. 180. См. также: того же, *Финляндия в русской печати. Материалы для библиографии*, Государственная типография, Санкт-Петербург 1902.

⁹ Т.А. Абросимова, *Петербургские финны (XIX – начало XX в.)* // В.В. Калашников (ред.), *Россия в эпоху революций и реформ: проблемы истории*

ОФИЦИАЛЬНАЯ «ФИНЛЯНДСКАЯ ГАЗЕТА»

В самой Финляндии, начиная с 1860-х годов, обостряется борьба между сторонниками государственного шведского языка и защитниками национального финского. Александр II в этой ситуации поддержал финноманов, подписав манифест, по которому финский язык постепенно следует вводить в официальное делопроизводство, а после 20-летнего переходного периода придать ему статус официального. В 1892 году финский язык действительно был провозглашен государственным языком, наравне со шведским.

В период правления Николая II, к концу XIX века, был взят жесткий курс на русификацию «окраин». Целенаправленная русификаторская политика получила широкое распространение в Великом княжестве по сути с 1898 года, когда финляндским генерал-губернатором был назначен Николай Бобриков — убежденный сторонник политики обрусения и административного объединения «окраин» с империей. Манифест 1899 года декларировал «твердый и незыблемый порядок по начертанию и изданию законов общегосударственных»¹⁰, что закрепляло право главы края издавать законы без согласования с представительными органами финляндских властей. Манифест 1900 года объявил третьим официальным языком княжества после шведского и финского русский¹¹. При канцелярии генерал-губернатора была создана «Финляндская газета» (1900–1917), призванная проводить и разъяснять политику русского правительства; содержание газеты дублировалось в еженедельнике «Suomen Sanomat», выходившем на финском языке. Редактором был

и историографии: сб. докладов, т. 4, СПбГЭТУ «ЛЭТИ», Санкт-Петербург 2016, с. 45–52.

¹⁰ М.М. Бородин, *Манифест 3-го февраля 1899 г. // того же, Из новейшей истории Финляндии. Время управления Н.И. Бобрикова*, Товарищество Р. Голике и А. Вильборг, Санкт-Петербург 1905, с. 98–104.

¹¹ *Того же, Русский язык // того же, Из новейшей истории Финляндии...*, с. 119–133.

назначен Иван Баженов — талантливый журналист национал-монархического толка, полностью разделявший «бобринский» курс на срастание финляндской «окраины» с империей. Современный историк Евгения Назарова объясняет необходимость издания «Финляндской газеты» на тот момент следующим образом:

[...] в условиях, когда печатное слово приобретало все большее значение для формирования настроений в обществе, а финляндские — шведские и значительная часть финских — периодические издания в большом количестве печатали материалы против любых попыток имперских властей вторгнуться во внутренние устои автономии, нужен был некий печатный орган, который обосновывал бы правительственную точку зрения¹².

В первом номере газеты за 1 января 1900 года помещена редакторская статья *Задачи «Финляндской газеты»*, где напоминалось о том, что Финляндия, войдя в состав империи, получила автономные права, и это не отменяет ее обязанность быть верной своему монарху. Редактор разъяснял, что Россия выстраивает свою политику таким образом, чтобы «обеспечить права и свободу инородцев, не умаляя их благополучия, не затрудняя их своеобразных культур» и предоставляя всем «одинаковое положение и защиту»; взамен империя ожидает «равной от всех службы [...] и несения общих государственных повинностей»¹³. Далее редактор предупреждает, что «Финляндская газета» не намерена «входить в пререкания» с местной прессой, но если какие-либо факты или позиции официальной газеты будут «ложно истолкованы или неверно освещены», то она «не преминет восстановить их» в истинном свете¹⁴. Проправительственная газета и еженедельник нередко

¹² Е.Л. Назарова, «Финляндская Газета». О русификации Прибалтики и Финляндии (1900–1904) // той же (ред.), *Балтия в контексте Северного пространства. От Средневековья до 40-х годов XX века*, ИВИ РАН, Москва 2009, с. 116.

¹³ [И. Баженов], *Задачи «Финляндской газеты»* // «Финляндская газета» 1900, № 1, 1 января, с. 1–2.

¹⁴ Там же.

раздавались бесплатно, зато местная пресса строго контролировалась и сурово преследовалась.

В связи с обострением вопроса о русском языке Баженов публикует в 1900 году ряд статей под общим названием *Русский язык на окраинах*. Из статьи в статью он неизменно констатирует тот факт, что в Финляндии русский язык не имеет никакого практического применения, его не знают ни финны, ни шведы — и такое положение становится нетерпимым для огромной империи, где государственный язык «всегда должен быть един для всех частей государства, тем более, самодержавного»¹⁵, поэтому требование знать его вполне законно и оправдано. Однако местные жители не разделяли позиции редактора, видя в языковой проблеме нарушение своих прав.

В 1901 году вышел указ о воинской повинности, который отменял самостоятельность финской армии и обязывал финнов служить на общих основаниях в русской армии. Официальная политика Петербурга, как видно, строилась на постепенном размывании основ финляндской автономии через трансформацию и унификацию законодательства. Финны воспринимали эти мероприятия как покушение на суверенитет страны¹⁶. Напряжение в обществе возрастало. Кульминацией стало убийство губернатора Николая Бобрикова в 1904 году чиновником учебных заведений Эйгеном Шауманом. Русификация за короткий период времени породила небывалую русофобию. В Великом княжестве, бывшем до этого одной из самых спокойных частей Российской империи, начинаются беспорядки, саботаж правительственных указов, расцветают сепаратизм и национализм.

При этом страна Суоми являлась излюбленным местом отдыха русских монархов. Анна Танеева (Вырубова) — фрейлина императрицы Александры Федоровны, вспоминала, что с 1905

¹⁵ И. Баженов, *Русский язык на окраинах. I. Прибалтийский край* // «Финляндская газета» 1900, № 58, 16 мая, с. 2.

¹⁶ М. Клинге, *Имперская Финляндия; на чужбине и дома*, Издательский дом «Коло», Санкт-Петербург 2005, с. 17.

года Николай II вместе с семьей и свитой проводил летний отдых недалеко от Петербурга в Финских шхерах (Виролахтинская группа скальных островов). Туда обычно отправлялись на комфортном прогулочном судне, где жили просто и беззаботно: «Каждый день мы съезжали на берег, гуляли по лесу с Государыней и детьми, лазили на скалы, собирали бруснику и чернику, искали грибы, исследовали тропинки. Их Величества, словно дети, радовались простой, свободной жизни»¹⁷. Отдыхая в Финских шхерах в течение нескольких лет, императорское семейство особо ценило непринужденность, покой, естественность своего быта. Согласно наблюдениям финских авторов, Николай II за время своего правления в общей сложности провел на островах финского архипелага почти целый год¹⁸. Биограф отмечает:

Развлечения царской семьи обычно были самые простые — купание, теннис, посещение окрестных деревень, каменоломни в Пютерлаксе, пикники на природе, приглашение местного хора, балалаечного оркестра, рыбалка, охота на водоплавающих птиц. [...] Хорошее, счастливое, совершенно идиллическое время¹⁹.

На рубеже XIX и XX веков возникает понятие русская Финляндия как своеобразное культурно-историческое и географическое явление. Именно тогда русская творческая интеллигенция начинает открывать для себя почти неведомую страну с суровой природой, особой человеческой ментальностью, расположенную на перекрестке между Востоком и Западом, между православным и лютеранским миром. Возникает

¹⁷ А.А. Танеева (Вырубова), *Страницы моей жизни*, [Берлин] 1923, с. 13.

¹⁸ Е. Туоми-Никула, П. Туоми-Никула, *Императоры на отдыхе в Финляндии*, пер. с фин. З. Тесленко, Издательский дом «Коло», Санкт-Петербург 2003, с. 6.

¹⁹ Н. Рисак, *Визиты русских Императоров в Финляндию со времени присоединения ее к России. Составлено по материалам книги Йормы и Пяйви Туоми-Никула «Императоры на отдыхе в Финляндии»*, <http://guardcrew.com/?q=node/266> (17.05.2019).

обоюдный интерес представителей русской и финской культур друг к другу.

К концу 1917 года — времени обретения независимости, в Финляндии постоянно проживало около 6000 русских. Несмотря на сложности во взаимоотношениях местного населения и администрацией княжества этнических конфликтов между русскими и финнами зафиксировано не было²⁰. Ситуация резко изменяется в период революции и гражданской войны²¹, когда развернулись не только кровавые классовые бои (1918) между «своими красными» (*punaiset*) и «своими белыми» (*valkoiset*), но и не виданная ранее русофобия.

РУССКОЯЗЫЧНАЯ ПЕРИОДИКА В «СВОЕЙ» ЗАГРАНИЦЕ

После Октября 1917 года Финляндия, как и Польша, стала пристанищем для русских эмигрантов, бежавших от погромов, арестов, тюрем, расстрелов, голода, холода, ставшими повсеместными в революционной и постреволюционной России²². Страна Суоми нередко воспринималась беженцами как «своя» граница. Для некоторых представителей творческой интеллигенции она стала последним убежищем, а для многих россиян, искавших лучшей доли, — транзитной страной. Значительная часть эмигрантов тогда резко понизила свой социальный статус, порой и вовсе его лишилась. В начале 1920-х годов, согласно статистике, в Финляндии находились примерно 33 500 беженцев из России²³. Большинство

²⁰ В.Т. Васара, *Некоторые взгляды на вопрос о происхождении ненависти ко всему русскому в Финляндии* // Б.П. Заостровцев (сост.), «Труды кафедры истории Нового и новейшего времени Санкт-Петербургского государственного университета», ООО «АИК», Санкт-Петербург 2010, № 4, с. 250.

²¹ См. К.Г. Маннергоейм, *Мемуары*, Вагриус, Москва 2003.

²² См. О.Р. Демидова (ред.), *Российское зарубежье в Финляндии между двумя мировыми войнами: сб. науч. трудов*, Сударыня, Санкт-Петербург 2004.

²³ В.И. Мусаев, *Русская диаспора в Финляндии в 1920-х – 1930-х гг.: Проблема*

задержалось ненадолго. Финляндия стала страной временного пребывания для таких деятелей культуры, как Максим Горький, Александр Амфитеатов, Александр Куприн, Борис Григорьев, Петр Струве, Виктор Шкловский и многие другие²⁴. Творческая интеллигенция стремилась обосноваться в Гельсингфорсе или в его окрестностях, потому что здесь были более широкие возможности для консолидации, в первую очередь на языковой основе. Именно русский язык связывал эмигрантов с их прошлым и помогал преодолевать разобщенность в настоящем. Язык становился тем значимым «базовым элементом», который воплощал в себе «традицию современной русской культуры», а также представлял собой «существенный элемент самосознания ‘граждан’ Зарубежной России»²⁵. Литературная деятельность для многих эмигрантов становилась единственным средством и существования, и выживания. Сергей Михайлов, изучив русскоязычную периодику, издававшуюся в первые постреволюционные годы за рубежом, указывает на Гельсингфорс как первый центр русской эмиграции и приводит такие данные:

Среди русскоязычных изданий: «Голос русской колонии» — ежедневная вечерняя газета, выходившая с 13 по 26 марта 1918 года; «Русский голос» — издавался с 27 марта по 16 апреля 1918 года, в редакционной коллегии были С.А. Аргамаков, А. Бахтин; «Русский листок» — ежедневная газета, орган защиты интересов русского населения Финляндии, выходил с 7 июня 1918 по 28 февраля 1919 года под редакцией П.И. Леонтьева; «Северная жизнь» — еженедельная газета русского населения в Финляндии, издававшаяся с 26 ноября 1918 по 28 февраля 1919 года, редакторы А.В. Игельстром, Е.А. Ляцкий, существовала редакционная коллегия;

адаптации // Е.Н. Морозова (отв. ред.), *Новейшая история Отечества XX – XXI век: сб. науч. трудов*, вып. 2, Издательство Саратовского университета, Саратов 2007, с. 166.

²⁴ См. А.И. Чагин, *Финская тропа в русском рассеянии* // того же, *Пути и лица. О русской литературе XX века*, ИМЛИ РАН, Москва 2008, <https://culture.wikireading.ru/65004> (30.05.2019).

²⁵ М.И. Раев, *Россия за рубежом: история культуры русской эмиграции, 1919–1939*, пер. с англ. А. Ратобильска, предисл. О. Казнина, Прогресс-Академия, Москва 1994, с. 141.

«Русская жизнь» — ежедневная газета, выходившая с 2 марта по 2 декабря 1919 года под редакцией П.И. Леонтьева; «Рассвет» — ежедневная газета, издававшаяся с 14 ноября 1919 по 11 февраля 1920 года, выходило также приложение к газете — еженедельный литературно-художественный журнал «Рассвет»; «Путь» — беспартийная ежедневная газета, выходила с 1 февраля 1921 по 8 января 1922 года под редакцией П.И. Леонтьева, К.И. Шарина; «Революционное дело» — издание партии социалистов-революционеров (всего было издано пять нумерованных выпусков за 1922 год)²⁶.

Как видно, жизнь всех этих периодических изданий была очень короткой. Основные причины просты: ограниченность материальных средств, недостаток профессиональных сотрудников, а также неблагоприятная внутренняя обстановка в стране для развития русскоязычной прессы. Однако при этом русские писатели ощущали себя «полноправными участниками исторического столкновения — отсюда и подчеркнутая публицистичность писательского слова, и его, нередко, яростная непримиримость»²⁷.

Финляндия, как уже отмечалось, получив независимость, переживала период жесточайших «кровавых междоусобиц». В 1918 году белофинны при поддержке немецких войск взяли Гельсингфорс. В период советско-финских войн (первая в 1918–1920 годах, вторая в 1921 году) еще более активизировалось националистическое движение в стране, усилились русофобские настроения; прокатилась волна террора; продолжался процесс массового выселения русских из страны. Победа белофиннов фактически ознаменовала завершение «русского» этапа в истории Финляндии, продолжавшегося более столетия. Но и в этих условиях русскоязычная пресса пыталась выживать, осуществляя различные трансформации. Так, например, упомянутая уже ежедневная газета «Русская жизнь» выходила в период со 2 марта по 2 декабря 1919 года

²⁶ С.А. Михайлов, *Журналистика Финляндии // того же, Журналистика стран Северной Европы*, Издательство В.А. Михайлова, Санкт-Петербург 2003, <http://evartist.narod.ru/text14/48.htm> (16.05.2019).

²⁷ А.И. Чагин, *Финская тропы в русском рассеянии...*

под редакцией П.И. Леонтьева, затем дважды меняла названия: сначала на «Русские вести» (16 июня 1922 – 31 октября 1923), затем на «Новые русские вести» (16 декабря 1923 – 24 июня 1926). Эти полумеры: изменение названий, введение новых сотрудников или редакторов, могли продлить лишь на короткий период времени жизнь издания, но не решали принципиальные вопросы, связанные с финансированием и нежеланием финского общества «терпеть» русскую эмиграцию на своей территории.

Далее кратко остановлюсь на деятельности двух редакторов, проявивших себя на поприще финляндской русскоязычной прессы.

«РУССКИЙ ГОЛОС»: ЗА «ОБЪЕДИНЕНИЕ ВСЕХ, ПРОЖИВАЮЩИХ В ФИНЛЯНДИИ»

В данном контексте интерес представляет издательско-редакторская и публицистическая практика Константина Арабажина (1866–1929) — популярного ученого, педагога, литератора, журналиста. Благодаря своей энциклопедической образованности, лекторскому мастерству, активной литературно-журналистской деятельности Арабажин к началу XX века стал достаточно известным человеком в культурных и научных кругах обеих русских столиц. Его биограф — Сергей Исаков, по сути воскресивший для наших современников эту забытую фигуру, отмечал бурную общественную активность Арабажина, чрезвычайно широкий круг его научных и литературных интересов, особое внимание к новейшим явлениям в культуре и литературе, высокую публикаторскую продуктивность и проч. Но в сущности, по мнению ученого, Арабажин был только «неплохим популяризатором, который умел учитывать степень эрудиции, художественного развития, вкус среднего [...] интеллигента»²⁸. Исаков обращает внимание

²⁸ С. Исаков, *Профессор Хельсинкского университета К.И. Арабажин. Очерк жизни и деятельности* // «Studia Slavica Finlandensia» 1987, т. 4, с. 68–111, <https://www.russkije.lv/ru/pub/read/isakov-arabazhyn/> (17.05.2019).

на некоторые малосимпатичные личные качества своего героя, такие как «повышенное самомнение, самовлюбленность, какая-то легковесность», на его мировоззренческую зыбкость и переменчивость. В результате, как пишет ученый,

отсутствие основательности, даже известная беспринципность отталкивала от него [Арабажина — L.L.] и правых, и левых; также как и его постоянное стремление не отставать от моды, от века. Это сказывалось и в его общественно-политических воззрениях, отличавшихся непостоянством и туманным, достаточно неопределенным либерализмом²⁹.

В 1913 году Арабажин прошел конкурс на замещение вакантной должности в Гельсингфорском университете и приступил к исполнению своих обязанностей, хотя практически до конца 1917 года продолжал жить в Петербурге-Петрограде, приезжая в Финляндию ненадолго для проведения занятий со студентами. Кратковременные приезды, однако, не мешали ему принимать участие в российской литературной и культурной жизни столицы княжества. Он посещает спектакли Финского национального театра, знакомится с режиссером Эйно Калима (который обучался в Москве и Санкт-Петербурге, прекрасно знал русский театр и его репертуар), пишет большую рецензию на спектакль по пьесе Антона Чехова *Дядя Ваня*, высоко оценивая эту постановку: «Передо мной был настоящий Чехов»³⁰. Нередко выступает по т.н. финляндскому вопросу: при этом слегка осуждает русификаторскую политику царского правительства, с симпатией относится к финнам и Финляндии, выражает надежду на скорое установление полного взаимопонимания между двумя народами на основе «духа свободолюбия»³¹.

После октябрьских событий 1917 года Арабажин бежит из Петрограда и окончательно обосновывается в Гельсингфорсе.

²⁹ Там же.

³⁰ К.И. Арабажин, *Финский театр и «Дядя Ваня»* // «Театр и искусство» 1914, № 50, с. 958.

³¹ См. того же, *Россия и Финляндия* // «Биржевые ведомости» (утр. вып.) от 18 ноября 1914, № 14502.

Он более активно включается в общественную жизнь соотечественников, участвует в создании «культурно-хозяйственного» общества «Русская колония в Финляндии» (1918)³²; при обществе организует газету «Голос Русской Колонии» (с 13 номера название изменено на «Русский голос»), являясь фактически ее редактором. Газета издавалась недолго — практически в течение месяца (с 13 марта по 16 апреля 1918 года), вышло 29 номеров. Большая часть публикаций принадлежит самому Арабажину, который настойчиво ратует за «объединение всех проживающих в Финляндии граждан русской национальности на почве общих интересов, материальных, духовных, культурных и правовых»³³. С 7 июня 1918 года до 28 февраля 1919 под его же руководством выходит новая ежедневная газета «Русский листок», где Арабажин-редактор по-прежнему стремится убедить своих читателей в необходимости, с одной стороны, к единению всех слоев русского общества в Финляндии, а с другой — к «разумному симбиозу русских с финляндским народом в рамках независимой Финляндии»³⁴. На

³² По инициативе и непосредственном участии Арабажина был создан *Устав Общества*, где была обозначена цель: «объединение проживающих в Финляндии граждан русской национальности на почве общих интересов — материальных, духовных, культурных и правовых» и задачи, среди которых: «организации всех видов материальной взаимопомощи»; «поддержка культурно-просветительных учреждений, учебных и научных и разного рода организаций и предприятий, вызываемых потребностями русской культуры (театр, искусство, библиотека, книги, газета, русский клуб, бюро справок, приискание труда, поддержка лиц и обществ, занимающихся изучением жизни русских граждан в Финляндии, их быта, истории и развития русской культуры в Финляндии)»; «развитие русско-финляндского сближения путем взаимного изучения культуры и общих интересов обоих народов» и проч. // *Устав Общества Русская колония в Финляндии* (с. 491–495). // Неучтенная брошюра «Устав общества Русская колония в Финляндии» (1918) в архиве Е.А. Ляцкого. Публикация А.Г. Тимофеева // Т.С. Царькова (отв. ред.), *Ежегодник Рукописного отдела Пушкинского Дома на 2007–2008 год*, Дмитрий Буланин, Санкт-Петербург 2010, с. 491–492.

³³ К.А. <арабажин>, *Русская Колония в Финляндии* // «Голос Русской колонии» от 13 марта 1918, № 1, с. 1.

³⁴ К.И. Арабажин, *Финляндская печать и мы* // «Русский листок» от 22

страницах этой газеты Арабажин также публикует множество собственных материалов: неизменные передовицы, своеобразные хроники о жизни русских в Гельсингфорсе в рубриках «Труды и скорби. Изо дня в день», «Заметки дня», а также мемуарные очерки — о встречах с Львом Толстым, Антоном Чеховым, Максимом Горьким, другими деятелями культуры, эссе о творчестве Ивана Тургенева, Михаила Арцыбашева, Владимира Винниченко и др., заметки о посещении Ильи Репина в знаменитых «Пенатах», о встречах с Николаем Рерихом и проч. В начале 1919 года предприимчивый Арабажин участвует в издании газеты «Русская жизнь», а конце того же года становится главным редактором газеты «Рассвет» (1919–1920), позиционируемой как «демократический орган русского самосознания»³⁵. В разное время с изданиями Арабажина сотрудничали известные россияне: писатели Александр Куприн и Леонид Андреев, профессор-этнограф Евгений Ляцкий, историк театра Николай Дризен, художник Николай Рерих, литературный критик Глеб Струве, поэт Иван Тхоржевский, писатель и драматург Федор Фальковский и другие.

В начале 1919 года в результате решения правительства Финляндии о ликвидации всех кафедр русского языка и словесности Арабажин теряет работу в университете, а его общественная активность привлекает все более пристальное внимание финских властей, считавшим его, как и всех русских, неблагонадежным. Ему запрещают проживать в столице, но он, нарушая запреты, продолжает свою редакторско-издательскую и публицистическую деятельность. Однако к 1920 году он утрачивает свою главенствующую функцию в газете «Рассвет», где большее влияние приобрели националисты-монархисты — Антон Карташев и Владимир Кузьмин-Караваев — ближайшие сотрудники обосновавшегося тогда в Гельсингфорсе белого генерала Николая Юденича. Араба-

июля 1918, № 39, с. 2.

³⁵ —ъ [К.И. Арабажин], *Наши задачи* // «Рассвет» от 14 ноября 1919, № 1, с. 1.

жин в сложившейся ситуации предпочел ретироваться; он уехал в Таллин; нового разрешения на въезд в Финляндию больше не получил.

«ДНИ НАШЕЙ ЖИЗНИ» — «МУЧИТЕЛЬНЫЕ ДНИ ОБЩЕЙ РАЗРОЗНЕННОСТИ»

Привлекает внимание и литературно-журналистская деятельность замечательного поэта и прозаика Ивана Савина (Иван Саволайнен, 1899–1927) — человека драматической судьбы. В 1919 году он вступил в Добровольческую армию, попал в плен к красноармейцам, выдержал допросы, пытки, голод, холод, чудом бежал, добрался до Петрограда, а затем, благодаря финскому происхождению, эмигрировал в 1922 году вместе с отцом в Финляндию. Оказавшись в Гельсингфорсе, устроился на сахарный завод сколачивать ящики. Вскоре сблизился с русскими эмигрантами, начал писать для различных русскоязычных изданий. Людмила Савина-Сулимовская — супруга поэта, впоследствии вспоминала:

[...] Савин начинает печататься в местной русской газете — «Русские Вести», где его очень полюбил покойный редактор Г.И. Новицкий, перед своим отъездом в Америку. Пробыв только короткое время в Финляндии, Савин начинает писать фельетоны, воспоминания, стихи, и сразу же, в свои 24 года завоевывает любовь и уважение все русской колонии. Наша русская колония была небольшая, но очень теплая и интересная. Савин образовал «Кружок молодежи»; мы ставили его пьесу *Там*, пьесу *Молодость* [...] и устраивали бесчисленные лекции и вечера памяти Блока, Ахматовой, Гумилева, Есенина... [...] Иван Савин начал писать, кроме «Русских Вестей» в Хельсинки, в газете «Сегодня», Рига, «Руль», Берлин, «Новое время», Белград, «Возрождение», Париж, «Иллюстрированная Россия», Париж, и был представителем почти всех эмигрантских газет³⁶.

Иван Савин организует не только «Кружок русской молодежи в Финляндии» (1923–1926), но и предпринимает в 1923

³⁶ Л.В. Савина-Сулимовская, *К читателям* // И. Савин, *Только одна жизнь: 1922–1927*, Издательство Л.В. Сулимовской, Нью-Йорк 1988, с. 6–10.

году попытку издания в Гельсингфорсе ежемесячного журнала «Дни нашей жизни». Как и другие его соотечественники — литераторы-эмигранты, Савин-публицист обращался к недавнему прошлому, резко изменившему судьбы русских людей. В эпицентр размышлений выдвигались проблемы революции, гражданской войны, взаимоотношений интеллигенции и народа и, конечно, самой России — страны, в которой, как сокрушенно написал Иван Бунин в 1919 году, «мы когда-то (то есть вчера) жили, которую мы не ценили, не понимали — всю эту мощь, сложность богатство, счастье...»³⁷. Свершившаяся российская катастрофа звала к анализу произошедшего, обуславливала потребность понять, объяснить гибель огромной страны и немыслимые трагедии сотен тысяч ее граждан, а главное определить — что делать и как жить дальше.

Первый номер журнала «Дни нашей жизни» открывался в мае 1923 года редакционной статьей Ивана Савина с его тревожными вопросами:

В такие мучительные дни общей разрозненности, пустоты и безверья приступаем мы к изданию нашего журнала, органа русской молодежи. Сзади нас — цепь бездомных лет, ошибок и потерь. Наше сегодня — в дыме нищеты. Наше завтра — ночь. Кто разгадает ее? Тяжко нам. Так тяжело, что порой думаешь: да жизнь ли это? Эта слякоть, этот ветер, разметававший нашу юность, наши цветы, наше солнце по старческим дорогам, эта торжествующая судорога хохота на вражьем лице? А вдруг эти ржавые вериги — навсегда? Вдруг темный Рок обрушил на наши головы бессрочную каторгу плененного духа и испепеленного пожарами сердца?³⁸

В период тяжелых испытаний, неисчислимых потерь, лишений и издевательств автор все же не теряет надежды на «светлый день», он верит в значимую роль молодежи в деле будущего устройства России, призывает ее к консолидации, твердости и терпению в служении своей стране и народу:

³⁷ И.А. Бунин, *Окаянные дни* // того же, [Избранное], сост. и вступ. очерк А.Н. Архангельский, Молодая гвардия, Москва 1991, с. 93–94.

³⁸ [И. Савин], [б.н.] // «Дни нашей жизни» 1923, № 1, с. 1, <http://rys-strategia.ru/publ/3-1-0-2689> (18.05.2019).

«Братья, будем стойки. Будем неуязвимо преданы нашему великому Краю, друзья! [...] пусть ничто преходящее не за-
слонит вечного и непреложного — Россию»³⁹. В заключение
статьи Савин приглашает своих единомышленников, всех тех,
кто любит Россию и верит в ее грядущие «радостные дни»,
поддержать своим участием новый журнал⁴⁰.

Несмотря на поддержку читателей издатели «Дней нашей
жизни», вероятно, столкнулись трудностями. Следующий но-
мер, объединивший три книжки (№ 2, 3, 4), вышел уже в Гер-
мании. Этот номер также открывался редакционной статьей
Савина (июнь–август 1923 года). Автор с удовлетворением от-
метил внимание соотечественников к новому журналу, о чем
свидетельствовали многочисленные отзывы на страницах
русских газет самых разных политических ориентаций — «от
демократов до монархистов-абсолютистов», и поток писем
читателей в редакцию. Очень важна была широкая обще-
ственная поддержка избранного молодежным журналом иде-
ологического курса:

Мы гордимся тем, что правые и умеренно-левые группы нашей обще-
ственности [...] признали правильным и отвечающим моменту тот, по
мере сил расчищаемый нами путь, по которому должна быть направлена
деятельность [...] молодежи — путь ничем не затушеванного, открытого
отрицания всех так называемых «завоеваний революции», путь вычерки-
вания из народной памяти этого похабного шестилетия — 1917–1923 гг. —
путь национальной (отнюдь не националистической) контрреволюции⁴¹.

Своим немногочисленным «критикам», советуя редак-
ции уйти от «политики» и «спрятаться за ширмами ‘строгой
аполитичности’», Савин отвечает остро и принципиально,
видя в аполитичности русской эмиграции «убежище для трус-
ливых недорослей из разбитого лагеря или удобный вид для
прикрытия перебежчиков», «продукт нравственной устало-

³⁹ Там же.

⁴⁰ Там же.

⁴¹ [И. Савин], [б.н.] // «Дни нашей жизни» 1923, № 2–4, с. 1–2, <http://rys-strategia.ru/publ/3-1-0-2689> (19.05.2019).

сти и разочарованности», «преступную бездеятельность» по отношению к «стомиллионному народу», который «при явном попустительстве его недавних друзей и союзников, отдан в рабство сотне психопатов и полумиллиону воров»⁴². Савин-публицист убежден, что задача журнала — «открыть свои и чужие глаза» на ситуацию в России; а задача его молодых соотечественников — «спаять в железный кулак» «все разрозненные силы свои, все возможности и кровью купленный опыт [...] и раздавить [...] большевицкий клоповник».

Элементарное понятие чести и человеческого достоинства, совести и гражданского мужества, и, наконец, чисто природный инстинкт самосохранения обязывает нас открыть свои и чужие глаза на декретированное, планомерно проводимое удушение русского народа уголовной сволочью и сделать все возможное для того, чтобы удушение это обрушилось на головы его творцов, а не растерянно пожимать плечами, когда нам плюют в физиономию⁴³.

Автор испытывает чувство стыда и горечи за «русский зарубежный люд», которому навязана «унизительно-обидная и мучительная, роль 'приживалов Европы'»⁴⁴. На страницах журнала он поучает и призывает молодую эмиграцию к действию «словом и делом»: «Надо уметь и хотеть бороться. Надо называть вещи своими именами, надо быть честным с самим собой и даже в неравный бой выходить с открытым забралом». Завершает статью некрасовскими стихами, известными каждому русскому гимназисту: «Кто живет без печали и гнева, / Тот не любит отчизны своей!». Информация о выходе следующего номера журнала была опубликована в газете «Новые русские вести» почти через полтора года, 13 февраля 1925 года, но реального подтверждения она не получила. «Дни нашей жизни» прекратили свое существование. Иван Савин пытался в меру своих сил и возможностей не только осмыслить национальную катастрофу, но подвигнуть своих молодых

⁴² Там же.

⁴³ Там же.

⁴⁴ Там же.

соотечественников к борьбе с советским режимом. Он умер 27 лет от роду в Хельсинки от заражения крови после неудачной операции по удалению аппендицита.

Итак, в заключение можно констатировать, что совокупность определенных исторических, политических, общекультурных факторов, обусловленная специфическими процессами русско-финского взаимодействия, повлияли на становление и бытование русскоязычной прессы в Великом княжестве Финляндском. Изучение ряда выбранных эпизодов из истории русскоязычной периодики конца XIX – начала XX веков дает основание заключить, что именно в этот период «печатное слово приобретало все большее значение» для формирования социально-политических, национально-патриотических, общекультурных настроений как в русском, так и в финском обществе. Позиции трех рассмотренных периодических изданий различны как по своим доминантным мировоззренческим установкам, так и по читательской аудитории. Проправительственная «Финляндская газета» (редактор: юрист, монархист Иван Баженов), являясь официальным рупором целенаправленной националистической русификаторской политики царизма, обращается ко всему населению Великого княжества. Либеральный «Русский голос» (редактор: профессор-либерал Константин Арабажин) ратует за гуманитарные ценности, единение народов на основе общих материальных, духовных, культурных и правовых интересов; ее читатели — в основном русская интеллигенция. Более энергичные радикальные «Дни нашей жизни» (редактор: участник Белого движения, поэт «белой идеи» Иван Савин), с одной стороны, отрицают все завоевания русской революции и остро критикуют бездействующих «отцов-эмигрантов», с другой — утопически уповают на грядущую консолидацию молодежного «рассеянья» в борьбе с большевизмом не только словом, но и делом; ее адресат — русская эмиграция, преимущественно молодежная.

Русскоязычная периодика в Финляндии, довольно активно развиваясь в первые послереволюционные годы, про-

существовала сравнительно недолго. Вскоре центр русской эмиграции переместился в Париж. Современные российские и финские историки считают, что главной причиной сокращения или полного прекращения деятельности русскоязычных изданий стала развернувшаяся русофобия. Финский профессор Тимо Вихавайнен пишет: «[...] в Финляндии произошло что-то совсем невероятное. Великое княжество, которое всегда славилось своей образованностью и законопослушностью, стало вдруг примером зверства и насилия»⁴⁵. Начался добровольный отток русскоязычного населения из страны. На протяжении многих последующих лет социокультурная граница между Финляндией и Россией оставалась достаточно «высокой», напоминая некую «китайскую стену»⁴⁶, и лишь в эпоху Перестройки ситуация начала изменяться⁴⁷.

REFERENCES

- [Bazhenov, Ivan A.] "Zadachi Finlyandskoy gazety." *Finlyandskaya gazeta*, no. 1, 1900, 1 January [[Баженков, Иван А.] "Задачи Финляндской газеты." *Финляндская газета*, № 1, 1 января, 1900].
- [Savin, Ivan.] [No title.] *Dni nashey zhizni*, no. 1, 1923, <http://rys-strategia.ru/publ/3-1-0-2689>. Accessed 18 May 2019 [[Савин, Иван.] [б.н.] *Дни нашей жизни*, № 1, 1923, <http://rys-strategia.ru/publ/3-1-0-2689>. Дата обращения: 18 мая 2019].
- [Savin, Ivan.] [No title.] *Dni nashey zhizni*, no. 2–4, 1923, <http://rys-strategia.ru/publ/3-1-0-2689>. Accessed 19 May 2019 [[Савин, Иван.] [б.н.] *Дни нашей*

⁴⁵ Т. Вихавайнен, *Образ финляндской революции в России* // «LiteraruS» 2017, № 4 (57), с. 19.

⁴⁶ Е.Г. Сойни, *Взаимопроникновение русской и финской литературы в первой половине XX века*, Языки славянской культуры, Москва 2017, с. 12.

⁴⁷ См. об этом: Н.В. Бекжанова и др. (сост., предисл.), «А пришлось в разлуке жить год...»: *Российское зарубежье в Финляндии между двумя войнами: Материалы к биобиблиографии 1987–2002*, Сударыня, Санкт-Петербург 2003; О.П. Илюха (ред.) «Русская эмиграция»: *Финский фактор в истории и культуре Карелии XX века*. «Гуманитарные исследования», вып. 3, КарНЦ РАН, Петрозаводск 2009.

- жизни, № 2–4, 1923, <http://rys-strategia.ru/publ/3-1-0-2689>. Дата обращения: 19 мая 2019].
- “A prishlos’ v razluke zhit’ goda...”: *rossiyskoye zarubezh’ye v Finlyandii mezhdru dvumya voynami: Materialy k biobibliografii 1987–2002*. Ed. and Preface Bekzhanova, Nailya V. et al. Sankt-Peterburg: Sudarynya, 2003 [“А пришлось в разлуке жить года...”: *российское зарубежье в Финляндии между двумя войнами: Материалы к биобиблиографии 1987–2002*. Ред. и предисл. Бекжанова, Наиля В. и др. Санкт-Петербург: Сударыня, 2003].
- “Manifest Aleksandra I. Marta 15-go dnya 1809 g.” Shilovskiy, Petr. *Akty, otnosyashchiyesya k politicheskomu polozheniyu Finlyandii*. Sankt-Peterburg: tipografiya M.M. Stasyulevicha, 1903 [“Манифест Александра I. Марта 15-го дня 1809 г.” Шиловский, Петр. *Акты, относящиеся к политическому положению Финляндии*. Санкт-Петербург: типография М.М. Стасюлевича, 1903].
- “Mirnyy traktat, zaklyuchennyy mezhdru Rossiyei i Shvetsiyei. 5 (17) sentyabrya 1809 g.” Shilovskiy, Petr. *Akty, otnosyashchiyesya k politicheskomu polozheniyu Finlyandii*. Sankt-Peterburg: tipografiya M.M. Stasyulevicha, 1903 [“Мирный трактат, заключенный между Россией и Швецией. 5 (17) сентября 1809 г.” Шиловский, Петр. *Акты, относящиеся к политическому положению Финляндии*. Санкт-Петербург: типография М.М. Стасюлевича, 1903].
- “Nishtadtskiy mirnyy dogovor mezhdru Rossiyei i Shvetsiyei 30 avgusta 1721 g.” *Pod styagom Rossii: sb. arkhivnykh dokumentov*. Ed. Sazonov, Anatoliy A., et al. Moskva: Russkaya kniga, 1992 [“Ништадтский мирный договор между Россией и Швецией 30 августа 1721 г.” *Под стягом России: сб. архивных документов*. Сост., примеч. Сазонов, Анатолий А. и др. Москва: Русская книга, 1992].
- “Russkaya emigratsiya: Finskiy faktor v istorii i kul’ture Karelii XX veka.” Ed. Ilyukha, Olga P. *Gumanitarnyye issledovaniya*, vol. 3. Petrozavodsk: Karntsrn, 2009 [“Русская эмиграция: Финский фактор в истории и культуре Карелии XX века.” Ред. Илюха, Ольга П. *Гуманитарные исследования*, вып. 3. Петрозаводск: КарНЦ РАН, 2009].
- “Trudy Ya. K. Grot. I. Iz skandinavskogo i finskogomira (1839–1881). Ocherki i perevody.” Ed. Grot, Yakov T. Sankt-Peterburg: tipografiya Ministerstva Putey Soobshcheniya, 1898 [“Труды Я.К. Грота. I. Из скандинавского и финского мира (1839–1881). Очерки и переводы.” Ред. Я.К. Грот. Санкт-Петербург: типография Министерства Путей Сообщения, 1898].
- “Ustav Obshchestva Russkaya Koloniya v Finlyandii.” *Neuchtennaya broshyura “Ustav obshchestva Russkaya koloniya v Finlyandii” (1918) v arkhive Ye.A. Lyatskogo*. Publikatsiya A.G. Timofeyeva. *Yezhegodnik Rukopisnogo otdela Pushkinskogo Doma na 2007–2008 god*. Ed. Tsar’kova, Tat’yana S. Sankt-Peterburg: Dmitriy Bulanin, 2010 [“Устав Общества Русская Колония в Финляндии.” Неучтенная брошюра “Устав общества Русская колония в Финляндии” (1918) в архиве Е.А. Ляцкого. Публикация А.Г. Тимофеева. *Ежегодник Рукописного отдела Пушкинского Дома на 2007–2008 год*. Ред. Царькова, Татьяна С. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 2010].

- Abrosimova, Tamara A. "Peterburgskiye finny (XIX – nachalo XX v.)." *Rossiya v epokhu revolyutsiy i reform: problemy istorii historiografii: sb.dokladov*. Vol. 4. Ed. Kalashnikov, Vladimir V. Sankt-Peterburg: SPBG-ETU "LETI", 2016 [Абросимова, Тамара А. "Петербургские финны (XIX — начало XX в.)." *Россия в эпоху революций и реформ: проблемы истории и историографии: сб. докладов*. Т. 4. Ред. Калашников, Владимир В. Санкт-Петербург: СПбГЭТУ "ЛЭТИ", 2016].
- Arabazhin, Konstantin I. "Russkaya Koloniya v Finlyandii." *Golos Russkoy kolonii*, no. 1, 13 May, 1918 [Арабажин, Константин И. "Русская Колония в Финляндии." *Голос Русской колонии*, № 1, 13 марта, 1918].
- Arabazhin, Konstantin I. "Finlyandskaya pechat' i my." *Russkiy listok*, no. 39, 22 July, 1918 [Арабажин, Константин И. "Финляндская печать и мы." *Русский листок*, № 39, 22 июля, 1918].
- Arabazhin, Konstantin I. "Finskiy teatr i 'Dyadya Vanya'." *Teatr i iskusstvo*, no. 50, 1914 [Арабажин, Константин И. "Финский театр и 'Дядя Ваня'." *Театр и искусство*, № 50, 1914].
- Arabazhin, Konstantin I. "Nashi zadachi." *Rassvet*, no. 1, 14 November, 1919 [Арабажин, Константин И. "Наши задачи." *Рассвет*, № 1, 14 ноября, 1919].
- Arabazhin, Konstantin I. "Rossiya i Finlyandiya." *Birzhevyye vedomosti* (utr. vyp.), no. 14502, 18 November, 1914 [Арабажин, Константин И. "Россия и Финляндия." *Биржевые ведомости* (утр. вып.), № 14502, 18 ноября, 1914].
- Bazhenov, Ivan A. "Russkiy yazyk na okrainakh. I. Pribaltiyskiy kray." *Finlyandskaya gazeta*, no. 58, 16 May, 1900 [Баженов, Иван А. "Русский язык на окраинах. I. Прибалтийский край." *Финляндская газета*, № 58, 16 мая, 1900].
- Borodkin, Mikhail M. "Manifest 3–go fevralya 1899 g." *Iz noveyshey istorii Finlyandii. Vremya upravleniya N.I. Bobrikova*. Sankt-Peterburg: Tovarithchestvo R. Golike i A. Vil'borg, 1905 [Бородкин, Михаил М. "Манифест 3–го февраля 1899 г." *Из новейшей истории Финляндии. Время управления Н.И. Бобрикова*. Санкт-Петербург: Товарищество Р. Голике и А. Вильборг, 1905].
- Borodkin, Mikhail M. *Finlyandiya v russkoy pechaty. Materialy dlya bibliografii*. Sankt-Peterburg: Gosudarstvennaya tipografiya, 1902 [Бородкин, Михаил М. *Финляндия в русской печати. Материалы для библиографии*. Санкт-Петербург: Государственная типография, 1902].
- Borodkin, Mikhail M. "Russkiy yazyk." *Iz noveyshey istorii Finlyandii. Vremya upravleniya N.I. Bobrikova*. Sankt-Peterburg: Tovarithchestvo R. Golike i A. Vil'borg, 1905 [Бородкин, Михаил М. "Русский язык." *Из новейшей истории Финляндии. Время управления Н.И. Бобрикова*. Санкт-Петербург: Товарищество Р. Голике и А. Вильборг, 1905].
- Borodkin, Mikhail M. *Istoriya Finlyandii. Vremya imperatora Aleksandra I. Yubileynoye izdaniye k 100-letiyu pokoreniya Finlyandii*. Sankt-Peterburg: Gosudarstvennaya tipografiya, 1909 [Бородкин, Михаил М. *История Финляндии. Время императора Александра I. Юбилейное издание к 100-летию покорения Финляндии*. Санкт-Петербург: Государственная типография, 1909].

- Bunin, Ivan A. "Okayannyye dni." [*Izbrannoye.*] Ed. and Preface Arkhangel'skiy, Aleksandr N., **Moskva: Molodaya gvardiya, 1991** [Бунин, Иван А. "Ока-
янные дни." [*Избранное.*] Сост. и вступ. очерк Архангельский, Алек-
сандр Н. Москва: Молодая гвардия, 1991].
- Byukling, Liysa. "Yakov Grot v Finlyandii (1840–1853 gg.). 'Sredovik mezhdu
Rus'yu i Finlyandiyeyu.'" *Finlyandiya i Rossiya: obrazy obshchego proshlo-
go: sb. nauch. st.* Ed. Takala, Irina R., Tolstikov, Aleksandr V. Petrozavodsk:
Izdatel'stvo PetrGU, 2014 [Бюклинг, Лийса. "Яков Грот в Финляндии (1840–
1853 гг.) 'Средовик между Русью и Финляндией.'" *Финляндия и Россия:
образы общего прошлого: сб. научных статей.* Ред. Такала, Ирина Р., Тол-
стиков, Александр В. Петрозаводск: Издательство ПетрГУ, 2014].
- Chagin, Aleksey. "Finskaya tropa v russkom rasseyanii." *Puti i litsa. O russkoy
literature XX veka.* Moskva: IMLI RAN, 2008, [https://culture.wikireading.
ru/65004](https://culture.wikireading.ru/65004). Accessed 30 May 2019 [Чагин, Алексей И. "Финская тропа в рус-
ском рассеянии." *Пути и лица. О русской литературе XX века.* Москва:
ИМЛИ РАН, 2008, <https://culture.wikireading.ru/65004>. Дата обращения:
30 мая 2019].
- Isakov, Sergey. "Professor Khel'sinkского universiteta K.I. Arabazhin. Ocherk
zhizni i deyatel'nosti." *Studia Slavica Finlandensia*, vol. 4, 1987, [https://www.
russkije.lv/ru/pub/read/isakov-arabazhyn](https://www.russkije.lv/ru/pub/read/isakov-arabazhyn). Accessed 17 May 2019. [Исаков,
Сергей, "Профессор Хельсинкского университета К.И. Арабажин. Очерк
жизни и деятельности." *Studia Slavica Finlandensia*, т. 4, 1987, [https://www.
russkije.lv/ru/pub/read/isakov-arabazhyn/](https://www.russkije.lv/ru/pub/read/isakov-arabazhyn/). Дата обращения: 17 мая 2019].
- Klinge, Matti. *Imperskaya Finlyandiya.* Sankt-Peterburg: Izdatel'skiy dom "Kolo",
2005 [Клинге, Матти. *Имперская Финляндия.* Санкт-Петербург: Изда-
тельский дом "Коло", 2005].
- Lenstrem, Karl I. *O mirnykh dogovorakh mezhdu Rossiyeyu i Shvetsiyeyu v XIV
stoletii.* Kazan': Uchen. zap. Kazanskogo un-ta, 1855 [Ленстрем, Карл И.
О мирных договорах между Россией и Швецией в XIV столетии. Казань:
Учен. зап. Казанского ун-та, 1855].
- Mannergeym, Karl G. *Мемуары.* Moskva: Vagrius, 2003 [Маннергоейм, Карл Г.
Мемуары. Москва: Вагриус, 2003].
- Meinander, Khenrik. *Istoriya Finlyandii.* Moskva: Ves' mir, 2008 [Мейнандер,
Хенрик. *История Финляндии.* Москва: Весь мир, 2008].
- Mikhaylov, Sergey A. "Zhurnalistika Finlyandii." *Zhurnalistika stran Severnoy
Yevropy.* Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo V.A. Mikhaylova, 2003, [http://evar-
tist.narod.ru/text14/48.htm](http://evartist.narod.ru/text14/48.htm). Accessed 16 May 2019 [Михайлов, Сергей А.
"Журналистика Финляндии." *Журналистика стран Северной Европы.*
Санкт-Петербург: Издательство В.А. Михайлова, 2003, [http://evartist.
narod.ru/text14/48.htm](http://evartist.narod.ru/text14/48.htm). Дата обращения: 16 мая 2019].
- Musayev, Vadim I. "Russkaya diaspora v Finlyandii v 1920-kh – 1930-kh gg.: Pro-
blema adaptatsii." *Noveyshaya istoriya Otechestva XX – XXI vek: sb. nauch.
trudov.* Vol. 2. Ed. Morozova, Yelena N. Saratov: Izdatel'stvo Saratovskogo
universiteta, 2007 [Мусаев, Вадим И. "Русская диаспора в Финляндии в 1920-х
– 1930-х гг.: Проблема адаптации." *Новейшая история Отечества XX —*

- XXI век: сб. науч. трудов. Вып. 2. Ред. Морозова, Елена Н. Саратов: Издательство Саратовского университета, 2007].
- Nazarova, Yevgeniya L. "Finlyandskaya Gazeta. O rusifikatsii Pribaltiki i Finlyandii (1900–1904)." *Baltiia v kontekste Severnogo prostranstva. Ot srednevekov'ya do 40-kh godov XX veka*. Ed. Nazarova, Yevgeniya L. Moskva: IVI RAN, 2009 [Назарова, Евгения Л., "Финляндская Газета. О русификации Прибалтики и Финляндии (1900–1904)." *Балтия в контексте Северного пространства. От Средневековья до 40-х годов XX века*. Ред. Назарова, Евгения Л. Москва: ИВИ РАН, 2009].
- Nive, Petr A. *Russko-shvedskaya voyna 1808–1809 goda*. Moskva: Direkt-Media, 2013 [Ниве, Петр А. *Русско-шведская война 1808–1809 года*. Москва: Директ-Медиа, 2013].
- Rasila, Viľo. *Istoriya Finlyandii*. Petrozavodsk: Izdatel'stvo Petrozavodskogo universiteta, 2006 [Расила, Вильо. *История Финляндии*. Петрозаводск: Издательство Петрозаводского университета, 2006].
- Rayev, Mark I. *Rossiya za rubezhom: istoriya kul'tury russkoy emigratsii: 1919–1939*. Transl. Ratobyl'skaya, Anna. Preface: Kaznina, Ol'ga. Moskva: Progress-Akademiya, 1994 [Раев, Марк И. *Россия за рубежом: история культуры русской эмиграции: 1919–1939*. Перев. Ратобильская, Анна. Предисл. Казнина, Ольга. Москва: Прогресс–Академия, 1994].
- Risak, Nikolay. *Vizity russkikh Imperatorov v Finlyandiю so vremeni prisoyedineniya yeye k Rossii. Sostavleno po materialam knigi Yormy i Pyayvi Tuomi-Nikula "Imperatory na otdykhe v Finlyandii"*, <http://guardcrew.com/?q=node/266>. Accessed 17 May 2019) [Рисак, Николай. *Визиты русских Императоров в Финляндию со времени присоединения ее к России. Составлено по материалам книги Йорма и Пяйви Туоми-Никула "Императоры на отдыхе в Финляндии"*, <http://guardcrew.com/?q=node/266>. Дата обращения: 17 мая 2019].
- Rossiyskoye zarubezh'ye v Finlyandii mezhdru dvumya mirovymi voynami: sb. nauch. trudov. Ed. Demidova, Ol'ga R. Sankt-Peterburg: Sudarynya, 2004 [Российское зарубежье в Финляндии между двумя мировыми войнами: сб. науч. трудов. Ред. Демидова, Ольга Р. Санкт-Петербург: Сударыня, 2004].
- Savina-Sulimovskaya, Lyudmila W. "K chitatel'yam." Savin, Ivan I. *Tol'ko odna zhizn': 1922–1927*. N'yu-York: Izdatel'stvo L.V. Sulimovskoy, 1988 [Савина-Сулимовская, Людмила В. "К читателям." Савин, Иван И. *Только одна жизнь: 1922–1927*. Нью-Йорк: Издательство Л.В. Сулимовской, 1988].
- Soyni, Yelena G. *Vzaimoproniknoveniye russkoy i finskoy literatury v pervoy polovine XX veka*. Moskva: Yazyki slavyanskoy kul'tury, 2017 [Сойни, Елена Г. *Взаимопроникновение русской и финской литературы в первой половине XX века*, Москва: Языки славянской культуры, 2017].
- Tuomi-Nikula, Yorma. Tuomi-Nikula, Pyayvi. *Imperatory na otdykhe v Finlyandii*. Transl. Teslenko, Z. Sankt-Peterburg: Izdatel'skiy dom "Kolo", 2003 [Туоми-Никула, Йорма, Туоми-Никула, Пяйви. *Императоры на отдыхе в Финляндии*. Пер. Тесленко, З. Санкт-Петербург: Издательский дом "Коло", 2003].

- Vasara, Viyena-Tuuli. "Nekotoryye vzglyady na vopros o proiskhozhdenii nenavisti ko vsemu russkomu v Finlyandii." *Trudy kafedry istorii Novogo i noveyshego vremeni Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta*. Ed. Zaostrovtshev, Boris P. Sankt-Peterburg: ООО "АИК", no. 4, 2010 [Васара, Виена Т. "Некоторые взгляды на вопрос о происхождении ненависти ко всему русскому в Финляндии." *Труды кафедры истории Нового и новейшего времени Санкт-Петербургского государственного университета*. Ред. Заостровцев, Борис П., Санкт-Петербург: ООО "АИК", № 4, 2010].
- Vikhavaunen, Timo. "Obraz finlyandskoy revolyutsii v Rossii." *LiteraruS*, no. 4 (57), 2017 [Вихавайнен, Тимо. "Образ финляндской революции в России." *LiteraruS*, № 4 (57), 2017].
- Vyrubova (Taneyeva), Anna A. *Stranitsy moyey zhizni*. [Berlin], 1923. [Вырубова (Танеева), Анна А. *Страницы моей жизни*. [Берлин], 1923].

Марина Викторовна Загидуллина

Челябинский государственный университет

 ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4799-1230>

ИСТОРИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ ТЕЗИСА «У НАС НЕТ ЛИТЕРАТУРЫ»

THE HISTORICAL CONTEXT OF THE THESIS “WE HAVE NO LITERATURE”

The article is devoted to modern reconfigurations of the literary process and literature (as a kind of art), experienced in literary criticism as the decline of literature (the thesis “we have no literature” as a statement of the degradation of an art form). The article provides an overview of reflection on this process on Russian “thick journals” (with the emphasis on the position of the well-known Russian critic Anna Kuznetsova), as well as the author’s view on the general transitional state of Russian modern literature.

Keywords: literary criticism, institutional change, commercialization of literature, literary process.

KONTEKST HISTORYCZNY TEZY „U NAS NIE MA LITERATURY”

Niniejszy artykuł poświęcono współczesnym przeobrażeniom procesu literackiego i samej literatury, odbieranych przez krytykę literacką w kategoriach schyłku literatury (teza „u nas nie ma literatury” jako przeświadczenie o upadku tej dziedziny sztuki). Artykuł przedstawia wybrane refleksje na temat omawianego procesu, prezentowane na łamach tzw. tołstych żurnalow (ze szczególnym uwzględnieniem stanowiska znanej rosyjskiej krytyczki Anny Kuzniecovej), oraz pogląd autorki pracy na ogólny, przejściowy stan rosyjskiej literatury współczesnej.

Słowa kluczowe: krytyka literacka, zmiana instytucjonalna, komercjalizacja literatury, proces literacki.

ВВЕДЕНИЕ

Само выражение «у нас нет литературы», рассмотренное в историческом аспекте, указывает на достаточно значимый в развитии литературной критики феномен: объективацию словесности как особого материального явления, имеющего свои параметры и — главное — границы, вполне укладывающегося в характеристики видимого и ощущаемого мира. Принципиальным здесь следует признать три фактора: 1. литературная критика работает как самосознание литературы наряду с метафикциональностью (включением в сами художественные произведения темы писательского творчества); 2. сутью литературно-критической деятельности следует признать работу по повышению значимости литературы как социально-общественного феномена (то есть критике подвергаются любые отклонения от миссии, которая может пониматься и как служение обществу, и как служение искусству; в обоих случаях критика исходит из эйдоса литературы, ее имманентной природы — быть вербальной летописью эволюции человеческого в человечестве); 3. литературная критика в России исторически (традиционно) создавалась в рамках тезиса «у нас нет литературы» (провозглашая этот тезис, соглашаясь с ним или отвергая его). Цель настоящей статьи — показать преемственность этой концепции от критики 40-х годов XIX века к современности и интерпретировать критическую позицию «у нас нет литературы» в институционально-социальной парадигме (литература рассматривается в статье как социальный институт, чутко реагирующий на угрозы собственного исчезновения).

ВИССАРИОН БЕЛИНСКИЙ — ЗАДОРНО И ОПТИМИСТИЧНО

Белинский в статье *Литературные мечтания* предлагает три толкования самого понятия литература: во-первых, это вся совокупность текстов, в том числе и научных, исторических и т. п. (можно сказать, Белинский дает здесь определе-

ние письма, активно развиваемое полтора столетия спустя Жаком Деррида и другими представителями французского деконструктивизма); во-вторых, это эстетически прекрасные упражнения в словесном искусстве (и это близко к тому, как понимали литературу представители русской формальной школы); в-третьих, это артистический порыв, направленный на запечатление духа того народа, на языке которого создано произведение словесности:

[...] литературой называется собрание такого рода художественно-словесных произведений, которые суть плод свободного вдохновения и дружных (хотя и неусловленных) усилий людей, созданных для искусства, дышащих для одного его и уничтожающихся вне его, вполне выражающих и воспроизводящих в своих изящных созданиях дух того народа, среди которого они рождены и воспитаны, жизнь которого они живут и духом которого дышат, выражающих в своих творческих произведениях его внутреннюю жизнь до сокровеннейших глубин и биений¹.

Анализируя развитие русской литературы, Белинский приходит к выводу, что русское общество стоит накануне появления «своей литературы», когда новые поколения русских писателей (одновременно европейски просвещенных и прочно укорененных в традиционной русской духовности — или «духе народа», являющиеся его выразителями) скажут новое громкое слово в искусстве художественного «письма». Фактически тезис «у нас нет литературы» расшифровывался в «Литературных мечтаниях» как прогноз: «у нас *пока* нет литературы, но ее появление неизбежно».

Важнейший вывод из этих ожиданий Белинского можно сделать при сопоставлении его позиции с реакцией критики 2000-х годов на изменившуюся литературную ситуацию. Почему мы делаем такой немалый скачок во времени? Потому что тезис «у нас нет литературы» зазвучал с новой силой именно тогда. Такой «критики критического состояния» литературы не было ни в советское время (где было простое объясне-

¹ В.Г. Белинский, *Литературные мечтания* // того же, *Собрание сочинений: в 9 т.*, т. 1, Художественная литература, Москва 1976, с. 51.

ние любых «застойных» явлений в литературе «режимом»), ни в 90-е годы, когда социальная турбулентность не позволяла разглядеть проблемы литературного процесса и они осмыслились именно в рамках «деконструкции» всего советского, освобождения из-под ига «социалистического реализма». Так вот, при сопоставлении статьи Белинского 1834 года в газете «Молва» и интернет-изданий XXI века, посвященных литературе и запечатлевших все тот же тезис «у нас нет литературы», мы получаем прекрасную смысловую «раму», дающую нам возможность оценить степень сдвига как в самом «литературном цехе» (то есть процессе создания и культурного оборота произведений словесности), так и в литературной критике, стремящейся этот процесс осмыслить и вынести ему если не приговор, то оценку.

АННА КУЗНЕЦОВА И ДРУГИЕ — ГОРЬКО И БЕЗНАДЕЖНО

Анна Кузнецова, яркий литературный критик, приняла решение покинуть и критику, и литературу. Само это решение (выразившееся в уходе из журнала «Знамя», где Кузнецова вела рубрику «Ни дня без книги» в течение более чем десяти лет), выглядит как особый жест самоликвидации: 8 июля 2017 года корреспондентам Анны Кузнецовой (в том числе и автору настоящей статьи) пришло письмо, которое имело характер публичного заявления (и поэтому может быть приведено в статье полностью):

Коллеги, поздравляю всех с холодным летом 2017. Хочу уведомить, что с 1 июля я больше не работаю в «Знамени» — уволилась. Как раз в мой последний рабочий день вышло интервью со мной в одном хорошем журнале, отчасти объясняющее и сие обстоятельство, и общее положение дел в мире литературы: Желаю вам всего самого-самого доброго и очень надеюсь, что у вас еще есть масса творческих планов, помогающих жить. Желаю вам всем возможности не зависеть от сложившегося контекста².

² Личный электронный архив автора статьи.

Письмо Анны Кузнецовой представляет собой отдельный художественный интерес. Рифма с «холодным летом 1953-го», увязка ухода из «Знамени» исключительно с состоянием литературы, указание на жизнотворческий характер личного решения и «свернутый» тезис о «контексте» — который сводится к все тому же «у нас нет литературы», — все это проясняется в статье, опубликованной в номере 129 сетевого журнала «Литература». Здесь мы обнаруживаем ту же логику, что и в *Литературных мечтаниях* Белинского (но с противоположной эмоционально-оценочной нагрузкой): определение критики (как у Белинского — определение литературы), установление ключевых черт современного литературного процесса как условий, замораживающих собственно суть литературного творчества (у Белинского — констатация «недотягивания» литературы до ее исторической задачи), аналитический пессимизм (а в статье Белинского наоборот — ожидание неизбежного расцвета литературы).

По мнению Анны Кузнецовой, «критика как занятие — это высокоорганизованная жизнедеятельность, построенная на природной способности воспринимать вторичное (текст) как первичное (жизнь)»; «критика как явление — это культурное поле, создаваемое множеством свободно высказываемых мнений»; «критика как инструмент литературного процесса — это полилог субъективных истин, в стремлении к объективности обретающих аргументацию»³. Поясняя мысль критика, заметим, что «восприятие вторичного (текста) как первичного (жизни)» есть важнейшее определение творческой природы литературной критики, которая никак не может быть «экспертизой» (Кузнецова далее в интервью отмечает, что «любая 'экспертиза' в вопросах литературы — всего лишь скрытая реклама»⁴). Станислав Шакиров, посвятивший теме транс-

³ Анна Кузнецова: «Развитие литературы вошло в стадию застоя» [беседу вел Владимир Коркунов] // «Литература» 2017, № 129, http://litteratura.org/issue_publicism/2340-anna-kuznecova-razvitie-literatury-voshlo-v-stadiyu-zastoya.html (12.03.2019).

⁴ Там же.

формации критики в экспертизу статью⁵, разворачивает ту же мысль подробно: он отмечает, что основы литературной критики истончились и фактически сведены к нулю, а различные формы «экспертизы» ведут литературу в принципиально новые условия существования. Наталья Иванова, на которую ссылается Шакиров в конце своей статьи, отмечает как особенную черту «корпоративизма» в литературном процессе «коррупцию дружбы», когда высокие оценки даются не безупречным произведениям, а просто близким, милым или даже просто «нужным» критику людям⁶.

В интервью Анна Кузнецова называет этапными статьи 2008 года («С тех пор писать статьи мне не о чем — развитие литературы вошло в стадию застоя. Все, о чем я написала в 2008 году, вошло в силу, устоялось и подмяло под себя живые явления. Сражаться с этим бесполезно, констатировать неинтересно»⁷): *Пир и хор: поколение «ноль»*⁸ и *Три взгляда на русскую литературу из 2008 года*⁹. Если первая статья отражает сомнения критика в существовании «нового поколения поэтов» (а главный поэтический прием этой «новой поэзии» она называет «вялым верлибром»), то во второй разворачиваются и обретают характер «приговора» основные положения ее статьи 2006 года с красноречивым заглавием *Кому принадлежит искусство, или Революция менеджеров в литературе*¹⁰:

⁵ С.М. Шакиров, *Проблема экспертной оценки в современной литературной критике* // «Медиасреда» 2011, № 6, с. 11–16.

⁶ Н.В. Иванова, *Корпорация дистанция, коррупция* // «ЛитСнаб.ру — Литература+» от 8 апреля 2011, <http://www.litsnab.ru/literature/4448> (12.03.2019).

⁷ Анна Кузнецова: «Развитие литературы вошло в стадию застоя»...

⁸ А.А. Кузнецова, *Пир и хор: поколение «ноль»* // «Арион» 2008, № 1, с. 15–25.

⁹ Той же, *Три взгляда на русскую литературу из 2008 года* // «Знамя» 2008, № 3, с. 169–180, <http://magazines.russ.ru/znamia/2008/3/ku15.html> (12.03.2019).

¹⁰ Той же, *Кому принадлежит искусство, или Революция менеджеров в литературе* // «Знамя» 2006, № 3, с. 170–181.

[...] русская литература сегодня — это изготовление и продажа книг на русском языке. Писатель здесь — в одном ряду с издателем и продавцом, поскольку он давно не интеллигент и не властитель душ, а просто специалист, знакомый с технологиями изготовления текста¹¹.

Отметим и точку зрения Инны Булкиной (и тоже в 2008 году): она полагает, что пестрая картина «разной критики» есть не что иное, как отражение одного типа критики — отстающей от читателя, который вскоре устремится за литературой на разных языках и оставит позади «окормляемых» Литературным институтом «молодых писателей» и под стать им критиков¹².

Владимир Захаров тоже обращается к тезису «у нас нет литературы»:

Сейчас не то: литература пребывает в жестоком кризисе. В прошлом мировая, современная литература провинциальна: о мировом признании и влиянии на мировой литературный процесс можно лишь мечтать. Есть книги, но нет литературы. Есть писатели, но от большинства из них отвернулись читатели. Кризис литературы — кризис идей и идеала. Великой делает литературу великий идеал... У нас нет литературы, как понимали ее Киреевский, Пушкин, Белинский, Достоевский, Толстой, какой она стала в 1820–1890-х годах. Недавно смертью А.И. Солженицына (2008) и В.Г. Распутина (2015) завершилась классическая традиция русской литературы. Что будет? Станет ли постсоветская литература русской? Куда приведет авторов постмодернизм? Что, кроме повторения известного, предложат современные писатели, серьезно относящиеся к ремеслу? Где открытия? Где эти дерзновенные писатели? Где словесность?¹³

Важно, что даже десятилетие спустя после провозглашения нового старого лозунга «у нас нет литературы» он остается актуальным (и значит, прошло десятилетие ожиданий и надежд).

¹¹ Той же, *Три взгляда на русскую литературу...*

¹² И.С. Булкина, *У нас нет литературной реальности* // «Знамя» 2008, № 7, <http://znamlit.ru/publication.php?id=3641> (12.03.2019).

¹³ В.Н. Захаров, *Есть ли у нас литература? Концепты «литература» и «словесность» в русской критике* // «Проблемы исторической поэтики» 2016, № 14, с. 12.

Нет сомнений, что — какой бы яркой ни была критика специалистов, глубоко понимающих особенности современного литературного процесса, — полемика вокруг общественно значимых вопросов развития литературного процесса осталась «незамеченной широкими кругами общественности», а единственным внятным следствием стал, например, уход Анны Кузнецовой из «Знамени» (именно по этой причине — ощущению ненужности собственной критической деятельности — в силу угасания самого материала, художественной литературы, которая на глазах всех превратилась в «борьбу менеджеров за рынок»). Такие следствия могут быть резонансны в нешироких кругах элитарно ориентированных публик, но изменить ситуацию они не могут (для Анны Кузнецовой уход — это не демонстрация чего бы там ни было, а личное и честное решение).

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КРИТИКА СЧИТАЕТ СЕБЯ НЕНУЖНОЙ

Мы можем уловить важную закономерность: критика чувствует свою ненужность, поскольку ставит своей задачей усматривать и интерпретировать и для писателей, и для читателей такие аспекты литературных произведений, в которых отражается, по словам Кузнецовой, «сосуществование» человека с «нерешаемыми вопросами» (несомненно, это парафраз «проклятых вопросов бытия»). Между тем оказывается, что такая литература не находит своего читателя — а возможно, и своего издателя; в информационном потоке оказываются указания на «коммерчески значимые» книги, глубинные свойства которых никого особо не занимают. Повторять одно и то же — что стоящей и настоящей литературы больше нет, что перед нами симулякры и подделки, натужные попытки «игры в слова» и прочие эксперименты, «обличать» которые, по крайней мере, не интересно. И вот — критик заменяется «экспертом», который быстро и «на заказ» пишет критические заметки в «водевильном» жанре. Не критик «заказан», а ли-

тература такова: она создается в прямом расчете на конъюнктуру то редакционной политики толстого журнала (о такой политике говорит Анна Кузнецова в статье *Пир и хор: поkolение «ноль»*), то условий получения литературной премии, то требований издателя, стремящегося к прибыльному сбыту книг. Но любой рационализм ведет в литературе к имитациям — а следовательно, к простому воспроизводству реплик, «заточенных» под коммерческие механизмы. Значит, у нас нет литературы. И значит, профессиональная критика — в ее традиционном статусе — упраздняется.

В ответ на оптимизм Белинского (у нас *пока еще* нет литературы) слышится из XXI века: у нас *больше* нет литературы.

И ВСЕ ЖЕ, ЧТО ТАКОЕ СОВРЕМЕННАЯ ЛИТЕРАТУРА?

Если посмотреть на ситуацию, общие черты которой воссозданы в полемике вокруг тезиса «у нас нет литературы» в начале XXI века, то можно отчетливо видеть «полевой» принцип Пьера Бурдьё: критики рассматривают литературу как обособленное поле, которое, взаимодействуя с коммерческим, политическим, массмедийным полями испытывает деформирующее и обессилевающее давление на литературный процесс. Однако в ответ на подход Бурдьё можно предложить метод Бруно Латура: любая сеть может быть охарактеризована как совокупность действий акторов, меняющих конфигурацию сети. Метод насыщенного описания Латура как нельзя лучше подходит для характеристики литературного процесса: если не держаться за традиционный подход, то мы обнаружим в принципе иную литературную ситуацию, чем в любой иной предшествующий период.

Во-первых, литература децентрализована в пространстве культуры¹⁴. И если критик исходит из убеждения, что литература должна ставить и решать важные («проклятые») во-

¹⁴ P. Hajdu, *Status of literature in the age of global risks* // «Primerjalna književnost» 2009, № 32 (2), с. 159–169.

просы бытия, то он оказывается в плену прежней парадигмы, когда литература (и — шире — Логос) и была определяющим (смысловыявляющим и смыслохранящим) архивом культуры, в определенном смысле — квинтэссенцией культурного развития, упакованной в формы художественной словесности, в образы героев и сюжеты романов, в эмоциональные коды поэзии и драматические повороты пьес. Но этот период развития культуры завершен. На смену искусству словесности пришли десятки других культурных практик, претендующих на тот же уровень внимания общества к их результатам. Эти новые формы могут быть связаны с литературным процессом (хотя и весьма косвенно — как, например, рэп), а могут лежать и в иной плоскости (как, например видеоблогинг и новые формы визуальной публицистики). Смысловыявление перемещается в жизнестроительные практики (такова деятельность сообществ, основанных, например, на родноверии или интересе к средневековью, «ролевики» или веганов и т.п.). Смысловыявление перестало нуждаться в чтении как единственном способе постижения ответов на «проклятые вопросы», а роман в духе викторианского трехтомника-«трехпалубника» успешно заменили сериалы — долгие визуальные повествования, оформленные по общим законам большого романа. И в этой области новых форм культуры литературный процесс множественно разветвился: каждая «ветвь» стала развиваться в контексте своей, только ей, этой «ветви», присущей публике, и каждая такая «ветвь» занимает маргинальную позицию по отношению к пустующему центру, при этом бывшая элитарная художественная литература, традиционно претендовавшая на место в центре не только литературного процесса, но и культуры вообще, — не более чем равноправная «ветвь» многоярусного литературного «древа».

Во-вторых, множественные публики перестали быть публиками «читательскими», они стали публиками «писательскими». Раньше это явление (читатель–писатель) ярко наблюдалось в развитии региональной поэзии (всевозможных «литобъединений», на встречах которых все участники — по-

эты и слушатели (читатели) одновременно). Однако в настоящее время расцвета интернет-коммуникации в литературном процессе возникает такой феномен, как просьюмеризм — созидание в процессе потребления, стертость границы между получением информации и ее производством (термин обоснован в *Третьей волне* Элвина Тоффлера в 1970-х годах¹⁵), что особенно ярко проявляется в развитии фандомов¹⁶. Важно, что литературный процесс (развитие искусства словесности) в таких сообществах институционализируется на уровне субкультуры, обретает свои строгие правила и строится по вертикали, утверждаясь как иерархия. Здесь нет места копированию образцов элитарной части «старого» литературного процесса; мир фандома «размечен» в соответствии с технологиями платформ, а не библиотечно-журнально-книжных пространств. Несомненно, этот мир не оказывается в поле зрения литературной критики (не считающей его достойным внимания) — как в свое время «не замечали» друг друга литература элитарного и тяготеющего к нему полуинтеллигентского (термин Джеффри Брука) кругов, с одной стороны, и литература Никольской улицы (лубок и подобные издания), с другой.

В-третьих, собственно литературный вкус и литературные предпочтения теряют свои строгие границы, растворяясь в общекультурном поле, где разделение на виды и типы искусств больше не так значимо. Мультимодальность как основа интернет-коммуникации порождает гибридные формы, в которых искусство словесности — лишь один из равноправных элементов. Так, происходит беспрецедентный захват культурного поля средневековой эстетикой — от субкультуры готов,

¹⁵ Э. Тоффлер, *Третья волна*, пер. Л.М. Бурмистрова и др., АСТ, Москва 2010.

¹⁶ См., например, фандом книги Мариам Петросян *Дом, в котором...*: http://ru.domv.wikia.com/wiki/Дом_глазами_поклонников (12.03.2019). Здесь литературное произведение становится текстом-стимулом для создания собственных произведений, рисунков, стихотворений. Это иная система смысловывлечения и смыслопорождения, чем закрепились в период централизованного позиционирования литературы в общественной жизни.

страстей по вампирам, господства тематических татуировок до *Властелина колец*, *Гарри Поттера*, *Игры престолов* — огромным вымышленным странам-государствам, которые пришли на смену *Божественной комедии* Данте Алигьери и *Человеческой комедии* Оноре де Бальзака. Через осторожный десант магического реализма в культуру входит фэнтези, и литература — лишь частица этой общей экспансии, одна из захваченных территорий. Музыкальные композиции, перформансы, интервенция циркового искусства в драматургию — все это примеры глубинных трансформаций, в которых литература не в состоянии оставаться прежней. И, следовательно, не позиции критиков оказываются неадекватны развитию литературы, но она сама перерождается в иную субстанцию, а эффект трансмедиальности ведет искусство словесности к метаморфозам, для которых еще предстоит найти определенный критический дискурс.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Тезис «у нас нет литературы», рассмотренный в этой статье не только в исторической ретроспективе, но и в перспективе становящейся (новой, неформальной и нецентрализованной) институциональности искусства словесности, позволяет видеть глубокие сдвиги не только в текущем моменте литературного процесса, но и в сути самого искусства словесности, которое меняет свой облик. Возвращаясь к Белинскому, мы можем отметить, что самым важным для установления границ и задач критики он считал собственно определение литературы — что именно критик хочет и должен интерпретировать в литературном произведении, какие смыслы извлекать (или констатировать их отсутствие). И в демарше критиков, провозглашающих «смерть русской литературы», можно усматривать симптом редукции традиционного литературного процесса, его перерождения в иные формы, требующие новых определений. Единая национальная литература на русском

языке состоялась как законченный во времени и пространстве феномен; пришло время расподобления и голограммы, когда общее не может быть сложено по принципу пирамиды (вертикали), как это было раньше (элитарное — миддл-литература — массовое). Задача критики становится все сложнее, поскольку сама навигация в мире становящейся новой словесности — трансмедиальной, мультимодальной, вымещающей собственно само слово на периферию литературных техник — требует особого подхода ко все более уплотняющемуся культурному полю.

REFERENCES

- “Anna Kuznetsova: ‘Razvitiye literatury voshlo v stadiyu zastoya.’” Interview by Vladimir Korkunov . *Litteratura*, no. 129, 2017, http://litteratura.org/issue_publicism/2340-anna-kuznecova-razvitie-literatury-voshlo-v-stadiyu-zastoya.html. Accessed 12 March 2019 [“Анна Кузнецова: ‘Развитие литературы вошло в стадию застоя.’” Беседу вел Владимир Коркунов. *Литература*, № 129, 2017, http://litteratura.org/issue_publicism/2340-anna-kuznecova-razvitie-literatury-voshlo-v-stadiyu-zastoya.html. Дата обращения: 12 марта 2019].
- Belinskiy, Vissarion G. “Literaturnyye mechtaniya.” *Sobraniye sochineniy: v 9 t.* Т. 1. Moskva: Khudozhestvennaya literatura, 1976 [Белинский, Виссарион Г. “Литературные мечтания.” *Собрание сочинений: в 9 т.* Т. 1. Москва: Художественная литература, 1976].
- Bulkina, Inna S. “U nas net literaturnoy real'nosti.” *Znamya*, no. 7, 2008, <http://znamlit.ru/publication.php?id=3641>. Accessed 12 March 2019 [Булкина, Инна С. “У нас нет литературной реальности.” *Знамя*, № 7, 2008, <http://znamlit.ru/publication.php?id=3641>. Дата обращения: 12 March 2019].
- Hajdu, Péter. “Status of literature in the age of global risks.” *Primerjalna književnost*, no. 32 (2), 2009].
- Ivanova, Natal'ya V. “Korporatsiya, distantsiya, korruptsiya.” *ЛитСнаб.ru — Литература+*, 8 April 2011, <http://www.litsnab.ru/literature/4448>. Accessed 12 March 2019 [Иванова, Наталья В. “Корпорация, дистанция, коррупция.” *ЛитСнаб.ru — Литература+*, 8 апреля 2011, <http://www.litsnab.ru/literature/4448>. Дата обращения: 12 March 2019].
- Kuznetsova, Anna A. “Komu prinadlezhit iskusstvo, ili Revolyutsiya menedzherov v literature.” *Znamya*, no. 3, 2006 [Кузнецова, Анна А. “Кому принадлежит искусство, или Революция менеджеров в литературе.” *Знамя*, № 3, 2006].
- Kuznetsova, Anna A. “Pir i khor: pokoleniye 'nol'.” *Arion*, no. 1, 2008 [Кузнецова, Анна А. “Пир и хор: поколение ‘ноль.’” *Арион*, № 1, 2008].

- Kuznetsova, Anna A. "Tri vzglyada na russkuyu literaturu iz 2008 goda." *Znamya*, № 3, 2008 [Кузнецова, Анна А. "Три взгляда на русскую литературу из 2008 года." *Знамя*, № 3, 2008].
- Shakirov, Stanislav M. "Problema ekspertnoy otsenki v sovremennoy literaturnoy kritike." *Mediasreda*, no. 6, 2011 [Шакиров, Станислав М. "Проблема экспертной оценки в современной литературной критике." *Медиасреда*, № 6, 2011].
- Toffler, Elvin. *Tret'ya volna*. Transl. Burmistrova, Lyudmila M., et al. Moskva: AST [Тоффлер, Элвин. *Третья волна*. Пер. Бурмистрова, Людмила М. и др. Москва: АСТ, 2010].
- Zakharov, Vladimir N. "Yest' li u nas literatura? Kontsepty 'literatura' i 'slovesnost' v russkoy kritike." *Problemy istoricheskoy poetiki*, no. 14, 2016 [Захаров, Владимир Н. "Есть ли у нас литература? Концепты 'литература' и 'словесность' в русской критике." *Проблемы исторической поэтики*, № 14, 2016].

Вера Антропова

Челябинский государственный университет

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3421-9978>

Василий Федоров

Челябинский государственный университет

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6295-5054>

КОГНИТИВНО-НАРРАТИВНАЯ РЕАЛИЗАЦИЯ КОНЦЕПТОВ «СОВЕСТЬ» И «ДОБРО» В ДУСКУРСЕ ЛИТЕРАТУРНЫХ ЖУРНАЛОВ

COGNITIVE AND NARRATIVE IMPLEMENTATION OF THE CONCEPTS
OF "CONSCIENCE" AND "GOOD" IN THE DISCOURSE OF LITERARY JOURNALS

The article deals with the problem of value transformations in modern Russian society, the translator of which are "thick" literary and social and political journals. The authors explore this process by analyzing the cognitive and narrative mechanisms implementing the concepts of "conscience" and "good" in magazines.

Keywords: axiology, narrative, cognitive script, literary journals, Russian society.

POZNAWCZO-NARRACYJNA REALIZACJA POJĘĆ „SUMIENIE” I „DOBRO”
W DYSKURSIE CZASOPISM LITERACKICH

Artykuł porusza problem przemian wartości we współczesnym społeczeństwie rosyjskim, których nośnikami stają się literackie, artystyczne, społeczne i polityczne „tolstyje żurnaly”. Autorzy badają ten proces, analizując poznawczo-narracyjne mechanizmy realizacji pojęć „sumienie” i „dobro”, przejawiających się w dyskursie tychże czasopism.

Słowa kluczowe: aksjologia, narracja, skrypt poznawczy, czasopisma literackie, społeczeństwo rosyjskie.

Аксиологический кризис во всех сферах жизни российского общества привел к ценностной доминанте научных изыска-

ний в области гуманитаристики. Философы, культурологи, социологи оценивают современную ситуацию как «ценностный вакуум», «ценностно-нормативную неопределенность», «ценностный релятивизм и нигилизм», обусловленные «общим снижением ценностного статуса морали, нравственности, размытостью ориентиров в понимании добра и зла», «упадком социального авторитета традиционных ценностей», «профанизацией идеи личной ответственности и личного выбора»¹. Динамика же такова, что в России эти процессы «идут в направлении усиления дифференциации и плюрализации нормативно-ценностных систем»².

Журналистика как социальный институт и журналистское творчество как вид креативной деятельности по природе своей были и остаются ценностно маркированными, и сегодня в рамках журналистской науки, по мнению некоторых специалистов, возникла даже отдельная учебная дисциплина и научная парадигма — аксиология журналистики (Виктор Александрович Сидоров, Камилла Ренатовна Нигматуллина, Сергей Сергеевич Ильченко), призванная в ситуации культурного многообразия отразить ценностный конфликт медийной реальности.

Уникальным продуктом современной медиакультуры являются так называемые «толстые» отечественные журналы типа «Октябрь», «Звезда», «Дружба народов», «Нева», «Новый мир», «Знамя», «Наш современник» и некоторые другие, восходящие к литературным, сатирическим и энциклопедическим журналам XVIII–XIX веков, а позже — к советским «толстым» журналам. Советские «толстые» журналы задумывались, с одной стороны, как преемники дореволюционных журналов, с другой — это было принципиально новое куль-

¹ Т.В. Тилинина, *Причины кризиса ценностных ориентаций в современных российских семьях* // «Теория и практика общественного развития» 2012, № 6, http://teoria-practica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2012/6/sociologiya/tilinina.pdf (5.01.2019).

² С.В. Мареева, *Динамика норм и ценностей россиян* // «Социс» 2013, № 7, с. 120.

турно-эстетическое явление в журнальном поле советской печати, поскольку они возникли именно в 20–30-е годы XX века как «создатели и выразители государственной политики в области культуры», призванные «наиболее эффективно воздействовать на общественное сознание»³. И несмотря на то, что подобные ежемесячные литературно-художественные и общественно-политические журналы представляют собой сегодня отдельный — элитарный — сегмент журнальной периодики России, противостоящий другим информационным потокам, даже в его структуре наблюдается идеологическая и культурно-эстетическая дискретность и разобщенность. Так, с одной стороны, находятся радикальные, оппозиционные издания, проводящие идеологию национального консерватизма, поддерживающие традиционные патриархальные ценности («Наш современник»), с другой стороны, журналы, ориентированные на западные либерально-демократические идеалы («Знамя»). «Наш современник», первоначально печатавший представителей «деревенской прозы» — Федора Абрамова, Василия Белова, Сергея Залыгина, Валентина Распутина, Владимира Солоухина, Василия Шукшина — объявил себя «трибуной виднейших политиков патриотического направления», оппозицией прозападным установкам, «ведущим к разрушению России и гибели русского народа»⁴. Журнал «Знамя», задуманный как издание литературного объединения Красной Армии и Флота, с 1934 по 1990 годы был органом Союза писателей СССР, где, наряду с писателями соцреализма, печатались также Андрей Платонов, Юрий Тынянов, Александр Твардовский, Виктор Некрасов, Юрий Казаков, Константин Симонов, Юрий Трифонов, Виктор Астафьев, Варлам Шаламов, позже — Булат Окуджава, Фа-

³ И.В. Шкаровская, *Становление и развитие советских «толстых» журналов в первой половине 20-х годов: автореф. дис. канд. филол. наук, Москва 1999*, <http://cheloveknauka.com/stanovlenie-i-razvitie-sovetskih-tolstykh-zhurnalov-v-pervoy-polovine-20-h-godov> (5.01.2019).

⁴ Официальный сайт журнала «Наш современник»: <http://www.nash-sovremennik.ru> (5.01.2019).

зиль Искандер, Людмила Петрушевская, Владимир Маканин, Георгий Владимов, Василий Аксенов, Владимир Войнович. В 1990 году СМИ «объявило себя независимым, отстояв свои права в полуторалетней судебной тяжбе с Союзом писателей СССР»⁵; постепенно превратилось в «издание, последовательно утверждающее идеалы демократии и отечественного либерализма»⁶.

Таким образом, нам представляется целесообразным рассмотреть когнитивные и нарративные механизмы воплощения некоторых базовых ценностей в текстах двух журналов, состоящих в оппозитивных отношениях. В качестве базовых обратимся к двум сопряженным ценностям этического толка: «добро» и «совесть». В такой связке мы их рассматриваем в силу их комплетивно-инструментальных (то есть дополнительно-вспомогательных) отношений: мерилom «добра» является то, что не противоречит «совести», иными словами, «совесть» становится этическим основанием измерения, понимания «добра», различения «добра» и «зла».

Методологическим инструментом изучения ценностей в текстах выбранных печатных СМИ стал концепт — когнитивная (мыслительная) категория, оперативная единица «памяти культуры», квант знания; сложное, нежестко структурированное смысловое образование описательно-образного и ценностно-ориентированного характера⁷. Концепт методологически релевантен описанию ценностных трансформаций, поскольку имеет ядерно-периферийную организацию: ядро структуры — это центральные, инвариантные смысловые компоненты, характеризующиеся семантической стабильностью, а элементы периферии обладают ослабленной, опосредованной (часто ассоциативной, метафорической, этимологической и т.д.) семантической связью с центром. Принцип полевого

⁵ Официальный сайт журнала «Знамя»: <http://znamlit.ru> (5.01.2019).

⁶ «Знамя»: очерк истории, <http://znamlit.ru/history.html> (5.01.2019).

⁷ Н.Ф. Алефиренко, *Поэтическая энергия слова. Синергетика языка, сознания и культуры*, Academia, Москва 2002, с. 17.

структурирования концепта поддерживается абсолютным большинством российских лингвоконцептологов (Зинаида Даниловна Попова, Иосиф Абрамович Стернин, Сергей Григорьевич Воркачев, Николай Федорович Алефиренко, Владимир Ильич Карасик, Геннадий Геннадьевич Слышкин, Григорий Валерьевич Токарев).

Для фиксации определенных ценностно-смысловых трансформаций сначала конструируют общеязыковую, узуальную (то есть восстановленную по историческим и современным словарям) модель концептов, затем — дискурсивные модели с целью дальнейшего сравнения и определения смысловой динамики.

Итак, узуальная модель концепта «совесть», по данным лексикографических источников⁸, выглядят следующим образом:

— ядерная зона: 1. «чувство и сознание моральной ответственности за свое поведение и поступки перед самим собой, перед окружающими людьми, обществом»; 2. «нравственные принципы, взгляды, убеждения»;

— околоядерная зона: «средство апелляции к нравственно-этическим нормам с целью выявить несоответствие этим нормам и вызвать чувство стыда». Очевидно, что ядерные концептуальные признаки описывают нравственно-этические

⁸ К.С. Горбачевич, *Словарь эпитетов русского литературного языка*, Норинт, Санкт-Петербург 2002; М.Р. Львов, *Словарь антонимов русского языка: более 2000 антоним. пар*, Русский язык, Москва 1984; В.А. Маслова, *Лингвокультурология*, Издательский центр «Академия», Москва 2001; С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова, *Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеол. выражений*, Азбуковник, Москва 1999; Ю.Н. Караулов, Г.А. Черкасова, Н.В. Уфимцева, Ю.А. Сорокин, Е.Ф. Тарасов, *Русский ассоциативный словарь: в 2-х т.*, АСТ–Астрель, Москва 2002; Л.В. Грехнева, Т.М. Горшкова, Е.Р. Переслегина, Л.И. Ручина, А.В. Синелева, *Словарь концептов русской народной сказки: в 2-х ч.*, Изд-во Нижегород. ун-та, Нижний Новгород 2011, 2015; А.П. Евгеньева (ред.), *Словарь русского языка: в 4-х т.*, Полиграфресурсы, Москва 1999; той же (ред.), *Словарь синонимов русского языка*, АСТ, Москва 2003; П.Н. Денисова, В.В. Морковкин, *Словарь сочетаемости слов русского языка*, АСТ, Москва 2005; М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, пер. О.Н. Турбачев, АСТ–Астрель, Москва 2007.

принципы личности с точки зрения индивидуального контроля (человек сам контролирует свое поведение, осуществляет рефлексию собственных действий), а приядерные — с точки зрения социального контроля (окружающие оценивают поступки индивида, общество показывает ему правильный вариант). При этом наличие совести и ее отсутствие в языковой картине мира однозначно соотнесены с бинарными оппозициями «хорошо/плохо» и «правильно/неправильно»;

— периферийная зона (принимались во внимание данные ассоциативных, этимологических словарей, словарей эпитетов): 1. «нечто, доставляющее физический или психологический дискомфорт» (*больная, взбаламученная, возмущенная, беспокойная, потревоженная, растревоженная, щекотливая, мучает, грызет, гложет, жгучая*); 2. «что-то, связанное с восприятием чистоты, света» (*кристальная, кристально-чистая, незапятнанная, нечистая, черная, чистая, непогрешимая, свет*); 3. «нечто, что имеет физические характеристики» (*глубокая, глухая, растяжимая, бездонная, глиняная, чугунная, резиновая*); 4. «связанное с профессиональным долгом» (*врачебная, общественная, партийная, политическая, юридическая, чекиста*); 5. «связанное с состоянием сна и памяти» (*дремлющая, пробудившаяся, проснувшаяся, забывчивая, спит*); 6. «лицемерие, неискренность вследствие утраты» (*продажная, сговорчивая, потерянная, проданная, змеиная*); 7. «то, что является пережитком прошлого, что уже не востребовано; никому ненужный идеал» (*в шкафу на вешалке, мечта идиота, советского человека, фантом*); 8. «то, что имеет временную характеристику» (*эпохи, нетленная, давно*); 9. «связанное с владением информацией» (*знать, ведасть*). Таким образом, периферийная зона снимает незыблемую императивность и константность «совести», в данной части поля эта ценность представлена относительно: совесть не всегда нужна, она темпорально обусловлена, она вызывает болезненные ощущения, можно пойти на сделку с собственной совестью, это средство ввести в заблуждение человека и т.д.

По такому же принципу охарактеризуем общезыковую модель концепта «добро»:

— ядерная зона: «все положительное, хорошее, то, что противопоставлено злу»;

— околоядерная зона: 1. «то, что приносит пользу»; 2. «вещи, имущество»; 3. «согласие на что-либо, одобрение поступка»; 4. «очень хорошее качество». Таким образом, если ядерная семантика имеет все же абстрактный характер и концепирует «добро» с точки зрения «отвлеченной» этики, то околоядерные компоненты встраивают «добро» в повседневно-практическую область деятельности человека, связанную с прагматикой его поступков, социальной коммуникацией, материальным достатком и т.д.;

— зона периферии: 1. «вежливое, ласковое, приветливое отношение к кому-либо; благожелательность по отношению к кому-либо» (*добро пожаловать, мама, улыбка, нежность, радость*); 2. «все, что связано с течением времени, прошлым, памятью» (*детство, старость, на век, вечно, память*); 3. «то, что в дефиците» (*редко, редкость, кончается*); 4. «то, что доставляет эстетическое удовольствие, на что приятно смотреть» (*цветы, сон, красота*); 5. «основательность результатов труда» (*кузнец, ремесленник, художник*); 6. «то, что доставляет физическое удовольствие» (*выпивка, в штанах*).

Теперь перейдем к дискурсивной реализации концептов (для анализа был взят весь массив публицистических текстов за 2016 год из названных журналов, вербализующих данные концепты). Для начала представим количественные характеристики признаков концептов «совесть» и «добро»:

Параметр	«Зная»	«Наш современник»
Количество репрезентантов (вербализаторов, объективаторов)		
концепта «совесть»	10	3
концепта «добро»	23	13

Количество контекстов
(случаев реализации,
употреблений)

концепта «совесть»	43	8
концепта «добро»	126	31

Количество выявленных
семантических признаков (групп,
смыслов)

концепта «совесть»	6	4
концепта «добро»	10	6

Вполне очевидна общая тенденция в концептуализации указанных ментальных конструкторов: так называемый концепт-«средство» («совесть») представлен в гораздо меньшей степени, чем концепт-«следствие» («добро»), что говорит о неформулированности, размытости, невнятности самих измерительных средств, методов, способов, с помощью которых постигаются ценности, имеющие более отвлеченный характер.

Что же касается качественных показателей, то реконструкция модели концепта «совесть» в дискурсе журнала «Знамя» показала следующее: произошло совпадение ядерного дискурсивного смысла «нравственный закон, регулирующий поведение человека» (14 контекстов) с идентичным в узусе (то есть в языковой картине мира), что свидетельствует об универсальности рассматриваемого концепта и вместе с тем — низком потенциале образования новых смыслов. Однако обнаружен один новый околядерный компонент «форма организации деятельности высокого качества» (11 текстовых фрагментов), не встретившийся ранее в описании узуальной модели. Это позволяет сделать предположение о трансформации смыслов, тенденции перехода семантики из сферы «отвлеченной» нравственности в предметную плоскость показателя качества деятельности кого-либо. Таким образом, в качестве когнитивной стратегии ценностной трансформации мы отмечаем коннотативность, оценочность «совести», так как этико-нравственная семантика уступает место семантике оценки качества, обладающей исчисляемостью, прагматической изменчивостью.

Журнал «Наш современник» в гораздо меньшей степени апеллирует к концепту «совесть» и рассматривает его исключительно в рамках традиционной когнитивной матрицы, где присутствуют все общеязыковые семантические элементы: «нравственный гарант справедливости и правдивости» (6 контекстов), «честность, порядочность» (3), «ответственность за принятие решения» (3).

Объективация концепта «добро» в журнале «Знамя» говорит об отсутствии каких-либо изменений в ядре и приядерной части, так как центральный смысл «что-либо положительное, противопоставленное злу» с рекордно частотным показателем (81 контекст) заполнил практически все семантическое пространство, «поглотив» даже околядерную часть, журнал экстраполировал этот важный и единственный смысл на большой фрагмент поля. Это свидетельствует о том, что концепт «добро» даже в дискурсе элитарного журнала «Знамя» «законсервировался», новых тенденций в развитии его ценностного потенциала издание пока не видит. Не видит, как нам представляется, по нескольким причинам: 1. само содержание этой ценности сегодня сколько-нибудь внятно не сформулировано, поэтому журнал максимально осторожно, следуя аксиологическим традициям русской культуры, ретранслирует семантику «добра» и тем самым поддерживает общеязыковую картину мира; 2. именно «добро», как никакая другая ценность, сегодня особенно заметно подвергается аксиологическому выхолащиванию и релятивизму, в связи с чем издание пошло по пути репродукции, упрощения и закрепления ценностного содержания (один базовый смысл заполнил одновременно ядерную и приядерную зоны).

Аналогичную картину, следуя качественным показателям, можно наблюдать и в отношении этого же концепта в дискурсе «Нашего современника»: с большим перевесом лидирует смысловой компонент «что-либо положительное, противопоставленное злу» (16 контекстов). Количественные же данные свидетельствуют о том, что издание в гораздо меньшей степени актуализирует этот концепт в сознании читателей.

Таким образом, ценностно-трансформационные процессы по-разному воплотились в дискурсивных практиках «Знамени» и «Нашего современника». «Наш современник» повторил языковую картину мира исходя из закона экономии речевых усилий, тем самым подтвердив статус консервативного издания и по форме, и по содержанию. «Знамя», транслируя содержание концепта «добро», поддержал общезыковую картину мира, не поддаваясь аксиологическому релятивизму, а в структуре концепта «совесть» актуализировал новое значение положительной оценки качества. С одной стороны, можно говорить об аксиологическом выхолащивании и снижении статуса концепта, что соответствует общекультурной динамике, с другой — о попытке элитарного издания каким-то образом актуализировать, реанимировать, «обновить» находящиеся в глубоком кризисе этические ценности.

Материалы, опубликованные в «толстых» литературных журналах, представляют собой вариант нарративного дискурса. Нарративизацию можно рассматривать как способ реализации ценностных смыслов в форме устойчивых повествовательных структур. В этом отношении тексты эксплицируют когнитивные (ментальные) модели.

Изучение нарративных механизмов началось во второй половине XX века, нарративная теория прошла эволюцию от структуралистского толкования, рассматривающего повествование как структуру, набор отдельных элементов, до когнитивных исследований, в которых изучаются ментальные, психологические и культурологические основания производства нарративов⁹.

Используя теорию Тена ван Дейка о соотношении когнитивной (ситуационной) модели и дискурса, мы получим методологический аппарат для описания нарративных стратегий реализации концептов «совесть» и «добро».

Ученый отмечает, что «важнейшим компонентом процессов построения и восприятия текстов является осмысление

⁹ Д.В. Барышникова, *Когнитивный поворот в постклассической нарратологии (Обзор новых англоязычных книг)* // «Новое литературное обозрение» 2013, № 119, www.magazines.russ.ru/nlo/2013/119/b32.html (5.01.2019).

стоящих за ними социальных ситуаций и их когнитивная репрезентация»¹⁰. Таким образом, возникает оппозиция: реальная социальная ситуация (фрагмент) vs. представление о ней, которая существует в виде сценария, или фрейма, приобретенного в результате социокультурного опыта, и он выступает не только шаблоном для производства нарратива, но своего рода интерпретационной рамкой. Второй элемент определяет построение дискурса (что и как мы будем говорить, сталкиваясь реальной с ситуацией или описывая ее в речи): «Когнитивные модели составляют референциальный базис для интерпретации дискурса, а не 'фрагментов реального мира', или ситуаций»¹¹. Это позволяет нам выявить и описать не просто наборы текстов, а сложившиеся в данном типе коммуникации повествовательные структуры, являющиеся матрицей для построения конкретных текстов и транслирующие готовые ментальные и ценностные стереотипы.

Способность повествовательных моделей выступать носителем культурной информации и опыта подтверждает и Уильям Лабов, исследовавший устные рассказы англоязычных респондентов: «These forms of communication may draw upon the fundamental human capacity to transfer experience from one person to another through oral narratives of personal experience»¹².

Дебора Шиффрин продолжает исследование нарративов, указывая на разработанные Уильямом Лабовым типичные социолингвистические методы. Автор отмечает: «Narrative is a form discourse through which we reconstruct and represent past experience both for ourselves and for others»¹³. Можно говорить о том, что возникло когнитивное направление в изучении нарративов. В центре исследований оказывается взаимосвязь

¹⁰ Т.А. ван Дейк, *Язык. Познание. Коммуникация: сборник работ*, ред. пер. В.И. Герасимов, сост. В.В. Петров, Прогресс, Москва, с. 161.

¹¹ Там же, с. 164.

¹² W. Labov, *Oral narratives of personal experience*, <http://ling.upenn.edu/~wlabov/Papers/FebOralNarPE.pdf> (5.01.2019).

¹³ D. Schiffrin, *Redoing and replaying* // той же, *In Other Words: Variation in Reference and Narrative*, Cambridge University Press, Cambridge 2006, с. 321.

социокультурного опыта человека и механизмов его речевой репрезентации.

Для нас важен тезис об изоморфности когнитивных механизмов, отвечающих за построение устных повествований о личном опыте людей, и моделей нарратива в дискурсе «толстых» литературных журналов.

Таким образом, дискурсивная реализация концептов «совесть» и «добро» конструируется посредством нарративных структур, которые задействуют различные смысловые компоненты концептов. Существование таких нарративов определяется наличием типичных историй, или «сюжетов», выступающих культурными единицами коллективного опыта, то есть представляют смыслы и ценности в виде рассказов, которые имеют структурно-содержательное тождество. Наша задача состоит в том, чтобы выявить и описать такой набор нарративов в дискурсе «толстых» литературных журналов, формируемом публицистическими, критическими материалами, определить, каким образом они репрезентируют ценностные трансформации в современном российском обществе.

Опираясь на социокультурную и идеологическую характеристику журналов «Знамя» и «Наш современник», мы можем говорить о различных вариантах нарративизации концептов «совесть» и «добро».

В журнале «Наш современник» концепт «совесть» реализуется в нарративной модели, которая построена на противостоянии и столкновении, реальных и предполагаемых. С одной стороны, это внутренний конфликт, воплощающий ядерный смысл «чувство и сознание моральной ответственности за свое поведение и поступки перед самим собой, перед окружающими людьми, обществом». Например:

Компенсационные лесопосадки в Химках и окрестностях благополучно принялись и обещают вырасти лучше прежних. А что же блудная дочь Химкинского леса? В 2015 году она вместе со своей семьей переехала в Эстонию на постоянное место жительства. Почему? Совесть заела? Не похоже¹⁴.

¹⁴ И.Т. Янин, *Черноморская Пальмира* // «Наш современник» 2016, № 9, <http://nash-sovremennik.ru/archive/2016/n9/1609-14.pdf> (5.01.2019). Все вы-

С другой стороны, внешний конфликт, объективирующий околядерный компонент: «средство апелляции к нравственно-этическим нормам с целью выявить несоответствие этим нормам и вызвать чувство стыда», — выполняющий функции социального контроля: «Знает, что новые члены Евросоюза выпрашивают огромные средства, без зазрения совести крича об угрозе»¹⁵. При этом, в большинстве употреблений конфликт этот только предполагается, но в итоге не осуществляется. Такой устойчивый смысловой компонент («мнимого», «несостоявшегося» конфликта) подчеркивает ориентацию журнала, в дискурсе которого современное общество и отдельный индивид в большинстве своем не встраиваются в традиционные морально-этические принципы, все «иное» (особенно западное) не имеет в своей ценностной иерархии совести. Показателен в этом смысле первый пример, в котором использован библейский интертекст (блудная дочь), демонстрирующий уход от совести, ее потерю. Сам конфликт, «нарратив противостояния», репрезентирует позицию журнала как «форпоста» совести в хаотичной действительности, постоянную его борьбу за совесть. Поэтому в журнале «Наш современник» происходит апелляция к коллективной совести, на это указывает высокая частотность фразеологических и идиоматических единиц (замучила совесть, без зазрения совести).

В дискурсе журнала «Знамя» нарративная репрезентация концепта «совесть» обнаруживает другую закономерность. «Конфликтный сюжет» трансформируется в сюжет о нравственном выборе отдельного человека или героя художественного произведения. Иными словами, совесть предстает как индивидуальный выбор, как решение «Я» соблюдать принципы или отказаться от них:

И почему человеческая природа устроена так, что самыми грешными чувствуют себя вовсе не те, кому это пристало? Почему стыд грызет самых

деления текстовых фрагментов подчеркнутым шрифтом принадлежат авторам статьи.

¹⁵ Там же.

порядочных и достойных, в то время как бессовестные пребывают в покое и благополучии?¹⁶

Я отчаянно, страшно виноват, даже не перед читателем, а прежде всего перед собственной совестью за ложь в своих повестях, которую так долго выдавал за правду, — словно бы говорит самим духом этой книги Л. Пантелеев, а в частности, «своей рукой вывел этот подзаголовок (т.е. что повесть «автобиографическая», как написано во всех ее изданиях). И вот теперь расплачиваюсь»¹⁷.

Показательна лексическая сочетаемость (совесть: авторов, моя, собственная). В такой индивидуальной ответственности перед совестью возникает дистанция перед самим императивом совести, абстрактным ее понятием, не случайно совесть в публикациях журнала «Знамя» выступает как отделенная от человека высшая сила. Таким образом, нарративная реализация концепта «совесть» совпадает с узуальной моделью (общезыковой), однако здесь мы наблюдаем интеллектуально-рационалистическое понимание совести, аналитически отделяющее норму, которая существует независимо от воли отдельного человека, и следование этой норме как идее.

Важно отметить еще один вектор нарративизации концепта «совесть» в дискурсе журнала «Знамя». Так, мы уже обращали внимание на появление нового, прагматически ориентированного смыслового компонента «форма организации деятельности высокого качества». Вследствие этого появился нарратив о добросовестном выполнении своих обязанностей («добросовестно»), о качественном, а не количественном соответствии нормам совести. Можно сказать, что, с одной стороны, добросовестность становится инструментом воплощения совести в повседневности, в сознании и деятельности индивида. С другой стороны, в ситуации ценностных трансформаций добросовестность выступает связующим звеном между лич-

¹⁶ Е.П. Щеглова, *Вера, истина, справедливость — и дочка Маша* // «Знамя» 2016, № 4, <http://znamlit.ru/publication.php?id=6242> (5.01.2019).

¹⁷ Там же.

ностным опытом и абстрактной категорией, устанавливает смысловые отношения.

Таким образом, «толстые» литературные журналы «Наш современник» и «Знамя», активизируют совершенно разные когнитивные модели (Т. ван Дейк) концепта «совесть». Первое издание предлагает борьбу за совесть, говорит о деградации этой ценности в современном мире, используя нарратив борьбы и столкновения двух сил. Второе издание репрезентирует совесть как личностную категорию и делает попытку найти связь между частным, индивидуальным опытом и идеей «совести», формируя нарратив «свободного выбора».

Нарративная реализация концепта «добро» активно используется в дискурсе журнала «Наш современник». В целом, она соответствует узальной модели (общезыковой), но трансформирует ядерный смысловой компонент «все положительное, хорошее, то, что противопоставлено злу». Так, выстраивается нарративная модель, в которой «добро» связано с памятью и прошлым, что позволяет говорить о противопоставлении добрых/недобрых (идей, качеств, людей), это порождает сюжет о «своих» и «чужих». Иными словами, с добром связано все, что соответствует ценностям и нормам, мировоззрению журнала «Наш современник», «добро» определяет право на существование, поскольку это высшая категория, ее не надо объяснять. Здесь важно подчеркнуть, что в дискурсе журнала «Наш современник» реактуализируются древнейшие смыслы концепта «добро», такие как «хорошо сделанный, правильный, соответствующий норме», что и позволяет применять этот концепт для установления легитимности и правильности чего-либо. Таким образом, формируется нарратив, построенный на оппозиции «мы»–«они», ее вариантах «свой»–«чужой», «законный»–«незаконный»:

Но это же кровное, воспитанное в нас «люди помогут!» движет нами, когда нам случается приходить на помощь другим, и даже сейчас, в паскудное время, когда целые синдикаты, эксплуатируя инвалидов, калек, малолеток, поставили на службу своего корыстного обогащения наши добрые искренние чувства, и люди, зная, что попрошайки, убогие, «инвали-

ды», «люди неместные» — инструмент наживы в руках преступного мира, все равно тянутся к кошелькам, потому что помогать — не в сознании нашем, а в характере, в крови¹⁸.

В антитезе ему:

Сегодня России приходится фактически заново восстанавливать утраченное производство, вытеснять с отечественного аптечного рынка недобросовестных иностранных производителей¹⁹.

В дискурсе журнала «Знамя» мы обнаружили существование нескольких нарративных моделей, опишем самые частотные из них. Во-первых, это нарратив, в котором добро раскрывается как нравственно-этическая категория (добрый, добропорядочный, добросердечный и т. п.), качество человека. В таких текстах речь идет о возможности соответствовать человеку гуманистическим ценностям. Во-вторых, истории о добре как некой норме социальной организации человеческой жизни (распространенное использование имени существительного «добро» и его лексических форм). В-третьих, апелляция к добру как условию признания чего-либо, то есть «одобрение». Существование этих трех нарративных вариантов вновь отсылает нас к «эгоцентрической» позиции, в которой человек сам отвечает за свои поступки, организует свой личный опыт. В этом смысле добро как некая норма репрезентирует абстрактно-философскую категорию, отделенную от повседневных практик простого человека, но присутствует как объективная идея. Тогда одобрение/неодобрение становятся проявлением воли, активного начала. Показательно, что в нарративе, где смысловой компонент «одобрение» играет важную роль, появляется критически-ироническое отношение к субъекту, проявившему свою волю:

¹⁸ Т.Л. Миронова, *Разговор по-русски — разговор по душам* // «Наш современник» 2016, № 8, <http://www.nash-sovremennik.ru/archive/2016/n8/1608-11.pdf> (5.01.2019).

¹⁹ И.Т. Янин, *Блестящий сочинский гамбит* // «Наш современник» 2016, № 11, <http://www.nash-sovremennik.ru/archive/2016/n11/1611-14.pdf> (5.01.2019).

Это антизападное поколение, смеющееся над западниками-либералами и одобряющее персоналистский режим Путина, по сути дела, первое самостоятельное независимое поколение с вполне западными бытовыми привычками и даже трудовыми навыками. Они хотят и умеют зарабатывать деньги с помощью напряженного квалифицированного труда²⁰.

Иными словами, одобрение — действие, обнаруживающее волю человека и его способность соответствовать идеям добра, справедливости.

Таким образом, нарративная реализация концепта «добро» в журналах «Наш современник» и «Знамя» эксплицируют следующие когнитивные модели: добро как все законное, правильное, отличающее своих от чужих, и добро как нравственно-этическая категория, как выбор индивидуального сознания, проявление его воли.

Итак, дискурс «толстых» литературных журналов становится транслятором ценностных трансформаций в российском обществе. На примере когнитивной и нарративной реализации концептов «совесть» и «добро» можно сделать вывод, с одной стороны, о существовании ситуации культурного многообразия в современном русскоязычном медиапространстве, с другой стороны, о столкновении либерально ориентированной и консервативной систем ценностей.

Исследование выполнено за счет гранта Российского научного фонда (проект № 16-18-02032).

REFERENCES

- Alefirenko, Nikolay F. *Poeticheskaya energiya slova. Sinergetika yazyka, soznaniya*. Moskva: Academia, 2002 [Алефиренко, Николай Ф. *Поэтическая энергия слова. Синергетика языка, сознания и культуры*. Москва: Academia, 2002].
- Baryshnikova, Dar'ya V. "Kognitivnyy povорот v postklassicheskoy narratologii (Obzor novykh angloyazychnykh knig)." *Novoye literaturnoye obozreniye*, no. 119, 2013, www.magazines.russ.ru/nlo/2013/119/b32.html. Accessed 5 January 2019 [Барышникова, Дарья В. "Когнитивный поворот в постклассической нарратологии (Обзор новых англоязычных книг)". *Новое литературное обозрение*, no. 119, 2013, www.magazines.russ.ru/nlo/2013/119/b32.html. Accessed 5 January 2019].

²⁰ С.В. Цирель, *Что нас ждет?* // «Знамя» 2016, № 9, <http://magazines.russ.ru/znamia/2016/9/chto-nas-zhdet.html> (5.01.2019).

- сической нарратологии (Обзор новых англоязычных книг).» *Новое литературное обозрение*, № 119, 2013, www.magazines.russ.ru/nlo/2013/119/b32.html. Дата обращения: 5 января 2019].
- Van Dijk, Teun A. *Yazyk. Poznaniye. Kommunikatsiya: sbornik rabot*. Ed. Transl. Gerasimov, Vladimir I. Ed. Petrov, Vasilii V. Moskva: Progress, 1986. [Ван Дейк, Тен А. *Язык. Познание. Коммуникация: сборник работ*. Ред. пер. Герасимов, Владимир И. Сост. Петров, Василий В. Москва: Прогресс, 1989].
- Fasmer, Maks. *Etimologicheskii slovar' russkogo yazyka*. Transl. Turbachev, Oleg N. Moskva: AST–Astrel', 2007 [Фасмер, Макс. *Этимологический словарь русского языка*. Пер. Турбачев, Олег Н., Москва: АСТ–Астрель, 2007].
- Gorbachevich, Kirill S. *Slovar' epitetov russkogo literaturnogo yazyka*. Sankt-Peterburg: Norint, 2002 [Горбачевич, Кирилл С. *Словарь эпитетов русского литературного языка*. Санкт-Петербург: Норинт, 2002].
- Grekhnova, Larisa V., et al. *Slovar' kontseptov russkoy narodnoy skazki: v 2-kh ch. Nizhniy Novgorod: Izd-vo Nizhegorod. un-ta* 2011, 2015 [Грехнева, Лариса В. и др. *Словарь концептов русской народной сказки: в 2-х ч.* Нижний Новгород: Изд-во Нижегород. ун-та, 2011, 2015].
- Karaulov, Yuriy N., et al. *Russkiy assotsiativnyy slovar': v 2-kh t.* Moskva: AST–Astrel', 2002 [Караулов, Юрий Н. и др. *Русский ассоциативный словарь: в 2-х т.* Москва: АСТ–Астрель, 2002].
- Labov, William. *Oral narratives of personal experience*, <http://ling.upenn.edu/~wlabov/Papers/FebOralNarPE.pdf>. Accessed 5 January 2019.
- L'vov, Mikhail R. *Slovar' antonimov russkogoyazyka: boleye 2000 antonim. par.* Moskva: Russkiy yazyk, 2001 [Львов, Михаил Р. *Словарь антонимов русского языка: более 2000 антоним. пар.* Москва: Русский язык, 1984].
- Mareyeva, Svetlana V. "Dinamika norm i tsennosteyrossiyan." *Sotsis*, no. 7, 2013. [Мареева, Светлана В. "Динамика норм и ценностей россиян." *Социс*, № 7, 2013].
- Maslova, Valentina A. *Lingvokul'turologiya*. Moskva: Izdatel'skiy tsentr "Akademiya," 2001 [Маслова, Валентина А. *Лингвокультурология*. Москва: Издательский центр "Академия," 2001].
- Mironova, Tat'yana L. "Razgovor po-russki — razgovor po dusham." *Nash sovremennik*, no. 8, 2016, <http://www.nash-sovremennik.ru/archive/2016/n8/1608-11.pdf>. Accessed 5 January 2019 [Миронова, Татьяна Л. "Разговор по-русски — разговор по душам." *Наш современник*, № 8, 2016, <http://www.nash-sovremennik.ru/archive/2016/n8/1608-11.pdf>. Дата обращения: 5 января 2019].
- Ozhegov, Sergey I., Shvedova, Nataliya Yu. *Tolkovyy slovar' russkogo yazyka: 80 000 slov i frazeol. vyrazheniy*. Moskva: Azbukovnik, 1999 [Ожегов, Сергей И., Шведова, Наталия Ю. *Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеол. выражений*. Москва: Азбуковник, 1999].
- Schiffrin, Deborah. "Redoing and replaying." In *Other Words: Variation in Reference and Narrative*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Shcheglova, Yevgeniya P. "Vera, istina, spravedlivost' — i dochka Masha." *Znayu*, no. 4, 2016, <http://znamlit.ru/publication.php?id=6242>. Accessed 5 January

- 2019 [Щеглова, Евгения П. “Вера, истина, справедливость — и дочка Маша.” *Знамя*, № 4, 2016, <http://znamlit.ru/publication.php?id=6242>. Дата обращения: 5 января 2019].
- Shkarovskaya, Iren V., *Stanovleniye i razvitiye sovet-skikh “tolstykh” zhurnalov v pervoy polovine 20-kh godov: avtoref. dis. kand. filol. nauk*, Moskva 1999, <http://cheloveknauka.com/stanovlenie-i-razvitie-sovetskih-tolstyh-zhurnalov-v-pervoy-polovine-20-h-godov>. Accessed 5 January 2019 [Шкаровская, Ирэн В. *Становление и развитие советских “толстых” журналов в первой половине 20-х годов: автореф. дис. канд. филол. наук*. Москва 1999, <http://cheloveknauka.com/stanovlenie-i-razvitie-sovetskih-tolstyh-zhurnalov-v-pervoy-polovine-20-h-godov>. Дата обращения: 5 января 2019].
- Slovar’ russkogo yazyka: v 4-x t.* Ed. Yevgen’eva, Anastasiya P. Moskva: Russkiy yazyk, Poligrafresursy, 1999 [*Словарь русского языка: в 4-х т.* Ред. Евгеньева, Анастасия П. Москва: Русский язык, Полиграфресурсы, 1999].
- Slovar’ sinonimov russkogo yazyka.* Ed. Yevgen’eva, Anastasiya P. Moskva: AST, 2003 [*Словарь синонимов русского языка*. Ред. Евгеньева, Анастасия П. Москва: АСТ, 2003].
- Slovar’ sochetayemosti slov russkogo yazyka.* Ed. Denisov, Petr N., Morkovin, Valeriy V. Moskva: AST, 2005 [*Словарь сочетаемости слов русского языка*. Ред. Денисов, Петр Н., Морковин, Валерий В. Москва: АСТ, 2005].
- Tilina, Tat’yana V. “Prichiny krizisa tsennostnykh oriyentatsiy v sovremennykh rossiyskikh sem’yakh.” *Teoriya i praktika obshchestvennogo razvitiya*, no. 6, 2012, http://teoria-practica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2012/6/sociologiya/tilina.pdf. Accessed 5 January 2019 [Тилинина, Татьяна В. “Причины кризиса ценностных ориентаций в современных российских семьях.” *Теория и практика общественного развития*, № 6, 2012, http://teoria-practica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2012/6/sociologiya/tilina.pdf. Дата обращения: 5 января 2019].
- Tsirel’, Sergey V. “Chto nas zhdet?” *Znamya*, no 9, 2016, <http://magazines.russ.ru/znamia/2016/9/chto-nas-zhdet.html>. Accessed 5 January 2019 [Цирель, Сергей В. “Что нас ждет?” *Знамя*, № 9, 2016, <http://magazines.russ.ru/znamia/2016/9/chto-nas-zhdet.html>. Дата обращения: 5 января 2019].
- Yanin, Igor’ T. “Blestyashchiy sochinskiy gambit.” *Nash sovremennik*, no. 11, 2016, <http://www.nash-sovremennik.ru/archive/2016/n11/1611-14.pdf>. Accessed 5 January 2019 [Янин, Игорь Т., “Блестящий сочинский гамбит.” *Наш современник*, № 11, 2016, <http://www.nash-sovremennik.ru/archive/2016/n11/1611-14.pdf>. Дата обращения: 5 января 2019].
- Yanin, Igor’ T. “Chernomorskaya Pal’mira.” *Nash sovremennik*, no. 9, 2016, <http://nash-sovremennik.ru/archive/2016/n9/1609-14.pdf>. Accessed 5 January 2019 [Янин, Игорь Т. “Черноморская Пальмира.” *Наш современник*, № 9, 2016, <http://nash-sovremennik.ru/archive/2016/n9/1609-14.pdf>. Дата обращения: 5 января 2019].
- “*Znamya: ocherk istorii*,” <http://znamlit.ru/history.html>. Accessed 5 January 2019 [*“Знамя: очерк истории*, <http://znamlit.ru/history.html>. Дата обращения: 5 января 2019].

TOMASZ BURZYŃSKI

Uniwersytet Śląski w Katowicach

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3780-0020>

MIĘDZY REPRODUKCJĄ A ZMIANĄ SYSTEMOWĄ. CZASOPISMA LITERACKIE W SPOŁECZNYM SYSTEMIE LITERATURY

BETWEEN REPRODUCTION AND SYSTEMIC CHANGE. LITERARY MAGAZINES
IN THE SOCIAL SYSTEM OF LITERATURE

The article aims to outline the role of literary periodicals in the social system of literature from a perspective of processes that take part in the accumulation of both cultural capital and social capital. In this sense, the paper is an attempt to incorporate a sociological perspective into the theory of literature in order to provide a more informed view on social and cultural processes that are mediated by literary periodicals of diversified kind. By referring to the notions of embodied and institutional cultural capital (Pierre Bourdieu) as well as social capital (Robert D. Putnam, Francis Fukuyama), the paper examines the dialectic of system reproduction and morphogenetic change in terms of processes that organize the functioning of literature conceived of a specific kind of social system.

Keywords: literature, literary periodicals, cultural capital, social capital, social system.

МЕЖДУ РАЗМНОЖЕНИЕМ И СИСТЕМНЫМ ИЗМЕНЕНИЕМ.
ЛИТЕРАТУРНЫЕ ЖУРНАЛЫ В СОЦИАЛЬНОЙ ЛИТЕРАТУРНОЙ СИСТЕМЕ

Статья призвана очертить роль литературной периодики в социальной системе литературы с точки зрения процессов, которые участвуют в накоплении как культурного капитала, так и социального капитала. В этом смысле статья представляет собой попытку включить социологическую перспективу в теорию литературы для того, чтобы дать более информативный взгляд на социально-культурные процессы, которые происходят при посредничестве разнообразных литературных периодических изданий. Ссылаясь на понятия овеществленного

и институционального культурного капитала (Пьер Бурдьё), а также социального капитала (Роберт Д. Путнам, Фрэнсис Фукуяма), в статье рассматривается диалектика воспроизводства системы и морфогенетических изменений в рамках процессов организации функционирования литературы, задуманной как особый вид социальной системы.

Ключевые слова: литература, литературная периодика, культурный капитал, общественный капитал, социальная система.

WSTĘP

Fundamentem socjologicznych rozważań nad literaturą jest założenie, że jest ona zjawiskiem immanentnie społecznym. Z jednej strony, proces powstawania dzieła literackiego zachodzi w określonych warunkach społecznych, które mogą być zarówno źródłem inspiracji dla autora tekstu, jak i, co często uchodzi uwadze studiów literaturoznawczych, punktem wyjścia dla czytelnika dzieła literackiego, który, interpretując i szukając sensu dzieła literackiego, sięga po repertuar wiedzy potocznej składającej się na tzw. strukturę idealną¹ danego społeczeństwa. Z drugiej strony, procesy podmiotowej interpretacji dzieł literatury pięknej i popularnej stanowią istotne wskazówki w kreśleniu socjologicznego portretu czytelnika i zjawiska czytelnictwa rozumianego jako normatywnie ugruntowana praktyka społeczna. Wówczas wybór tekstów literackich, płaszczyzna ich zrozumienia i interpretacji wpisują się we wzory uczestnictwa w kulturze charakteryzujące jednostki wychodzące się ze środowisk społecznych o dających się jednoznacznie zdefiniować i zmierzyć charakterystykach demograficznych i klasowo-warstwowych². Innymi słowy, socjologiczność literatury wynika właśnie z jej powiązania z procesami społecznego konstruowania i dekonstruowania znaczeń, które przebiegają w ramach jakiegoś przed-literackiego porządku społecznego, w którym jednostki aktywnie uczestniczą jako współtwórcy znaczeń i dyskursów kultury symbolicznej.

¹ P. Sztompka, *Society in Action. The Theory of Social Becoming*, Polity Press, Cambridge 1991.

² W. Świątkiewicz, *Zróżnicowanie społeczne a uczestnictwo w kulturze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1984.

Jedną z konsekwencji tezy o immanentnie socjologicznej naturze literatury pięknej i popularnej jest postrzeganie twórczości literackiej w kategoriach modelu komunikowania społecznego, w którym nadawca (autor) wykorzystuje zinstytucjonalizowane środki przekazu w celu rozpowszechniania określonych wartości poznawczych i estetycznych³. Charakter literackiego procesu komunikowania społecznego jest natomiast odzwierciedleniem ogólniejszych trendów i tendencji modernizacyjnych, ale można założyć, że wraz z wdrażaniem podstawowych instytucji nowoczesności (tj. systemy społeczno-techniczne, racjonalność rynkowa, państwo narodowe) model komunikowania społecznego poprzez twórczość literacką przybiera cechy procesów komunikowania masowego. To szczególne nachylenie badawcze jest charakterystyczne dla socjologii literatury i dla badań z zakresu badań kulturowych (*cultural studies*) czy medioznawstwa (*media studies*).

Bez względu na obraną płaszczyznę badawczą socjologiczne myślenie o literaturze koncentruje się na pokazaniu, że twórczość literacka nie jest jedynie zbiorem tekstów kultury podlegających prawom i prawidłowościom kształtujących obszar kultury symbolicznej, ale jest także zbiorem ustrukturyzowanych praktyk społecznych polegających na procesach wymiany informacji i konstruowania wiedzy potocznej⁴. Myślenie takie wykracza zdecydowanie poza zasadnicze paradygmaty klasycznego i współczesnego literaturoznawstwa i wykazuje spójność teoretyczną i konceptualną ze studiami wchodzącymi w skład badań kulturowych. Można, co prawda, postrzegać badania kulturowe jako część składową wchodzącą w zakres teorii literaturoznawczych⁵, lecz należy w tym miejscu pamiętać, że badania kulturowe mają szerszy zakres tematyczny badań oraz inny rodowód, wywodzący się z tzw. szkoły frankfurckiej, niż tradycyjne, dogmatycznie pojmowane literaturoznawstwo.

³ Zob. R.D. Sell, *Literature as Communication. The Foundations of Mediating Criticism*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam 2000.

⁴ P. Berger, T. Luckmann, *Spółeczne tworzenie rzeczywistości. Traktat z socjologii wiedzy*, przeł. J. Niżnik, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.

⁵ Zob. A. Burzyńska, M.P. Markowski, *Teorie literatury XX wieku*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2007.

Tekst ten podąża właśnie śladem płaszczyzny badawczej, która koncentruje się na poszukiwaniu obszarów wspólnych na teorii socjologicznej i współczesnej teorii literatury, a zasadniczym celem tego artykułu jest pokazanie miejsca i roli czasopism literackich w obszarze twórczości literackiej rozumianej jako *sui generis* typ systemu społecznego. W tym specyficznym kontekście interpretacyjnym funkcja czasopism literackich jest dwojaka i odnosi się do procesów reprodukcji systemu literatury w drodze akumulacji kapitału kulturowego i zmiany tegoż systemu w trakcie mobilizacji zasobów kapitału społecznego.

CZASOPISMA LITERACKIE W PERSPEKTYWIE MYŚLI JÜRGENA HABERMASA

Jako periodyki pełniące funkcje popularyzatorskie i naukowo-krytyczne czasopisma literackie są niewątpliwie znaczącym elementem systemu społecznego literatury. Klasyczne ujęcie tego zagadnienia kieruje naszą uwagę w stronę myśli społecznej Jürgena Habermasa oraz koncepcji literackiej sfery publicznej⁶. Istota sfery publicznej odnosi się do wykształcania się przestrzeni dialogu obywatelskiego, w którym partykularne interesy jednostkowe zostają z czasem przekształcone w dbanie o dobra publiczne. „Sfera publiczna rozpościera się w polu napięcia między państwem a społeczeństwem [...]”⁷, co powoduje, że jest to przestrzeń swobodnej i zorganizowanej aktywności obywatelskiej, która z jednej strony pełni funkcje kontrolne wobec aparatu władzy państwowej (pamiętamy, że sfera publiczna to przestrzeń, w której kształtuje się opinia publiczna), z drugiej natomiast charakteryzuje się występowaniem oddolnych inicjatyw społecznych i politycznych, stanowiących uzupełnienie działań struktur politycznych.

Pojęcie sfery publicznej nie odnosi nas do jakiegś konkretnej przestrzeni geograficznej czy też do jakiegoś dającego się łatwo

⁶ J. Habermas, *Strukturalne przeobrażenia sfery publicznej*, przeł. W. Lipnik, M. Łukasiewicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.

⁷ Tamże, s. 279.

zdefiniować i wyszczególnić systemu lub instytucji społecznej. Jest to raczej termin opisujący zorganizowane działania społeczne przebiegające w wielu kontekstach organizacyjnych i instytucjonalnych, które obejmują takie różnorodne ośrodki skupienia, jak: kawiarnie, klubo-kawiarnie, stowarzyszenia, ruchy społeczne, fundacje, kluby literackie oraz media masowe. W społeczeństwie nowoczesnym pierwszoplanowa rola w tworzeniu sfery publicznej przypisywana jest właśnie środkom komunikowania masowego, a przede wszystkim internetowi jako platformie umożliwiającej wymianę nieuregulowanych poglądów i swobodnej dyskusji.

Teorie dotyczące roli mediów w kształtowaniu się sfery publicznej koncentrują naszą uwagę na tzw. literackiej sferze publicznej. „Rozwijająca się sfera publiczna na kanwie tematów literackich i kulturowych stanowiła zaczątek dla późniejszych funkcji politycznych; było to laboratorium ćwiczebne dla publicznych rozważań. Habermas nazywa ją literacką sferą publiczną”⁸. Literacka sfera publiczna staje się zatem areną wymiany poglądów i wartości, umożliwiającą ukształtowanie dyskursywnych ram dla kultury zaufania⁹. Zaufanie jest jednym z fundamentów liberalnego modelu demokracji przedstawicielskiej, w którym oczekuje się, że aktywność obywatelska jest rezultatem historycznie zakumulowanych wzorców ufności praktykowanej zarówno w wymiarze interpersonalnym, jak i w wymiarze relacji pomiędzy obywatelem a siecią instytucji społecznych (tj. społeczeństwo obywatelskie) oraz państwowych. Z tej perspektywy doświadczenie dyskusji, wspólna praca interpretacyjna, cykliczność spotkań (wynikających z cyklicznego charakteru czasopism literackich) budowały atmosferę uogólnionej ufności, która z biegiem czasu przekształcała się w kulturę zaufania, czyli zespół normatywnych i aksjologicznych oczekiwań względem alokacji i odwzajemniania ufności charakteryzujących jednostki funkcjonujące w podobnym

⁸ A. Ochman, *Zarys koncepcji Habermasowskiej sfery publicznej*, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego” 2015, nr 35, s. 28.

⁹ P. Sztompka, *Trust. A Sociological Theory*, Cambridge University Press, Cambridge 1999.

uniwersum symbolicznym, a więc operujące zbliżonym zestawem znaczeń, wartości i norm kultury¹⁰.

Koncepcja literackiej sfery publicznej wpisuje się zatem w krąg rozważań funkcjonalno-strukturalnych. Habermas i jego następcy udowadniają bowiem, że literaturę (lub ściślej czasopisma literackie) można postrzegać w kategoriach jej funkcji w kształtowaniu określonych form porządku społecznego. Co więcej, uczestnictwo w kulturze poprzez zrutynizowane praktyki czytelnicze rodzi konsekwencje emergentne, ponadjednostkowe. Strukturalną konsekwencją praktyk czytelniczych jest wytworzenie się uogólnionego klimatu zaufania, w którym ufność (lub jej brak) nie jest li tylko wyborem jednostkowym aktora społecznego, ale staje się oczekiwaniem kulturowym przekazywanym z pokolenia na pokolenie w procesach socjalizacji i akulturacji.

LITERATURA JAKO SYSTEM SPOŁECZNY

Koncepcja literackiej sfery publicznej nie jest pozbawiona ograniczeń, które wydają się szczególnie istotne zwłaszcza z perspektywy teorii literatury. Teoria Habermasa jest skoncentrowana na postrzeganiu literatury, w tym czasopism literackich, przede wszystkim w kategoriach środka do celu, jakim jest wytworzenie się politycznej sfery publicznej. Literatura nie jest zatem centralnym problemem badawczym i ustępuje miejsca problematyce kształtowania się postaw obywatelskich w ramach rozwijającego się nowoczesnego systemu demokracji liberalnej. Z tych względów myśl społeczna Habermasa nie dotyka tak istotnych dla współczesnego literaturoznawstwa problemów, jak społeczne procesy produkcji i interpretacji znaczeń kultury symbolicznej, a więc zagadnień badawczych, które pojawiają się na styku odbiorcy i nadawcy tekstu literackiego, czyli w płaszczyźnie literackości rozumianej jako społeczny model komunikowania masowego. Nie jest to, rzecz jasna, przytyk w kierunku samej koncepcji literackiej sfery publicznej, która, co zrozumiałe, została ukształtowana raczej w sferze zainteresowań socjologii polityki, niż teorii literatury.

¹⁰ Tegoż, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2007.

Z punktu widzenia literaturoznawstwa i socjologii literatury istotne jest zatem zaprezentowanie modelu teoretycznego, który ujmuje literaturę jako szczególny rodzaj systemu społecznego skonstruowanego na podstawie jasno wyróżnionych i typowych form komunikowania społecznego. Teoretyczne źródła tego modelu biją w dwóch konceptualizacjach porządku społecznego odwołujących się do pojęcia systemu społecznego. Z jednej strony, mam na myśli teorię autopojetycznych systemów społecznych Niklasa Luhmanna. Istotą koncepcji Luhmanna jest kategoria autopoezy, czyli samoorganizowania się systemu społecznego w ramach własnej struktury:

[...] system jest w zupełności wytwarzany przez operacje i potem też tak definiowany w obserwacji. Jeśli mamy operację jako producenta systemu, to musimy tak ustawić teorię, aby odnosiła się ona do tej operacji, a to oznacza, że teoria systemowa i teoria komunikacji muszą być pojmowane łącznie. Gdyż tą operacją, jak powiedziałem już, jest komunikacja¹¹.

W takim rozumieniu systemy społeczne (w tym społeczeństwo pojmowane jako ogólna kategoria refleksji socjologicznej) nie są tworem zbudowanymi z jednostek czy mniejszych grup społecznych, ale ze zdarzeń komunikacyjnych czyniących system społeczny samoorganizującym się bytem, w którym produkcja i wymiana informacji jest warunkiem *sine qua non* dla przetrwania systemu jako całości.

Do wymiaru zdarzeń lub — szerzej — praktyk społecznych odwołuje się drugie z nachyleń teoretycznych, które legło u podstaw postrzegania literatury jako systemu społecznego. W perspektywie teorii strukturyzacji Anthony'ego Giddensa system społeczny postrzegany jest w kategoriach obserwowalnego przejawu struktury społecznej, który przybiera formę ustrukturyzowanych, uporządkowanych w czasie i w przestrzeni powtarzalnych praktyk społecznych¹². Poprzez analogie do rozróżnienia między *langue* i *parole*,

¹¹ N. Luhmann, *Einführung in die Systemtheorie*, Carl Auer Verlag, Heidelberg 2006. Cyt za: M. Głażewski, *Teoria systemów autopojetycznych Niklasa Luhmanna — między metafizyką a metabiologią*, „Przegląd Pedagogiczny” 2009, nr 1, s. 39–55.

¹² A. Giddens, *Stanowienie społeczeństwa. Zarys teorii strukturyzacji*, przeł. S. Amsterdamski, Wydawnictwo Zys i S-ka, Poznań 2003.

wprowadzonym przez Ferdinanda de Saussure'a dla zrozumienia istoty języka, struktura społeczna przybiera kształt ukrytej „gramatyki” życia społecznego¹³, systemy społeczne stają się natomiast widzialnymi przejawami (na podobieństwo aktów komunikacji językowej) wspominanych reguł i prawidłowości strukturalnych.

Pojmowanie literatury jako szczególnego rodzaju systemu społecznego opiera się zatem na przekonaniu, że pojęcie to nie odnosi się tylko do korpusu tekstów pisanych, spełniających określone warunki artystyczne i poznawcze, które wchodzą w skład dorobku kultury symbolicznej typowego dla danego społeczeństwa. Społeczny system literatury jest zatem złożony z reprodukujących się w czasie i przestrzeni praktyk znaczeniowych (tj. praktyki produkcji i interpretacji znaczeń literackich), reguł językowych, retorycznych i edycyjnych kształtujących literaturę oraz wszelkich instytucji lub podmiotów jednostkowych, które zainteresowane są tworzeniem i rozpowszechnianiem wartości artystycznych i poznawczych utożsamianych z literaturą piękną i popularną.

Społeczny system literatury nosi znamiona systemu samoreprodukującego się: procesy tworzenia i interpretacji dzieła literackiego nie zachodzą w symbolicznej próżni, tylko stają się wypadkową zanurzenia praktyk twórczych i interpretacyjnych (od-twórczych) w literackim uniwersum znaczeń, wartości i symboli. W ten sposób zostaje spełniony postulat Ronalda Barthes'a o dziele literackim jako o przestrzeni intertekstualnej¹⁴. Z kolei praktyki znaczeniowe (tj. społeczne działania nakierowane na produkowanie i użytkowanie znaczeń kultury¹⁵) zakładają społeczną aktualność zdarzeń komunikacyjnych jako „aktywność, w której dialog pomiędzy podmiotem a Innym oraz jego społeczny kontekst zostają zainwestowane w przebieg tego samo działania”¹⁶. Społeczny sys-

¹³ Zob. P. Sztompka, *Society in Action...*

¹⁴ Zob. R. Barthes, *Śmierć autora*, przeł. M.P. Markowski, „Teksty drugie: teoria literatury, krytyka, interpretacja” 1999, nr 1/2.

¹⁵ W. Kalaga, *Culture and Signification*, w: K. Knauer, S. Murray (red.), *Britishness and Cultural Studies. Continuity and Change in Narrating the Nation*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 2000.

¹⁶ R. Barthes, *Theory of the Text*, w: R. Young (red.), *Untying the Text: a Post-Structuralist Reader*, Routledge, London–New York 1981, s. 36. Przeł. — T.B.

tem literatury jest zatem areną kształtowania się znaczeń, w której podmioty jednostkowe, zbiorowe oraz instytucjonalne uczestniczą w procesach konfliktu i negocjacji, współtworząc znaczenie dzieła literackiego.

CZASOPISMA LITERACKIE W SPOŁECZNYM SYSTEMIE LITERATURY

Społeczny system literatury to byt dynamiczny, łączący w sobie działania różnorodnych podmiotów. W ten sam sposób znaczenie tekstu literackiego to twór dynamiczny, gdyż jest ono społecznie wytwarzane w toku wzajemnie na siebie oddziałujących praktyk znaczeniowótórczych. Ze względu na fakt, że siły społeczne tworzące społeczny system literatury uczestniczą w procesach tworzenia i interpretacji tekstu literackiego, a więc przekształcania jednych znaczeń i wartości w inne, proponuję odwołać się do terminu kapitał jako pojęcia chyba najbardziej uprawomocnionego do opisu przetwarzania wartości i przemian wartości we współczesnym społeczeństwie.

Rola czasopism literackich w społecznym systemie literatury sprowadza się do ich roli w akumulacji i reprodukcji dwóch form kapitału (tj. kapitału kulturowego i kapitału społecznego). Po pierwsze, jest to kapitał kulturowy, czyli pojęcie odnoszące się do praktyk uczestnictwa w kulturze i wskazujące na takie dyspozycje jak gust, dobre maniere, znajomość konwencji i form charakterystycznych dla wytworów zaliczanych do tzw. kultury wysokiej¹⁷. Z perspektywy jednostki (tj. czytelnika) kapitał kulturowy przejawia się w formie ucieleśnionej (*embodied cultural capital*) jako rezultat internalizacji wzorów uczestnictwa w kulturze w toku procesów socjalizacji pierwotnej, edukacji oraz poszerzania własnych zainteresowań poza sferą instytucjonalnego szkolnictwa. Wówczas kapitał kulturowy przekształca się w *habitus* jednostki, czyli zespół

¹⁷ P. Bourdieu, *The Forms of Capital*, w: J.G. Richardson (red.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, Greenwood, New York 1986; P. Bourdieu, J.C. Passeron, *Reprodukcja. Elementy teorii systemu nauczania*, przeł. E. Neyman, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.

rzeczywistych praktyk uczestnictwa w kulturze, które jednostka postrzega jako naturalne, wynikające z ugruntowanych nawyków. W formie instytucjonalnej (*institutional cultural capital*) kapitał kulturowy jest akumulowany przez instytucje, które w społeczeństwie pełnią funkcję regulacyjną względem konsumpcji treści kulturowych (np. uniwersytety, kluby literackie, czasopisma literackie i literaturoznawcze). Podobną rolę pełnią osoby zawodowo zajmujące się krytyką literacką, przy czym ich działalność winna być zinstytucjonalizowana, czyli prowadzona w oparciu o wiarygodną organizację lub środek komunikowania masowego¹⁸.

W perspektywie akumulacji kapitału kulturowego należy odczytywać naukowo-krytyczną funkcję czasopism literackich jako periodyków poświęconych badaniom literaturoznawczym oraz poszukiwaniom teorii, konceptualizacji i dyskursów umożliwiających uprawnianie akademickiej krytyki literackiej (np. „Teksty Drugie”, „ER(R)GO”, „Przegląd Rusycystyczny”). W tym kontekście czasopisma literackie biorą czynny udział w kształtowaniu się kanonu literackiego obejmującego zbiór tekstów, których znajomość jest wyznacznikiem dobrego gustu literackiego i znajomości tekstów literatury narodowej czy powszechnej. Sama instytucja kanonu literackiego jest najdobitniejszym chyba przykładem procesów akumulacji kapitału kulturowego: mówimy o kanonie literackim człowieka wykształconego, a znajomość tekstów wchodzących w jego skład jest dla jednostki rodzajem zasobu, który jest wykorzystywany w zdobywaniu kompetencji edukacyjnych i zawodowych, czyli w toku udziału w procesach ruchliwości społecznej.

Z punktu widzenia społecznego systemu literatury zaangażowanie czasopism literackich w krzewienie kanonu literatury może być traktowane, co jest głównie podnoszone przez przedstawicieli teorii krytycznej, jako rodzaj przemocy symbolicznej, czyli mechanizmów formowania się fałszywej świadomości, w ramach której przedstawiciele warstw podporządkowanych stają się skłonni postrzegać rze-

¹⁸ W ten sposób, na przykład, trudno jest określić ludzi, którzy parają się dorywczą krytyką treści kulturowych w internecie w kategoriach ról społecznych utożsamianych z akumulacją instytucjonalnego kapitału kulturowego.

czywistość w kategoriach narzuconych przez reprezentantów elit dominujących¹⁹. Pomijając Marksowskie i marksistowskie podwaliny pod teorię przemocy symbolicznej, można zauważyć, że pojęcie to wyraża zdolność społecznego systemu literatury do samo-reprodukcji, czyli do zachowania ciągłości wartości i norm, na których zbudowana jest komunikacja literacka. Społeczny system literatury jest organizmem, w którego żyłach płynie specyficzny rodzaj informacji, którego cyrkulacja jest sterowana poprzez autorytet instytucji posiadających kapitał kulturowy (np. czasopism literackich). Instytucje te, biorąc czynny udział w kształtowaniu się zainteresowań i gustów czytelnich, stają się jednocześnie motywacją dla podejmowania prób pisarskich przez młode pokolenia twórców. Ponadto, co dotychczas nie było przedmiotem naszego wywodu, czasopisma literackie stają się naturalnym wydawcą dla młodych pisarzy, którzy pod egidą tego rodzaju periodyków szlifują swe literackie umiejętności w zakresie tworzenia małych form literackich.

O ile akumulacja kapitału kulturowego w społecznym systemie literatury jest odpowiedzialna za reprodukcję tegoż systemu, o tyle akumulacja kapitału społecznego jest czynnikiem zmian morfogenetycznych zachodzących w ramach systemu literatury. Morfogeneza to kluczowe pojęcie współczesnej socjologii teoretycznej wskazujące na udział zorganizowanych działań podmiotowych w procesach zachodzenia zmian w systemach i strukturach społecznych²⁰. Kapitał społeczny odnosi się natomiast do występowania norm regulujących współdziałanie, osiąganie wspólnych celów poprzez kształtowanie atmosfery wzajemnego zaufania, solidarności, myślenia w kategoriach wspólnotowych²¹. Przestrzenią akumu-

¹⁹ P. Bourdieu, J. Passeron, *Reprodukcja...*

²⁰ M. Archer, *Realist Social Theory. The Morphogenetic Approach*, Cambridge University Press, Cambridge 1995.

²¹ R.D. Putnam, *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton University Press, Princeton 1993; F. Fukuyama, *Trust: Social Virtues and the Creation of Prosperity*, Free Press, New York 1995; A.B. Seligman, *The Problem of Trust*, Princeton University Press, Princeton 1997; R.D. Putnam, *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, Simon and Schuster, New York 2000.

lacji kapitału społecznego są ruchy społeczne, dobrowolne stowarzyszenia, oddolne inicjatywy obywatelskie podejmowane w sferze politycznej, ekonomicznej czy kulturowej. Procesy akumulacji kapitału społecznego bez wątpienia stoją za oddolnymi inicjatywami kulturowymi, w toku których produkty kultury powstają w pewnym oddaleniu od instytucji rozpowszechniania kultury wysokiej (tj. instytucji akumulujących i przetwarzających kapitał kulturowy) oraz przemysłu rozrywkowego (tj. instytucji akumulujących i przetwarzających kapitał finansowy). Innymi słowy, kapitał społeczny staje się ważnym elementem spontanicznego tworzenia kultury, często w oparciu o styczości bezpośrednie i współdziałanie w ramach lokalnych inicjatyw²².

W procesach akumulacji kapitału społecznego na rzecz oddolnych inicjatyw kulturalnych niebagatelne znaczenie przypisywane jest specyficznemu typowi czasopisma kulturalnego, jakim jest fanzin:

Na świecie pierwsze fanziny pojawiły się w latach 30. XX wieku w USA wśród fanów science fiction, którzy początkowo komunikowali się poprzez ogłoszenia i działy listów w magazynach poświęconych literaturze science fiction, a z czasem przenieśli te dyskusje do samodzielnie wydawanych czasopism. W kolejnych latach praktycznie każdy nowy nurt w kulturze czy jakiegokolwiek działania o charakterze społecznym, miały swoje własne niezależne wydawnictwa. Szczególne nasilenie tego zjawiska nastąpiło w okresie kontrkultury lat 60., a masowe upowszechnienie samych fanzinów nastąpiło w połowie lat 70. przy okazji eksplozji muzyki punk, początkowo w Wielkiej Brytanii i USA, a zaraz potem na całym świecie²³.

Fanzin jest zatem rodzajem nieprofesjonalnego pisma tworzonego przez grupę miłośników jakiejś formy ekspresji kulturowej (np. literatura *science fiction*, gry wideo, muzyka alternatywna), który jest wydawany bez udziału kapitału zewnętrznego i dystrybuowany stosunkowo niewielkiej grupie zainteresowanych odbiorców często w cenie pokrywającej jedynie koszty produkcji i dystrybucji.

²² Antonina Kłoskowska pisze w tym kontekście o modelu kultury aktualnie społecznej. Zob. A. Kłoskowska, *Socjologia kultury*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.

²³ B. Głowacki, *Prasa trzeciego obiegu w okresie przełomu*, „Kultura — Media — Teologia” 2010, nr 3, s. 34.

Czasopisma tego rodzaju powstają w obiegu kultury nieoficjalnej (w czasach PRL-u w Polsce mówiono o trzecim obiegu kultury, odróżniając go od pierwszego obiegu kultury oficjalnej i drugiego obiegu kultury opozycyjnej²⁴) bardzo często przynależnej do subkultur młodzieżowych. Możemy zaryzykować twierdzenie, że obecnie obieg kultury nieoficjalnej jest zjawiskiem, które wpisuje się w zakres pojęcia społeczeństwo obywatelskie, a rozważania na temat czasopism literackich wydawanych w nieoficjalnym obiegu kultury można odnieść do nakreślonego przez Habermasa modelu literackiej sfery publicznej.

Fanziny są laboratorium nowych form literackich, publikacjami, w których czytelnicy stawiają pierwsze kroki w literaturze, pisząc własne wariacje na temat już istniejących tekstów literackich. Podążając tropem metafory kapitału społecznego, można zauważyć, że w realiach powszechnego dostępu do Internetu elektroniczne wersje czasopisma tego rodzaju (tzw. e-ziny) stały się forum dialogu i amatorskiej krytyki literackiej, które doprowadzają do powstania alternatywnych form literackiego kontrkanonu. Istotnym elementem tej formy twórczości jest obecność bliskich styczności pomiędzy twórcami a odbiorcami tekstów kultury. W czasopismach funkcjonujących w ramach obiegu nieoficjalnego styczności takie stanowią fundament spontanicznych praktyk znaczeniowych, nieregulowanej sfery ekspresji kulturalnej, w której powstaje kultura alternatywna oparta na wspólnych zainteresowaniach jej twórców i odbiorców, podzielanego przez nich kodu kulturowego. Tego rodzaju czasopisma literackie są zatem efektem akumulowania kapitału kulturowego, który zostaje zainwestowany w działalność w ramach alternatywnego obiegu kultury. W ten sposób, na podobieństwo języka, literatura jest żywym społecznym systemem *in statu nascendi*: systemem zawieszonym pomiędzy autorytetem zakumulowanego kapitału kulturowego a zmianą utożsamianą z oddolną działalnością literacką popularyzowaną za pośrednictwem czasopism literackich powstających z dala od obiegu kultury oficjalnej.

W perspektywie modelu społecznego systemu literatury akumulacja rezerwuarów kapitału społecznego jest zapośredniczona

²⁴ M. Pęczak, *Kilka uwag o trzech obiegach*, „Więź” 1988, nr 2.

przez czasopisma literackie pozostające poza oficjalnym obiegiem kultury symbolicznej. O ile oficjalne czasopisma literackie służyły reprodukcji systemu, o tyle prasa nieoficjalna stanowi motor zmian morfogenetycznych zachodzących w samym systemie literatury.

REFERENCES

- Archer, Margaret. *Realist Social Theory. The Morphogenetic Approach*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Barthes, Roland. "Śmierć autora." Transl. Markowski, Michał P. *Teksty drugie: teoria literatury, krytyka, interpretacja*, no. 1/2, 1999.
- Barthes, Roland. "Theory of the Text." *Untying the Text: a Post-Structuralist Reader*. Ed. Young, Robert. London–New York: Routledge, 1981.
- Berger, Peter, Luckmann, Thomas. *Spółeczne tworzenie rzeczywistości. Traktat z socjologii wiedzy*, Transl. Niżnik, Józef. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2010.
- Bourdieu, Pierre, Passeron, Jean-Claude. *Reprodukcja. Elementy teorii systemu nauczania*. Transl. Neyman, Elżbieta. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2006.
- Bourdieu, Pierre. "The Forms of Capital." *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. Ed. Richardson, John G. New York: Greenwood, 1986.
- Burzyńska, Anna, Markowski, Michał P. *Teorie literatury XX wieku*. Kraków: Wydawnictwo Znak, 2007.
- Fukuyama, Francis. *Trust: Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York: Free Press, 1995.
- Giddens, Anthony. *Stanowienie społeczeństwa. Zarys teorii strukturyzacji*. Transl. Amsterdamski, Stefan. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka, 2003.
- Głazewski, Michał. "Teoria systemów autopojetycznych Niklasa Luhmanna — między metafizyką a metabiologią." *Przegląd Pedagogiczny*, no. 1, 2009.
- Głowacki, Bartosz. "Prasa trzeciego obiegu w kresie przełomu." *Kultura — Media — Teologia*, no. 3, 2010.
- Habermas, Jürgen. *Strukturalne przeobrażenia sfery publicznej*. Transl. Lipnik, Wanda, Łukasiewicz, Małgorzata. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007.
- Kalaga, Wojciech. "Culture and Signification." *Britishness and Cultural Studies. Continuity and Change in Narrating the Nation*. Ed. Knauer, Krzysztof, Murray, Simon. Katowice: Wydawnictwo Śląsk, 2000.
- Kłoskowska, Antonina. *Socjologia kultury*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007.
- Ochman, Andrzej. "Zarys koncepcji Habermasowskiej sfery publicznej." *Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego*, no. 35, 2015.
- Pęczak, Mirosław. "Kilka uwag o trzech obiegach." *Więź*, no. 2, 1988.

- Putnam, Robert D. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster, 2000.
- Putnam, Robert D. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press, 1993.
- Seligman, Adam B. *The Problem of Trust*. Princeton: Princeton University Press, 1997.
- Sell, Robert D. *Literature as Communication. The Foundations of Mediating Criticism*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2000.
- Sztompka, Piotr. *Society in Action. The Theory of Social Becoming*. Cambridge: Polity Press, 1991.
- Sztompka, Piotr. *Socjologia. Analiza społeczeństwa*. Kraków: Wydawnictwo Znak, 2007.
- Sztompka, Piotr. *Trust. A Sociological Theory*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Świątkiewicz, Wojciech. *Zróżnicowanie społeczne a uczestnictwo w kulturze*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1984.

PAWEŁ ŁANIEWSKI

Uniwersytet Śląski w Katowicach

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9512-0942>

PISARZ ZAPOMNIANY. TWÓRCZOŚĆ ZYGmunTA KRZYZHANOWSKIEGO W KONTEKŚCIE CZASOPISM LITERACKICH ZWIĄZKU SOWIECKIEGO

A FORGOTTEN WRITER. THE WORK
OF SIGIZMUND KRZHIZHANOVSKY IN THE CONTEXT
OF LITERARY MAGAZINES OF THE SOVIET UNION

The article presents the contacts of Sigizmund Krzhizhanovsky, a Russian writer of Polish origin, with literary magazines of the first decades of Soviet Russia. Krzhizhanovsky, as a representative of the avantgarde and the Polish nobleman, met with a politically motivated ban on printing. Most of his works were published for the first time only during the period of perestroika. Some of his smaller works, however, saw the light of day thanks to literary magazines. The aim of the article is to present the socio-political situation in which the writer found himself and to outline the balance of power prevailing in the literary life of the time.

Keywords: Krzhizhanovsky, avantgarde, literary magazines, Soviet Union, postsymbolism.

ЗАБЫТЫЙ ПИСАТЕЛЬ. РАБОТЫ СИГИЗМУНДА КРЖИЖАНОВСКОГО В КОНТЕКСТЕ
ЛИТЕРАТУРНЫХ ЖУРНАЛОВ СОВЕТСКОГО СОЮЗА

В статье представлены контакты русского писателя польского происхождения Сигизмунда Кржижановского с литературными журналами первых десятилетий существования Советской России. Кржижановский, как представитель авангарда и польский дворянин, встретился с политически мотивированным запретом на печать. Большая часть его работ была впервые опубликована только в период перестройки. Однако некоторые из его небольших произведений

появились на свет благодаря литературным журналам. Цель статьи — представить социально-политическую ситуацию, в которой оказался автор, и очертить баланс сил, преобладающий в литературной жизни того времени.

Ключевые слова: Кржижановский, авангард, литературные журналы, Советский Союз, пост-символизм.

Wśród pisarzy objętych motywowanym politycznie zakazem druku w okresie Związku Sowieckiego szczególne miejsce — zwłaszcza w kontekście rodzimych badań literaturoznawczych — zajmuje Zygmunt Krżyżanowski (Сигизмунд Доминикович Кржижановский, 1887–1950), wywodzący się z polskiej rodziny szlacheckiej postsymbolista, twórca nowel, opowiadań, esejów, dramatów i scenariuszy filmowych. Jego bogate dziedzictwo było zapomniane przez niemal pół wieku. Większość utworów, przechowywanych przez partnerkę Krżyżanowskiego — Annę Bowszek, ukazała się dopiero po 1989 roku za sprawą popularyzatorskiej działalności Wadima Perlemutra. O ponownym odkryciu dzieł autora *Powrotu Münchhausena* Jewgienij Jewtuszenko pisał w następujący sposób:

Уникальный дар новеллиста, родственный дарованию Борхеса или Кафки, сразу поставил еще вчера безвестного Кржижановского недалеко от таких титанов русской прозы, как Булгаков, Платонов, Набоков¹.

W ciągu trwającej niemal ćwierć wieku działalności twórczej Krżyżanowski zdołał opublikować zaledwie kilka utworów artystycznych w kijowskich i moskiewskich czasopismach literackich. Nigdy nie udało mu się wydać żadnego utworu w formie samodzielnej książki. Nieliczne publikacje pisarz — z każdym rokiem coraz bardziej pogrążony w depresji, ubóstwie i chorobie alkoholowej — zawdzięczał przede wszystkim protekcji ze strony przyjaciół. Nawet oni nie byli jednak w stanie przezwyciężyć oporu ze strony aparatu władzy.

Bardzo ważną rolę w życiu Krżyżanowskiego odegrał Sergiej Dmitriewicz Mstisławski (1876–1943) — pisarz i działacz komu-

¹ Е. Евтушенко, *Строфы века. Антология русской поэзии*, „Полифакт. Итоги века”, Москва 1999, s. 149.

nistyczny, członek Komitetu Centralnego partii lewicowych eserowców². W czasie wojny domowej zajmował wysokie stanowiska w Armii Czerwonej, wtedy także poznał Krzyżanowskiego, o czym dowiadujemy się dzięki rozmowie, którą Wadim Perelmutter przeprowadził ze znającym obu pisarzy literaturoznawcą Sergiejem Aleksandrowiczem Makaszynem: w 1918 roku Mstisławski przybył do Kijowa jako komisarz zajmującej miasto Armii Czerwonej. Podczas nocnej kontroli posterunków zauważył wysokiego wartownika w zbyt dużym płaszczu, który oparł broń o ścianę, kręcił się w miejscu i mamrotał coś niewyraźnie pod nosem. Okazało się, że dziwak deklamuje Wergiliusza w oryginale. Oczywiście był nim sam Krzyżanowski³.

Nawiązana wówczas przyjaźń trwała ćwierć wieku. Mstisławski często wykorzystywał swoje koneksje, aby pomóc objętemu zakazem druku pisarzowi. Także on odpowiadał za pierwszą publikację jego utworu prozatorskiego. Jako członek utworzonego przy Ludowym Komisariacie Oświaty Rosyjskiej FSRS⁴ Wszechukraińskiego

² Partia lewicowych eserowców powstała w 1917 roku po rozłamie wewnątrz Partii Socjalistów-Rewolucjonistów. W przeciwieństwie do znacznej części działaczy, którzy po rewolucji lutowej poparli Rząd Tymczasowy i uczestniczyli w jego pracach, lewicowi esery wspólnie z bolszewikami znaleźli się w opozycji. Wzięli udział w wyborach do Konstytuanty jako samodzielna partia. Po rewolucji październikowej wsparli bolszewików, zajmując część miejsc w Radzie Komisarzy Ludowych. Wystąpili z niej po podpisaniu traktatu brzeskiego. Wtedy także część działaczy podjęła próby wzniecenia kolejnego konfliktu z Niemcami — eserowcy zamordowali niemieckiego ambasadora w Moskwie Wilhelma von Mirbacha oraz dowódcę wojsk okupacyjnych — marszałka Hermanna von Eichhorna, co doprowadziło do nieskutecznego puczu. Wielu członków ugrupowania zamordowano podczas czystek lat 30., straciło ono także jakiekolwiek polityczne wpływy. Sam Mstisławski wystąpił z partii po zabójstwie Mirbacha i przyłączył się do Ukraińskiej Partii Socjalistów-Rewolucjonistów (УПСР(6)), co pozwoliło mu na zajmowanie wysokich stanowisk. Zob. Б. Гроссман, *Мстиславский*, w: А.В. Луначарский (red.), *Литературная энциклопедия 1929–1939 в 11 т.*, t. 7, ОГИЗ РСФСР–Сов. Энцикл., Moskwa 1934, s. 521–522.

³ В. Перельмутер, *Комментарии*, w: tegoż (red.), *Сигизмунд Кржижановский. Собрание сочинений в шести томах*, t. 6, b.s.g.-press / symposium, Moskwa–Санкт-Петербург 2013, s. 546.

⁴ Ludowy Komisariat Oświaty Rosyjskiej FSRS (Народный комиссариат

Komitetu Literackiego (Всеукраїнський літературний комітет) objął funkcję redaktora naczelnego czasopisma „Зорі”, w którym pracowało kilkoro zasłużonych pisarzy i działaczy kultury, w tym Olga Forsz, Władimir Narbut i Aleksandr Dejc. Jedyne numer ukazał się wiosną 1919 roku. Opublikowano w nim napisany przez Krzyżanowskiego w 1918 roku tekst *Якоби и „Якобы”*, reprezentujący charakterystyczny dla dojrzałej twórczości pisarza gatunek filozoficznej paraboli. Główny bohater utworu, niemiecki filozof Friedrich Heinrich Jacobi, znany z negacji kantowskiej koncepcji myśli i noumenu⁵, styka się w nim bezpośrednio z rzeczą samą w sobie, którą reprezentuje słowo „Jakby”, wypełzające z jednego z przypisów do *Krytyki czystego rozumu*. Warunkujący wszystkie zjawiska spójnik doprowadza do ich przeobrażenia. Dotyka także samego Jacobiego — przekonany o własnej nieomyłności filozof zamienia się w „jakby-Jacobiego”.

Pojawienie się czasopisma „Зорі” odegrało ważną rolę w kijowskim środowisku literackim. Z pewnością zetknął się z nim Michał Bułhakow. Miron Pietrowski wskazuje m.in. na podobieństwo opisu przemierzającego miasto tłumy w *Białej gwardii* (*Белая гвардия*, 1925) do tego, który znalazł się w otwierającym periodyk opowiadaniu Jefima Zozuli *Рассказ об Аке и человечестве*⁶. Sam Bułhakow jeszcze w Kijowie poznał Krzyżanowskiego osobiście — dał temu wyraz, zarysowując postać pisarza w powieści *Театральный роман* (1936)⁷. Później, w „okresie moskiewskim”, drogi obu „wyklętych” pisarzy przecinały się kilkakrotnie, również na kartach czasopism literackich.

просвещения РСФСР, skróto: наркомпрос) — organ władzy państwowej RSFRS, w latach 1920–1930 regulował praktycznie wszystkie działania w obszarze kultury. W trakcie pierwszego posiedzenia Rady Komisarzy Ludowych na stanowisko jego przewodniczącego wybrany został Anatolij Łunaczarski, z którym zresztą kilkakrotnie zetknął się Krzyżanowski.

⁵ Noumen, rzecz sama w sobie — w filozofii Kanta oznacza rzecz, która nie podlega poznaniu, istnieje niezależnie od świadomości.

⁶ М. Петровский, *Смех под знаком Апокалипсиса: М. Булгаков и „Сатирикон”*, „Вопросы литературы” 1991, nr 5, s. 4.

⁷ Е. Евтушенко, *Строфы века. Антология русской поэзии...*, s. 149.

Sam Krzyżanowski uważał *Якоби* i „*Якобы*” za swój pierwszy profesjonalny utwór, a jego publikacja stała się dla niego prawdziwym przełomem — jak sam twierdził, wyznaczyła granicę pomiędzy „przedliterackim” (долитературный) i „literackim” (литературный) życiem⁸. Należy jednak nadmienić, że nie był to jego debiut: w 1910 roku „Киевская газета” opublikowała jego wiersz *Беатриче*, cytowany przez Jewgienija Jewtuszenkę w zbiorze *Строфы века*⁹, dwa lata później w czasopiśmie „Вестник теософии” ukazał się natomiast artykuł *Любовь как метод познания* („Вестник теософии” 1912, nr 10). Równolegle Krzyżanowski współpracował także z czasopiśmie „Рыцарь”, w którym publikował wiersze, artykuły i szkice. Część z nich, jak *Незамеченный литературный тип* („Рыцарь. Ежемесячный журнал для молодежи” 1913, nr 3) czy *Злыдни* („Киев” 1913, nr 6), bazuje na tych samych modelach, które dziesięć lat później staną się podstawą cyklu *Сказки для вундеркиндов* (pierwsze wydanie w 1991 roku).

„Вестник теософии” i „Рыцарь” były zresztą powiązane osobą redaktora naczelnego — Jewgienija Kuzmina, dziennikarza, pedagoga, mistyka i założyciela kręgu „Рыцеры”, zrzeszającego aktywną twórczo kijowską młodzież. Kuzmin, przyjaciel domu Olgi i Borisa Forszów, był jednym z pierwszych zwolenników myśli teozoficznej w Rosji. W 1909 roku wspólnie założyli periodyk „Вестник теософии”, po dwóch latach Forszowie, rozczarowani ideą, zdecydowali się na opuszczenie kolegium redakcyjnego, Kuzmin pozostał w nim jednak do zamknięcia pisma w 1917 roku¹⁰. Wpływ Kuzmina na Krzyżanowskiego musiał być bardzo duży, ponieważ młody poeta zadedykował mu część niewydanego nigdy zeszytu wierszy¹¹.

Dopiero po publikacji *Якоби* i „*Якобы*” Krzyżanowski postanowił w pełni poświęcić się działalności twórczej, którą dzielił do tej

⁸ Е. Воробьева, *Неизвестный Кржижановский* (Заметки о киевском периоде творчества писателя), „Вопросы литературы” 2002, nr 6, http://az.lib.ru/k/krzhizhanowski_s_d/text_0400.shtml (22.03.2019).

⁹ Е. Евтушенко, *Строфы века. Антология русской поэзии...*, s. 149–150.

¹⁰ Е. Воробьева, *Неизвестный Кржижановский...*

¹¹ Tamże.

pory z innymi obowiązkami — od 1913 do 1917 roku związanymi z piastowaniem funkcji pomocnika adwokata w kijowskim sądzie, a następnie z działalnością pedagogiczną i lektorską¹². Sukces opowiadania był dla niego ważny również z innego powodu — w pewnej mierze utwór nosi charakter autobiograficzny, stanowi syntezę filozoficznych rozważań Krzyżanowskiego i staje się naturalnym fundamentem jego dalszej twórczości.

Przyjęcie tekstu do druku napawało optymizmem i dawało nadzieję na publikację kolejnych utworów. W tym czasie Krzyżanowski, nie opuszczając zdefiniowanego przez *Якоби* u „*Якобы*” gatunku filozoficznej parabeli, pracował nad zbiorem *Сказки для вундеркиндов*, o czym świadczy relacja Bowszek:

В Киеве С.Д. знали как интересного лектора, преподавателя, широко и разносторонне образованного человека, но, по словам Буцкого, человека без профессии. Между тем именно эти последние годы его жизни в Киеве были началом литературной жизни. Именно в эти дни в Киеве рождались и созревали его маленькие философские новеллы, которые три года спустя он объединит в сборник *Сказки для вундеркиндов*¹³.

W roku publikacji *Якоби* u „*Якобы*” Krzyżanowski rozpoczął współpracę z kijowskim czasopiśmem „Жизнь”. Swoje utwory — w numerze pierwszym opublikowany już niemal dekadę wcześniej wiersz *Беатриче*, w drugim miniatury zebrane w ramach cyklu „Сказки”, w dziewiątym wiersz *Мирозерцание под пулями*, publikuje pod pseudonimem „Frater Tertius” (podobnie uczynił zresztą podczas publikacji *Якоби* u „*Якобы*”)¹⁴. Korzysta z niego także później — na łamach czasopisma „Жизнь” w 1920 roku pojawia się jego felieton *Я*, a w 1922 roku — już po przeprowadzce

¹² С. Кржижановский, *Автобиография*, w: В. Перельмутер (red.), *Сигизмунд Кржижановский. Собрание сочинений в шести томах*, t. 6..., s. 350 i n.

¹³ А. Бовшек, *Глазами друга (Материалы к биографии Сигизмунда Доминиковича Кржижановского)*, w: В. Перельмутер (red.), *Сигизмунд Кржижановский. Собрание сочинений в шести томах*, t. 6..., s. 217.

¹⁴ В.В. Петров, *Frater Tertius у ан. Павла, Петра Абеляра и Сигизмунда Кржижановского*, „Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории” 2018, nr 63, s. 339.

do Moskwy — opowiadanie *Сбежавшие пальцы*, wydrukowane w czasopiśmie „Экран”. **Periodyk, wydawany w formacie gazetowym** na papierze kiepskiej jakości, pojawił się w sezonie 1921/1922, jednak pomimo nazwy nie miał większych związków z kinematografią (którą szczególnie zainteresowany był sam Krzyżanowski). Większość artykułów poświęcona była życiu Moskwy, z pismem współpracowało jednak wielu wyróżniających się pisarzy, artystów i publicystów, w tym Aleksiej Sidorow, Gieorgij Jakułow i Jefim Zozula (obok którego autor *Powrotu Münchhausena* publikował już wcześniej w Kijowie). Pod koniec 1923 roku „Экран”, do tej pory uważany za czasopismo dla inteligencji, stał się jedną z „robotniczych” gazet, wyraźnie zmieniając swój profil. Ostatni numer ukazał się w 1931 roku¹⁵.

Jak wynika z wyczerpującej analizy znaczenia figury „Frater Tertius” („Trzeciego Brata”) w twórczości Krzyżanowskiego, opracowanej przez Walerija Pietrowa, formuła ta została zaczerpnięta z twórczości Adolpha Hausratha — niemieckiego protestanckiego duchownego — następnie pojawiła się także w encyklopedycznym artykule Olgi Dobiasz-Roźdiestwienskiej, dzięki któremu miał dowiedzieć się o niej pisarz¹⁶. Wybierając taki pseudonim, wskazywał na siebie jako na „trzeciego” — pośrednika pomiędzy wymiarami, posłannika obcującego z boskim pierwiastkiem. Figura „Trzeciego Brata” wywodzi się bezpośrednio z analizy *Listu św. Pawła do Rzymian*. Jak ujmuje to Pietrow:

Согласно Абельяру, человек, записавший слова апостола, внушенные Павлу непосредственно Святым Духом, не случайно получил при рождении имя „Тертий” („третий”). Это не только имя собственное, но и указание на порядковый номер в цепочке: Бог — боговдохновенный пророк (апостол) — простой человек, записывающий услышанное¹⁷.

Krzyżanowski używał tego pseudonimu w latach 1919–1924, a więc w początkowym okresie „dojrzałej” kariery, nigdy jednak nie

¹⁵ А. Морозов, *Московская журнальная периодика 1920-х годов*, <https://rusk.ru/st.php?idar=800876> (22.03.2019).

¹⁶ В.В. Петров, *Frater Tertius у ан. Павла, Петра Абельяра и Сигизмунда Кржижановского...*, s. 339.

¹⁷ Тамże, s. 342.

ukrywał swojego prawdziwego nazwiska. Na afiszach zapowiadających jego wykłady pseudonim „Frater Tertius” pojawiał się w nawiasie tuż po nim, w niektórych miejscach pisarz podpisywał się również jako „Frater Tertius (C.K.)”¹⁸.

W 1924 roku Krzyżanowski opublikował — u boku m.in. Sergiusza Jesienina i Wadima Szerszeniewicza — kilka utworów w czasopiśmie imażynistów „Гостиница для путешественников в прекрасном”¹⁹. W numerze trzecim na stronach 7–9 pojawił się *Проигранный игрок*, podpisany samym nazwiskiem, strony 12–14 zajął przedruk *Якоби* i „Якобы”, pod którym widnieje pseudonim „Frater Tertius”. W numerze czwartym (zarazem ostatnim) opublikowano z kolei utwór *История пророка*, podpisany nazwiskiem i inicjałem imienia.

Jako „Frater Tertius” Krzyżanowski był znany również w środowisku inteligencji zrzeszonej w kręgu „Вольфа” (Вольная философская ассоциация, Вольфила). Organizacja przyjmująca rewolucję październikową działała w latach 1919–1924, akcentowała jednak potrzebę równoczesnego przeprowadzenia rewolucji duchowej. U jej steru stanął Aleksander Błok, w Komitecie założycielskim znaleźli się również m.in. Wsiewołod Meyerhold, Andriej Biły i Sergiej Mstisławski²⁰. Wspólnie z nim Krzyżanowski przewodniczył „Kołu filozofii teatru” w utworzonej przy organizacji sekcji filozofii sztuki. Swoje zajęcia pisarze określili jako „цикл занятий под рук. С.Д. Кржижановского (Frater Tertius) и С.Д. Мстиславского”²¹. Były eserowiec nazywał swojego przyja-

¹⁸ Tamże, s. 340.

¹⁹ „Гостиница для путешественников в прекрасном” — czasopismo wydawane przez Stowarzyszenie wolnomysłcieli (Ассоциации вольнодумцев), oficjalny, zatwierdzony przez władze organ założonego w 1918 roku Zakonu Imażynistów (Орден имажинистов), na którego czele stał Sergiej Jesienin. W latach 1922–1924 ukazały się cztery numery pisma. Wszystkie są dostępne w wersji cyfrowej: <http://elibrary.ru/nodes/10575-gostinitsa-dlya-puteshestvuyuschih-v-prekrasnom-m-1922-1924> (22.03.2019).

²⁰ А. Штейнберг, *Друзья моих ранних лет (1811–1928)*, Синтаксис, Париж 1991, s. 279–280.

²¹ В.В. Петров, *Frater Tertius у ан. Павла, Петра Абеляра и Сигизмунда*

ciela za pomocą pseudonimu także w listach, nawet kilkanaście lat po tym, jak przestał używać go sam Krzyżanowski²².

Pisarz sądził, że przeprowadzka do Moskwy — dominującego ośrodka literackiego — ułatwi mu publikowanie i zaistnienie przed szerszą publicznością. Początkowo rzeczywiście nadzieje były uzasadnione — wciąż sprzyjał mu Mstisławski, sam Krzyżanowski zyskiwał nowe znajomości w środowisku, co z pewnością zaprocentowało przyjęciem tekstów do czasopism „Гостиница для путешественников в прекрасном” i „Экран”. Pewne ułatwienia mogły wiązać się także z wprowadzeniem NEP-u, charakteryzującego się złagodzoną kursą wobec inteligencji. Ten ostatni aspekt doskonale ilustrują dzieje czasopisma „Новая Россия”. Założono je w 1922 roku w Piotrogradzie jako czasopismo pół-oficjalnie reprezentujące postulaty grupy tzw. smienowieczowców (сменовеховцы)²³. Po ukazaniu się dwóch numerów Grigorij Zinowiew²⁴ zdecydował o zamknięciu periodyku, jednak Lenin uchylił zakaz. „Новая Россия” przeniosła się do Moskwy, gdzie była wydawana początkowo pod tytułem „Россия”, by ostatecznie wrócić do pierwotnej nazwy. Ostatecznie Komitet Centralny Partii zamknął pismo w 1926 roku. O stosunku do środowiska, w którym zrzeszeni byli czołowi działacze kultury ówczesnej Rosji, świadczy m.in. artykuł poświęcony pismu w *Encyklopedii literackiej (Литературная энциклопедия)* z 1937 roku:

Кржижановского..., s. 340.

²² Tamże.

²³ Smienowieczowstwo (Сменовеховство) — prąd ideologiczno-polityczny, który narodził się wśród rosyjskiej emigracji pierwszej fali w latach 20. XX wieku. Nazwę wziętą od wydanego w lipcu 1921 roku w Pradze zbioru *Смена вех*, w którym znalazły się artykuły reprezentantów tego kręgu. Zakładał współpracę inteligencji z bolszewikami w związku ze zmianą kursu partii. Wszyscy liderzy grupy zostali rozstrzelani po powrocie do ZSRS. Zob. Л.К. Шкаренков, „Смена вех” и возвращение на родину, w: *тегож, Агония белой эмиграции, Мысль, Москва 1987*.

²⁴ Grigorij Jewsiejewicz Zinowiew (Григорий Евсеевич Зиновьев, właśc. Евсей-Гершен Ааронович Радомысльский, 1883–1936) — sowiecki polityk i działacz partyjny, członek biura politycznego Komitetu Centralnego w latach 1921–1926, po śmierci Lenina jeden z głównych pretendentów do objęcia władzy w państwie. Rozstrzelany w 1936 roku.

Журнал возник в результате наступившего в первые годы нэпа оживления в кругах буржуазной и мелкобуржуазной интеллигенции. Как и вся буржуазная печать того времени (журн. „Экономист”, альманах „Утренники”, сб. „О смене вех”) „Р” ратовала и „обосновывала” необходимость и неизбежность капиталистической реставрации; в расчете на это она заявляла о своей готовности сотрудничества с советской властью в деле хозяйственного и культурного подъема страны, выдвигая условием лозунг самостоятельной политической роли интеллигенции²⁵.

Głos domagającej się niezależności inteligencji reprezentował jedyny redaktor naczelny czasopisma „Россия” — Isaija Grigoriewicz Leżniow²⁶. W 19 numerach czasopisma publikowali najwięksi rosyjscy twórcy tamtych czasów, w tym Bracia Serafionscy (w pierwszym numerze ukazał się ich manifest), Michaił Bułhakow, Jewgienij Zamiatin, Aleksiej Remizow, Osip Mandelsztam, Michaił Pryszwin, Borys Pasternak, Aleksiej Tołstoj, Konstantin Fiedin, Olga Forsz i Ilia Erenburg. Z pewnością największym osiągnięciem Leżniowa było opublikowanie w numerach 4 i 5 z 1925 roku pierwszych 13 rozdziałów *Białej gwardii* Bułhakowa. Tuż obok nich znalazło się *Штемпель „Москва”* Zygmunta Krzyżanowskiego — napisane w tym samym roku opowiadanie w formie epistolarnej.

Na sukces publikacji wpływ miała osobista znajomość Krzyżanowskiego z redaktorem naczelnym czasopisma „Россия”. Doskonałym źródłem wiedzy w tym zakresie są listy, które pisarz wymieniał w czasie wakacji z Bowszek. 17 lipca 1925 roku wspominał o jeszcze jednej publikacji w piśmie Leżniowa: *Автобиография мпына*, jedno z najważniejszych dzieł Krzyżanowskiego, miała ukazać się w kolejnym numerze, jednak — ze względu na polityczne represje — została przeniesiona w czasie (co ostatecznie uniemożliwiło jej wydanie):

²⁵ Hasło ‘Россия’, w: А.В. Луначарский (ред.), *Литературная энциклопедия 1929—1939 в 11 т.*, t. 10, ОГИЗ РСФСР–Сов. Энцикл., Москва 1937, s. 53.

²⁶ Isaija Grigoriewicz Leżniow (Исаия Григорьевич Лежнев, właśc. Исаак Альтшулер, 1891–1955) — sowiecki krytyk literacki, publicysta i wydawca żydowskiego pochodzenia. Członek partii komunistycznej od 1906 roku, żołnierz Armii Czerwonej.

Источник моих всегдашних горестей — литературная невезятина — и летом не иссякает — *Автобиографию трупа* переселяют (ввиду сокращения объема „России” наполовину) из № 6 в № 8. Можно сказать, дождался мой „труп” приличных похорон. Но у меня большой запас „пустей”: пусть²⁷.

W dalszym fragmencie listu Krzyżanowski — wyniszczany przez biedę, głód, postępujący alkoholizm i kolejne porażki — wskazywał na ciepłe stosunki łączące go z Leżniowem, wyraźnie akcentował również trudne położenie, w którym redaktor znalazł się ze względu na liberalny profil pisma:

Тем более что Лежнев по-прежнему очень сердечно относится ко мне и даже дважды забегал ко мне на квартиру, желая наладить — правда, пока неудачно, — работу для меня в типографии. Сам он: в тисках. Отсюда — беды²⁸.

Sytuacja Krzyżanowskiego w tym okresie znacznie się skomplikowała. Moskwa dawała wprawdzie możliwość kontaktu z najważniejszymi figurami w ówczesnym życiu literackim (w pierwszym liście do Bowszek z 4 lipca 1923 roku pisał m.in. o spotkaniu LEF-u²⁹, w którym brał udział razem ze Mstisławskim³⁰), ale niestabilna sytuacja w Związku Sowieckim sprawiła, że nawet szerokie znajomości i uznanie nie były w stanie wymusić pozytywnych decyzji kolejnych redakcji.

Nieoficjalny zakaz druku tekstów artystycznych przyjaciele starali się załagodzić innymi sposobami — Mstisławski zlecił Krzyżanowskiemu napisanie dla *Wielkiej Encyklopedii Radziec-*

²⁷ С. Кржижановский, А. Бовшек, *Переписка Сигизмунда Кржижановского и Анны Бовшек*, w: В. Перельмутер (red.), *Сигизмунд Кржижановский. Собрание сочинений в шести томах*, t. 6..., s. 28.

²⁸ Tamże, s. 28–29.

²⁹ LEF (ros. ЛЕФ — Левый фронт искусств, Lewy front sztuk) — ugrupowanie artystyczne działające w latach 1922–1928. Jego założycielami byli m.in. Władimir Majakowski, Osip Brik i Siergiej Trietjakow. Pomimo wspierania hasel rewolucji było krytykowane przez władze i sprzyjające jej organizacje.

³⁰ С. Кржижановский, А. Бовшек, *Переписка Сигизмунда Кржижановского и Анны Бовшек...*, s. 24.

kiej (*Большая советская энциклопедия*) artykułu o Richardzie Avenariusie i umożliwił mu zatrudnienie na stanowisku redaktora³¹, co w znacznym stopniu poprawiło jego katastrofalną sytuację bytową. Wspólnie z Bowszek, na zlecenie CEKUB-u³², prowadził w Moskwie kursy poświęcone literaturze zgodnie z programem, który został przygotowany jeszcze w okresie kijowskim³³. Na początku lat 20. pisarz związał się także ze stołecznym środowiskiem teatralnym, w którym zasłynął przede wszystkim jako świetny lektor oraz uzdolniony scenarzysta. W 1923 roku Aleksandr Tairow zaproponował mu przeprowadzenie cyklu wykładów w utworzonym przez siebie Moskiewskim Państwowym Teatrze Kameralnym. Spotkania te — oparte na bardzo swobodnej formule, stały się ważnym punktem w intelektualnym i artystycznym życiu Moskwy³⁴.

Krzyżanowski w drugiej połowie lat 20. zdobywał coraz większą popularność w kręgach moskiewskich, jednak zawdzięczał to głównie odczytom przeprowadzanym w prywatnych mieszkaniach. Andriej Bieły w swoim dzienniku 18 grudnia 1927 roku zapisał „Был у [П.Н.] Зайцева. Чтение Кржижановского. Народ”³⁵. Autor *Powrotu Münchhausena* brał także udział w cyklicznych spotkaniach w domu Nikitinyh (tzw. Никитинские субботники odbywające się w latach 1914–1931), gdzie stykał się z praktycznie pełnym przekrojem środowiska literackiego. Ważnym aspektem prac grupy była działalność wydawnicza³⁶: w 1931 roku, a więc w ostatnim

³¹ А. Бовшек, *Глазами друга (Материалы к биографии Сигизмунда Доминиковича Кржижановского)*..., s. 234.

³² CEKUB (Центральная комиссия по улучшению быта ученых) — organ wykonawczy założony przy Radzie Komisarzy Ludowych. Jego zadaniem było stworzenie warunków pracy dla inteligencji w systemie komunizmu wojennego.

³³ Д.М. Фельдман, *Канонада по канонам (Рассказы С.Д. Кржижановского)*, w: И.Л. Андроников (red.), *Встречи с прошлым*, Советская Россия, Москва 1990, s. 69.

³⁴ Tamże.

³⁵ Cyt. za: tamże, s. 70.

³⁶ Wydawnictwo Никитинские субботники powstało w 1922 roku z inicjatywy Jewdoksij Nikitinej. W ciągu 9 lat istnienia wydało ok. 300 książek i broszur.

roku funkcjonowania grupy, Krzyżanowskiemu udało się wydać liczącą 36 stron monografię *Поэтика заглавий*, określaną mianem jedyne go samodzielnego utworu wydanego za jego życia.

Szczególnie trudnym okresem dla pisarza była kolektywizacja (1928–1937), która wiązała się ze znacznym nasileniem represji. Mowy nie mogło być nie tylko o publikacji tekstów Krzyżanowskiego, nawet ich przechowywanie wiązało się ze śmiertelnym niebezpieczeństwem. Anna Bowszek, która ukrywała większość rękopisów pisarza, przedstawia te trudne czasy w następujący sposób:

В учреждениях шла чистка аппарата. Начались аресты. Люди, боясь за себя и своих близких, старались держаться подальше друг от друга, стали уничтожать письма, книги с автографами, фотографические карточки. [...]

Меня не покидало беспокойство о Сигизмунде Доминиковиче. [...] Иногда, не в силах дожидаться вечера, я после трех часов звонила в редакцию, зная, что в это время работа уже прекращалась и звонок не выдаст моей тревоги. Мне отвечали: „Кржижановский был, уже ушел”, — и я спокойно дожидалась вечерней встречи.

Особенно меня волновала судьба рукописей. Он правил рукописи у меня на квартире и тут же оставлял их. Почти все они лежали у меня в шкафу на полке, прикрытые черной, шитой золотом парчой (иронический намек на их литературное небытие)³⁷.

Przełom lat 20. i 30. — a więc okres intensywnej pracy twórczej, podczas którego powstały najważniejsze i najbardziej obszerne dzieła Krzyżanowskiego (*Возвращение Мюнхгаузена* datowane jest na 1928 rok, *Воспоминания о будущем на 1929*, w tym samym roku zakończył pracę nad utworem *Материалы к биографии Горгиса Катафалаки*, rok później nad *Странствующее „Странно”*) — oznaczał równocześnie praktyczny koniec nadziei na publikację. Zagrożony aresztowaniem był również Mstisławski, o czym świadczą wspomnienia Bowszek („Сергей Дмитриевич Мстис-

W 1931 roku, w związku z zakazem prowadzenia przedsiębiorstw prywatnych, weszły w skład wydawnictwa Federacja. Część książek została natomiast skonfiskowana. Никитинские субботники wznowiły prace w okresie odwilży.

³⁷ А. Бовшек, *Глазами друга (Материалы к биографии Сигизмунда Доминиковича Кржижановского)*..., s. 247–248.

лавский, к которому я обратилась за советem, как надежнее сберечь рукописи, сказал мне, что его положение не лучше i что он всегда выжидает, что будет, что будет...”³⁸).

Przyjaciele Krzyżanowskiego wbrew jego woli przesłali rękopisy Maksymowi Gorkiemu, który jedną decyzją mógł umożliwić wydanie utworów. Przewodniczący Związku Pisarzy Sowietckich odniósł się jednak do prozy pisarza krytycznie:

Я не могу рассматривать иронические сочинения гр. Кржижановского со стороны их философской ценности,— писал Горький Г.П. Шторму в августе 1932 года,— но мне кажется, что они достаточно интересны и, вероятно, имели бы успех в 80-х гг. XIX столетия. В те годы праздномыслие среди интеллигентов было в моде [...]. Мне кажется, что в наши трагические дни, когда весь мир живет в предчувствии неизбежной и великой катастрофы, лукавое празднословие — неуместно, даже и в том случае, если оно искренно. Большинству человечества — не до философии [...]. В наши дни как будто бы создается иная гносеология, основанная на деянии, а не на созерцании, на фактах, а не на словах. Поэтому, я думаю, что сочинения гр. Кржижановского не найдут издателя. А если и найдут, то всеконечно вывихнут некоторые молодые мозги. А сие последнее — нужно ли?³⁹

Jedynie nadzieje na publikacje Krzyżanowski wiązał z działalnością literaturoznawczą, zwłaszcza dotyczącą analizy dzieł Szekspira. W latach 30. współpracował z czasopismem „Литературный критик”. W numerze 12. Z 1934 roku na jego łamach opublikował artykuł *Шаги Фальстафа*, w numerze drugim z 1935 — *Контуры шекспировской комедии*. Teksty dotyczące dramaturgii publikował również w czasopiśmie „Интернациональная литература”⁴⁰ (w numerze 7. z 1935 roku *Комедийный сюжет Шекспира*, w pierwszym z 1936 — *Поэтика шекспировских хроник*).

³⁸ Tamże, s. 248.

³⁹ Д.М. Фельдман, *Канонада по канонам (Рассказы С.Д. Кржижановского)*..., s. 72.

⁴⁰ „Интернациональная литература” — czasopismo ukazujące się w latach 1933–1943. Od grudnia 1935 roku organ Związku Pisarzy ZSRS. Ukazywało się w języku rosyjskim, francuskim, angielskim i niemieckim.

W 1931 roku Krzyżanowski odszedł z *Encyklopedii* i rozpoczął pracę w czasopiśmie „В бой за технику” na stanowisku pomocnika redaktora. Wkrótce odbył także wymarzoną podróż do Azji Centralnej, której owocem było stworzenie cyklu szkiców „Салыргюль”. Jeden z rozdziałów ukazał się w piątym numerze czasopisma „30 дней” z 1933 roku⁴¹. Okres trudnych lat 30. zwieńczyła ostatnia próba uzyskania aprobaty ze strony środowisk politycznych zajmujących się życiem literackim w kraju. W 1939 roku Krzyżanowski wstąpił do Związku Pisarzy Radzieckich. Jego ówczesny przewodniczący, Aleksandr Fadiejew, w trakcie debaty nad przyjęciem wniosku w następujący sposób określił jego trudną pozycję:

— Что за явление? — спрашивает он. — Одна — большая — часть не то что плохо говорят о человеке, но просто не знают его, не подозревают о его существовании. Откуда он, кто он такой, что сделал? Неизвестно. Зато другие — в меньшинстве — превозносят его, почитают европейским писателем, который может⁴².

Oficjalne zatwierdzenie nie dało jednak oczekiwanych rezultatów: Krzyżanowski wciąż nie mógł liczyć na publikację utworów. Olbrzymie nadzieje wzbudziło w nim przyjęcie do druku w 1941 roku — po rekomendacji Jewgienija Lundberga — zbioru opowiadań *Рассказы о Западе* (które sam zatytułował jako *Неукушенный локоть*), jednak wydaniu przeszkodziła wojna. Ostatnią dekadę życia autor poświęcił tłumaczeniom z języka polskiego. Twórczość prozatorską zwieńczył w 1942 roku cyklem „Москва в первый год войны”, który również nie mógł ukazać się drukiem. „Прозванный гений” — jak określił Krzyżanowskiego Georgij Szengieli tuż po otrzymaniu informacji o jego śmierci — umarł w Moskwie 28 grudnia 1950 roku, prawdopodobnie w wyniku udaru.

Frustracja związana z zakazem druku znalazła także odzwier-

⁴¹ „Тридцать дней” — sowieckie czasopismo literackie wydawane w Moskwie w latach 1925–1941. Jednym z jego redaktorów naczelnych był Władimir Narbut. Na jego łamach pojawiło się m.in. *Dwanaście krzeseł* Ilji Ilfa i Jewgienija Pietrowa.

⁴² А. Бовшек, *Глазами друга (Материалы к биографии Сигизмунда Доминиковича Кржижановского)*..., s. 287.

ciędlenie w notatkach pisarza. W jednej z nich stwierdził: „Всю мою трудную жизнь я был литературным небытием, честно работающим на бытие”⁴³. Ta smutna konstatacja obrazuje również tragedię innych represjonowanych twórców, których dorobek został albo całkowicie zapomniany, albo mógł ukazać się dopiero w okresie pieriestrojki lub po upadku Związku Sowieckiego. Droga życiowa Krzyżanowskiego przecinała się z wieloma z nich, liberalne czasopisma literackie lat 20. i 30. — funkcjonujące często półoficjalnie lub nielegalnie — stały się natomiast cennym źródłem dalszych badań nad fenomenami kultury wczesnej Rosji Sowieckiej.

Niestety trudności, które pisarz napotykał na swojej drodze twórczej w tym okresie, w znaczący sposób wpłynęły na jego ni-
 kłą rozpoznawalność również w czasach późniejszych. Zygmunt Krzyżanowski — jeden z najbardziej interesujących przedstawicieli postsymbolizmu, przyrównywany do największych twórców epoki, pozostawał praktycznie anonimowy aż do pierestrojki. Również po niej jego dorobek nie doczekał się kompleksowej próby opisu i wielotorowej interpretacji, na które z pewnością zasługuje.

REFERENCES

- Bovshek, Anna. “Glazami druga (Materialy k biografii Sigizmunda Dominikovicha Krzhizhanovskogo).” *Sigizmund Krzhizhanovskiy. Sobraniye sochineniy v shesti tomakh*. Vol. 6. Ed. Perel'muter, Vadim. Moskva–Sankt-Peterburg: b.s.g.-press / symposium, 2013 [Бовшек, Анна. “Глазами друга (Материалы к биографии Сигизмунда Доминиковича Кржижановского).” *Сигизмунд Кржижановский. Собрание сочинений в шести томах*. Т. 6. Ред. Перельмутер, Вадим. Москва–Санкт-Петербург: b.s.g.-press / symposium, 2013].
- Feldman, David. “Kanonada po kanonam (Rasskazy S.D. Krzhizhanovskogo).” *Vstrechi s proshlym*. Ed. Andronikov, Irakliy L. Moskva: Sovetskaya Rossiya, 1990 [Фельдман, Давид. “Канонада по канонам (Рассказы С.Д. Кржижановского).” *Встречи с прошлым*. Ред. Андроников, Иракий Л. Москва: Советская Россия, 1990].
- Grossman, Boris. “Mstislavskiy.” *Literaturnaya entsiklopediya 1929–1939 v 1 t*. Vol. 7. Ed. Lunacharskiy, Anatoliy V., Friche, Vladimir M. Moskva: OGIZ RSFSR– Sov. Entsikl., 1934 [Гроссман, Борис. “Мстиславский.” *Литератур-*

⁴³ С. Кржижановский, *Записные тетради*, w: В. Перельмутер (red.), *Сигизмунд Кржижановский. Собрание сочинений в шести томах*, t. 5, b.s.g.-press / symposium, Москва–Санкт-Петербург 2010, s. 424.

- ная энциклопедия 1929–1939 в 11 т. Т. 7. Ред. Луначарский, Анатолий В. Москва: ОГИЗ РСФСР–Сов. Энцикл., 1934].
- Krzhizhanovskiy, Sigizmund, Bovshek, Anna. “Perepiska Sigizmunda Krzhizhanovskogo i Anny Bovshek” *Sigizmund Krzhizhanovskiy. Sobraniye sochineniy v shesti tomakh*. Vol. 6. Ed. Perel'muter, Vadim. Moskva–Sankt-Peterburg: b.s.g.-press/symposium, 2013 [Кржижановский, Сигизмунд, Бовшек, Анна. “Переписка Сигизмунда Кржижановского и Анны Бовшек.” *Сигизмунд Кржижановский. Собрание сочинений в шести томах*. Т. 6. Ред. Перельмутер, Вадим. Москва–Санкт-Петербург: b.s.g.-press/symposium, 2013].
- Krzhizhanovskiy, Sigizmund. “Zapisnyye tetradi.” *Sigizmund Krzhizhanovskiy. Sobraniye sochineniy v shesti tomakh*. Vol. 5. Ed. Perel'muter, Vadim. Moskva–Sankt-Peterburg: b.s.g.-press/symposium, 2010 [Кржижановский, Сигизмунд. “Записные тетради.” *Сигизмунд Кржижановский. Собрание сочинений в шести томах*. Т. 5. Ред. Перельмутер, Вадим. Москва–Санкт-Петербург: b.s.g.-press/symposium, 2010].
- Morozov, Aleksandr. *Moskovskaya zhurnal'naya periodika 1920-kh godov*, <https://rusk.ru/st.php?idar=800876>. Accessed 22 March 2019 [Морозов, Александр. *Московская журнальная периодика 1920-х годов*, <https://rusk.ru/st.php?idar=800876>. Дата обращения: 22 марта 2019].
- Perel'muter, Vadim. “Kommentarii.” *Sigizmund Krzhizhanovskiy. Sobraniye sochineniy v shesti tomakh*. Vol. 6. Ed. Perel'muter, Vadim. Moskva–Sankt-Peterburg: b.s.g.-press / symposium, 2013 [Перельмутер, Вадим. “Комментарии.” *Сигизмунд Кржижановский. Собрание сочинений в шести томах*. Т. 6. Ред. Перельмутер, Вадим. Москва–Санкт-Петербург: b.s.g.-press/symposium, 2013].
- Petrov, Valeriy. “Frater Tertius u ap. Pavla, Petraabelyara I Sigizmunda Krzhizhanovskogo.” *Dialog so vremenem. Al'manakh intellektual'noy istorii*, no. 63, 2018 [Петров, Валерий. “Frater Tertius у ап. Павла, Петра Абеляра и Сигизмунда Кржижановского.” *Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории*, № 63, 2018].
- Petrovskiy, Miron. “Smekh pod znakom apokalipsisa: M. Bulgakov i ‘Satirikon.’” *Voprosy literatury*, no. 5, 1991 [Петровский, Мирон. “Смех под знаком Апокалипсиса: М. Булгаков и ‘Сатирикон.’” *Вопросы литературы*, № 5, 1991].
- Shkarenkov, Leonid. “Smena vekh' i vozvrashcheniye na roдинu.” *Agoniya beloy emigratsii*. Moskva: Mysl', 1987 [Шкаренков, Леонид. “Смена веx' и возвращение на родину.” *Агония белой эмиграции*. Москва: Мысль, 1987].
- Shteynberg, Aaron. *Druz'ya moikh rannikh let (1811–1928)*. Parizh: Sintaksis, 1991 [Штейнберг, Аарон. *Друзья моих ранних лет (1811–1928)*. Париж: Синтаксис, 1991].
- Vorob'yeva, Yekaterina. “Neizvestnyy Krzhizhanovskiy (Zametki o kiyevskom periode tvorchestva pisatelya).” *Voprosy literatury*, no. 6, 2002, http://az.lib.ru/k/krzhizhanovskij_s_d/text_0400.shtml. Accessed 22 March 2019 [Воробьева, Екатерина. “Неизвестный Кржижановский (Заметки о киевском

периоде творчества писателя).” *Вопросы литературы*, № 6, 2002, http://az.lib.ru/k/krzhizhanowskij_s_d/text_0400.shtml. Дата обращения: 22 марта 2019].

Yevtushenko, Yevgeniy. *Strofy veka. Antologiya russkoj poezii*. Moskva: “Polifakt. Itogi veka”, 1999 [Евтушенко, Евгений. *Строфы века. Антология русской поэзии*. Москва: “Полифакт. Итоги века”, 1999].

BARTŁOMIEJ KOPCZACKI

Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7028-4681>

NAGRODA JASNA POLANA JAKO TOŁSTYJ ŻURNAŁ

YASNAYA POLYANA BOOK AWARD AS THICK JOURNAL

In this article author claimed that thick journal and institution of literature award are very similar. Author described a history of thick journal in Russia and place occupied by this type of publishing in a modern russian culture field. Regardless of the crisis of thick journal, many journal's attributes are influent and use by literature awards. Author of the article things that Yasnaya Polyana Book Award is a good example showing this mechanism. As a consequence Yasnaya Polyana is using a journal's features to create a new type of thick journal.

Keywords: thick zhurnal, Yasnaya Polyana, modern russian culture field, sociology of literature.

ЛИТЕРАТУРНАЯ ПРЕМИЯ ЯСНАЯ ПОЛЯНА КАК ТОЛЬСТЫЙ ЖУРНАЛ

В статье автор пытается доказать, что институты толстого журнала и литературной премии тесно связаны друг с другом. Выходя из описания истории толстых журналов и их места в русском культурном поле, как в прошлом, так и в наши дни, автор указывает, что, не смотря на кризис литературных журналов, их способ и форма существования оказывают влияние на институт литературной премии. Примером такого механизма (притягивание и внедрение характерных для толстого журнала черт) является, по мнению автора, литературная премия Ясная Поляна. Из-за этого можно сказать, что литпремия Ясной Поляны представляет собой своего рода толстый журнал.

Ключевые слова: толстый журнал, Премия Ясная Поляна, современный литературный процесс, социология литературы.

Historia tzw. tołstych żurnalów jest długa. Sięga ona drugiej połowy XVIII wieku, kiedy zaczęto wydawać pierwsze czasopisma o tematyce literackiej (m.in. „Трудолюбивая пчела”, „Праздное время”, „Свободные часы” i wiele innych)¹. Szczyt popularności tego typu czasopiśmiennictwa przypada na XIX wiek, kiedy takie tytuły jak „Современник”, „Отечественные записки”, „Вестник Европы” czy „Русский вестник” kształtowały nie tylko gust literacki swoich czytelników, ale także wpływały na sposób postrzegania i interpretacji zachodzących zjawisk społeczno-politycznych. Jak zauważa Swietłana Machonina, szerokie spektrum tematów, poruszanych na łamach tołstych żurnalów (będących, według autorki, typowo rosyjskim zjawiskiem) stanowiło efekt zapotrzebowania społecznego: rozrzuceni na ogromnym obszarze Imperium Rosyjskiego intelektualści oraz osoby żywo zainteresowane informacjami ze świata, częstokroć tylko dzięki czasopismom mogły być na bieżąco z najnowszymi trendami literackimi i prądami filozoficznymi². Walentyna Kapustina z kolei przytacza słowa Władimira Korolenki, który już na początku XX wieku stwierdził, że tołstych żurnal był — wobec braku parlamentaryzmu i ograniczonej wolności słowa — jedyną dostępną dla obywateli trybuną, z której mogli oni zabrać głos w sprawach ważnych dla kraju³. Anna Wiczkitowa dodaje, że periodyki tego typu odegrały kluczową rolę w formowaniu i rozkwicie literatury rosyjskiej XIX wieku, a także wpłynęły w znaczny sposób na charakter literatury okresu radzieckiego⁴. Nie można zapominać

¹ M. Jakóbiec (red.), *Historia literatury rosyjskiej*, t. 1, PWN, Warszawa 1976, s. 244.

² С. Махонина, *Журналы „обычного русского типа”*, w: teje: *История русской журналистики начала XX века. Учебное пособие*, Флинта-Наука, Москва 2004, <http://www.evartist.narod.ru/text1/84.htm> (21.10.2019)

³ В.А. Капустина, „Толстые” журналы: прошлое, настоящее и будущее, „Вестник Костромского государственного университета” 2007, nr 3, s. 105.

⁴ А. Вичкитова, *Роль „толстых” журналов в современном русском литературном процессе*, „Социологическое обозрение” 2016, nr 3, t. 15, s. 68–69. Przykładem ogromnej roli czasopism literackich w okresie radzieckim jest między innymi przypadek Aleksandra Twardowskiego, który swoją heroiczną postawą doprowadził do publikacji na łamach czasopisma „Новый мир” utworów Aleksandra Sołżenicyna.

o ogromnej roli czasopism literackich w procesie przywracania należnego miejsca w kulturze rosyjskiej autorom, których twórczość była zakazana w okresie istnienia ZSRR — tołstye żurnaly w drugiej połowie lat 80. i na początku lat 90. stały się miejscem publikacji tzw. literatury przywróconej (*возвращенная литература*).

Mogłoby się wydawać, że upadek komunizmu spowoduje rozkwit czasopism literackich, nieograniczonych państwową cenzurą. Stało się jednak inaczej. Wolny rynek szybko zweryfikował popularność narracji o literaturze prezentowanej na łamach tołstych żurnalow. Lawinowy spadek nakładów czasopism literackich był uwarunkowany m.in. rozpadem więzi pomiędzy publicystyką literacką a czytelnikiem, nieprzygotowanym na takiego rodzaju refleksję o literaturze, czy zwiększeniem roli wydawnictw, zastępujących czasopisma w procesie kształtowania trendów literackich oraz w „odkrywaniu” i popularyzacji nowych zjawisk⁵. Niemale znaczenie miał zaistniały w latach 90. (i nadal aktualny) podział na krytykę „gazetową” (*газетная критика*) i „żurnałową” (*журнальная критика*). Jak zauważa Julia Goworuchina, krytyk „gazetowy” przedstawia event, a nie tekst. Stawarza zatem przed czytelnikiem wrażenie uczestnictwa w wielkiej „imprezie” (*мысовка*). Krytyk „żurnałowy” z kolei koncentruje się na umieszczeniu danego utworu w szerszym kontekście — określa miejsce dzieła we współczesnym procesie literackim, stara się odkryć głębszy sens tekstu, wiąże go z innymi dziełami/autorami⁶. Ciekawą myśl, niejako podsumowującą te rozważania, wyraził rosyjski socjolog i kulturoznawca Lew Gudkow: na decyzję „konsumenta” literatury, czy kupić/przeczytać dzieło danego autora, w większym stopniu wpływa rekomendacja przyjaciela niż opinia profesjonalnego krytyka⁷.

⁵ Zob. Ф. Бешукова, *Литературно-художественные журналы и проблемы „новой критики”*, „Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена” 2008, nr 62, s. 53–58.

⁶ Ю.А. Говорухина, *Русская литературная критика на рубеже XX–XXI веков*, СФУ, Красноярск 2012, s. 45–46.

⁷ Л.Д. Гудков, Б.В. Дубин, *Литература как социальный институт. Статьи по социологии литературы*, Новое литературное обозрение, Москва 1994, s. 167.

Można przypuszczać, że to właśnie aspekt zmiany profilu czytelnika wpłynął najbardziej na zapoczątkowany w ostatniej dekadzie XX wieku (i *de facto* trwający do dziś) kryzys tołstych żurnalów. Tego typu wnioski wysnuli także uczestnicy „okrągłego stołu” zorganizowanego przez czasopismo „Знамя” w 2008 roku⁸. Na przykład Waleria Stelmach zaznaczała, że „masowy” czytelnik już w latach 90. odszedł od kultury wysokiej i nie zamierza do niej wracać. W związku z tym nie będzie on kupował czasopism, które nie odpowiadają jego potrzebom kulturalnym. Marina Adamowicz z kolei podkreśliła, że w procesie rozwoju cywilizacyjnego zwyciężył *demos*: intelekt został zastąpiony instynktem, tekst — mową, a twórczość — „zamówieniem”. Dodaje, że nie jest to zjawisko dobre ani złe — po prostu tak jest. Adamowicz zwróciła również uwagę na elitarny charakter tołstych żurnalów, będących, podobnie jak w czasach Katarzyny Wielkiej, rozrywką dla intelektualnej elity. Podobnego zdania był inny uczestnik dyskusji, Gleb Moriew, określając czasopisma mianem „cechowych”. Marina Abaszewa natomiast przyrównała, nieco złośliwie, czasopiśmiennictwo literackie do klasztoru, w którym tworzy się nowy „Sens”.

Najdobitniej o kryzysie czasopism wyraził się Michaił Berg. Dla badacza tołstye żurnaly są odpowiednikiem undergroundu współczesnej kultury⁹. Badaczka literatury rosyjskiej, Jewgienija Weżłan zauważa, że tzw. tołstiaki przekształciły się w specjalistyczne magazyny dla osób pośredniczących w przekazie literatury czytelnikowi (wydawcy). Znamiennym jest przytoczony przez badaczkę *casus* Jeleny Szubiny, która zaczyna swój dzień od przeglądnięcia czasopism publikowanych na stronie projektu „Журнальный зал”¹⁰. Co ciekawe, nie jest to jednak lektura konkretnych

⁸ М. Абашева и др., *Литературные журналы: что завтра?*, „Знамя” 2008, nr 1, <https://magazines.gorky.media/znamia/2008/1/literaturnye-zhurnaly-cto-zavtra.html> (24.10.2019). Warto wspomnieć, że taka forma debaty jest charakterystyczna dla współczesnych czasopism literackich.

⁹ М. Берг, *Литературократия. Проблема присвоения и перераспределения власти в литературе*, Новое литературное обозрение, Москва 2000, s. 265.

¹⁰ Е. Вежлян, *Парадокс толстых журналов*, <http://novymirjournal.ru/index.php/projects/preprints/114-vejlian-journal> (25.10.2019).

czasopism. Według Wezlan zmienił się sposób odbioru publikacji tołstych żurnalów przez osoby związane ze środowiskiem literackim. Krytycy i literaturoznawcy nie czytają czasopism literackich w całości. Koncentrują się bardziej na artykułach autorstwa swoich kolegów czy tekstach poruszających bliskie im zagadnienia. Tworzy się poprzez to tzw. metagatunek (*метажанр*), na który składają się nie konkretne czasopisma, lecz raczej pojedyncze teksty i ich autorzy¹¹.

Przytoczone uwagi mogą jednoznacznie wskazywać na kryzys formy podawczej, jaką są tołstye żurnaly. Elitarny charakter czasopism literackich, w większości pozycjonujących się jako wydawnictwa dla specjalistów, oraz stosunkowo niski nakład powodują, że mogą być one traktowane w kategoriach „sztuki dla sztuki”, jako rozrywka intelektualna dla smakoszy. Wydaje się jednak, że niektóre mechanizmy działania oraz cechy czasopism literackich są wykorzystywane przy innych przedsięwzięciach odbywających się w obrębie pola literatury. Cechy charakterystyczne czasopisma literackiego oraz jego rola w świecie literackim zostały opisane przez przywoływaną już Annę Wiczkitową. Według niej czasopismo literackie koncentruje się na:

- selekcji i ocenie tekstów, powstałych w polu literatury;
- tworzeniu (i współtworzeniu) kompendium współczesnych tekstów (opis synchroniczny);
- prezentacji zjawisk zachodzących w ramach współczesnego procesu literackiego (głównie w ramach tzw. wysokiej literatury);
- podtrzymywaniu związków kulturalnych pomiędzy stolicą i prowincją;
- patronacie nad autorami i tekstami;
- rekomendacji tekstu do publikacji;
- nominacji do nagród literackich¹².

Do powyższych stwierdzeń można dodać jeszcze jeden aspekt: tołstyj żurnal od momentu swojego powstania był czasopismem o szerokim spektrum tematycznym. Na jego łamach funkcjonowa-

¹¹ Tamże.

¹² А. Вичкитова, *Роль „толстых” журналов...*

ła, obok zagadnień estetycznych, także publicystyka społeczno-polityczna¹³, często powiązana ze spójnym tłem estetyczno-ideowym konkretnych czasopism.

NAGRODY LITERACKIE W ROSJI

Nagrodę ustanowioną i przyznawaną przez muzeum w Jasnej Polanie można z powodzeniem wpisać w bogatą historię wyróżnień w dziedzinie literatury rosyjskiej. Za pierwszą, według Borisa Dubina, w dziedzinie piśmiennictwa należy uznać Nagrodę Akademii Rosyjskiej (powstałej w 1783), przyznawaną za osiągnięcia w pracach nad słownikiem języka rosyjskiego¹⁴. Rosyjski badacz, opisując proces formowania się nagród literackich, wyróżnia następujące przedsięwzięcia: Nagrodę Iwana Gieorgiejewicza Wuczyny (Премия Ивана Георгиевича Вучины; 1872 rok), Nagrodę im. Aleksandra Gribojedowa (Грибоедовская премия; 1883), Nagrodę Towarzystwa Literacko-Artystycznego w Petersburgu (przyznawaną w latach 1900–1904), Nagrodę Związku Pisarzy Dramatycznych i Muzycznych (1906–1917), Nagrodę im. Andrieja Kiriejewa (Премия Андрея Киреева; 1915) czy Nagrodę im. Aleksandra Puszkina (Пушкинская премия; 1881). Dubin jednoznacznie stwierdza, że wspólnym mianownikiem dla wymienionych nagród był niewielki wpływ na rynek książki oraz częste ignorowanie pisarzy i literatury awangardowej¹⁵.

¹³ С. Махонина, Журналы „обычного русского типа”...

¹⁴ Б. Дубин, Литературные премии как социальный институт. Абрам Рейтблат и Борис Дубин о премиях дореволюционной России, „Критическая Масса” 2006, nr 2, <https://magazines.gorky.media/km/2006/2/literaturnye-premii-kak-soczialnyj-institut.html> (12.10.2019). W tym samym tekście Dubin zaznacza, że pomimo językoznawczej orientacji tej nagrody, jej rola w procesie kształtowania nagród literackich w Rosji jest znamienna. Polega ona na utworzeniu komitetu nagrody oraz na publicznym wręczeniu pieniężnej gratyfikacji. Warto także zwrócić uwagę na fakt poddawania ocenie i nagradzania „tekstu” jako takiego.

¹⁵ Tamże.

W okresie istnienia ZSRR nagrody literackie były w pełni podporządkowane totalitarnej państwowej ideologii, która, poprzez państwową kontrolę pola sztuki¹⁶, posługiwała się nimi w celach kształtowania świadomości społecznej w duchu komunizmu (pisarze jako „inżynierowie dusz”)¹⁷. Stąd spadek prestiżu instytucji nagród literackich oraz rozłam pomiędzy czytającą publicznością a polityką państwa w dziedzinie literatury¹⁸.

Zmiana charakteru kultury rosyjskiej w latach 90. wpłynęła, podobnie jak w przypadku tołstych żurnalów, także na instytucję nagród literackich. Przede wszystkim pojawiły się nagrody komercyjne¹⁹, znajdujące się pod patronatem prywatnego kapitału. W przeciwieństwie do czasopism literackich, których nakłady spadały z roku na rok, a wiele z nich zostało zlikwidowanych, w obecnym czasie mamy do czynienia z „inflacją” nagród literackich. Walentin Kurbatow stwierdził, że liczba nagród literackich funkcjonujących we współczesnej Rosji pozwoliłaby na stworzenie „małej literackiej republiki”²⁰. Rosyjska dziennikarka Ksenia Ko-

¹⁶ M. Rychlewski, *Książka jako towar, książka jako znak. Studia z socjologii literatury*, Wydawnictwo Naukowe Katedra, Gdańsk 2013, s. 22. Rychlewski trafnie zauważa, że w państwach totalitarnych pole rynku wydawniczego, na które składają się takie elementy jak dystrybucja, sprzedaż, reklama, inwestycja, a także pole instytucji konsekrujących jest w pełni podporządkowane państwu, które wywiera naciski na przykład poprzez cenzurę.

¹⁷ Należy zaznaczyć, że nagrody literackie w czasach radzieckich miały charakter niemalże korupcyjny. Jak wskazuje Tadeusz Klimowicz, w latach 50. Nagroda Stalinowska I stopnia wynosiła 100 tys. rubli, a pobory profesora 1000. Uważam, że państwo radzieckie kupowało sobie w ten sposób wierność twórców, „produkujących” swoje dzieła na ideologiczne zamówienie. Zob. T. Klimowicz, *Przewodnik po literaturze rosyjskiej i jej okolicach (1917–1996)*, Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, Wrocław 1996, s. 175.

¹⁸ М.С. Зякина, *Феномен литературной премии в осмыслении и оценке современных критиков*, <http://conf.sfu-kras.ru/sites/mn2013/section053.html> (28.10.2019).

¹⁹ Pierwszą z nich był Rosyjski Booker, przyznawany w latach 1992–2017.

²⁰ В. Курбатов, *От „процесса” к процессу*, „Дружба Народов” 2011, nr 2, <https://magazines.gorky.media/druzhba/2011/2/ot-proczessa-k-proczessu.html> (28.10.2019).

robiejnikowa podaje, że w Rosji przyznaje się ogółem 64 nagrody, i, co wyrażnie podkreśla, dzięki temu nawet najskromniejszy pisarz może liczyć na wyróżnienie²¹. Wielość wyróżnień w dziedzinie literatury sprawia, że czytelnik ma do czynienia z sytuacją, w której niełatwo jednoznacznie rozstrzygnąć o wartości tekstów typowanych przez jury, częstokroć mającego w swoim składzie nie tylko profesjonalnych krytyków, ale także tzw. gwiazdy kultury czy celebrytów²², przykuwających uwagę publiczności w danym projekcie. Co ciekawe, również w polu literatury można zauważyć tendencję do „działania w pojedynkę”. W przeciwieństwie do okresów wcześniejszych (XIX wiek, epoka radziecka) krytycy literaccy nie są zainteresowani wypowiedzianiem się w imieniu grupy; koncentrują się w znacznej mierze na kształtowaniu swojej indywidualnej pozycji w świecie literatury²³.

Komentując skutki przemian społecznych i kulturowych lat 90., nie można pominąć następującego faktu: wyróżnienia w dziedzinie literatury (oraz sztuki *sensu largo*) zaczęły odgrywać rolę łącznika pomiędzy sztuką a ekonomią. Jak zauważa James English, nagroda literacka jest miejscem konwersji kapitału symbolicznego w ekonomiczny. Badacz stwierdza, że

nagrody stanowią najlepsze narzędzie negocjacji w transakcjach między kapitałem kulturowym i ekonomicznym, kulturowym i społecznym, bądź kulturowym i politycznym — co oznacza, że są najsukcesowniejnymi instytucjonalnymi agentami wewnętrznej konwersji kapitału²⁴.

²¹ К. Коробейникова, *Литературных премий стало больше, чем писателей*, <https://www.mk.ru/culture/2016/11/06/literaturnykh-premy-stalo-bolshechem-pisateley.html> (3.11.2019).

²² Niezwykle ważnym aspektem w funkcjonowaniu nagród literackich jest tzw. siła autorytetu. Decyduje o niej kilka czynników: wiedza, fachowość, dokonania wymagane w danym wycinku działalności społecznej (polu). Zob. Ks. P. Tarasiewicz, *Pseudoautorytet zdemaskowany*, „Człowiek w Kulturze. Pismo Poświęcone Filozofii i Kulturze” 2012, nr 22, s. 106.

²³ Ю.А. Говорухина, *Русская литературная критика...*, s. 43.

²⁴ J.E. English, *Ekonomia prestiżu. Nagrody, wyróżnienia i wymiana wartości kulturowej*, przeł. P. Czapliński, Ł. Zaręba, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2013, s. 32.

Innymi słowy: werdykt jury nadaje dziełu literackiemu status dzieła sztuki. Jest to ważki argument wykorzystywany w polu ekonomii (w tym przypadku — w polu rynku wydawniczego). Stąd na okładkach książek często widnieje informacja, że dany autor jest laureatem nagrody literackiej. Jest to zabieg marketingowy, mający na celu zwiększenie poziomu sprzedaży książki. Mechanizm konwersji kapitału jest możliwy po spełnieniu jednego warunku: osoby wydające werdykt, nagradzające danego autora i jego tekst, powinny mieć autorytet w dziedzinie literatury²⁵, dlatego nagroda literacka byłaby o wiele lepszym narzędziem w rękę wydawcy niż rekomendacja poszczególnych redakcji tołstych żurnalów.

NAGRODA JASNEJ POLANY JAKO TOŁSTYJ ŻURNAŁ

W naszej opinii nagroda literacka przyznawana przez Jasną Polanę ma niektóre atrybuty charakterystyczne dla klasycznych tołstych żurnalów i z powodzeniem je wykorzystuje w swoich przedsięwzięciach. Nagroda jest przyznawana od 2003 roku przez Muzeum Lwa Tołstoja w Jasnej Polanie oraz finansowana ze środków południowokoreańskiej firmy Samsung. Po wielokrotnych zmianach w formule nagrody (liczba kategorii, ich nazwy czy warunki przyznawania) od 2017 roku Jasna Polana²⁶ przyznaje wyróżnienia w czterech kategoriach: „Współczesna rosyjska proza” („Современная русская проза”), „Literatura zagraniczna” („Иностранная литература”), „Wydarzenie” („Событие”) oraz „Wybór czytelników” („Выбор читателей”)²⁷. Od samego początku swojego istnienia Jasna Po-

²⁵ A. Lipski, *Elementy socjologii sztuki. Problemy awangardy artystycznej XX wieku*, Wrocławskie Wydawnictwo Naukowe Atla 2, Wrocław 2001, s. 40. Prezentując poglądy amerykańskiego filozofa Charlesa Dickiego, Aleksander Lipski słusznie zauważa, że statusu eksperta/autorytetu nie można sobie nadać samodzielnie.

²⁶ W niniejszym tekście terminem „Jasna Polana” będę określał instytucję nagrody literackiej.

²⁷ Oficjalna strona internetowa nagrody: http://www.yppremia.ru/o_premii/ (31.10.2019).

lana jest projektem niezwykle profesjonalnym i mającym skonkretyzowane cele. Świadczy o tym nawiązanie do spuścizny Lwa Tołstoja (Muzeum Jasna Polana; przewodniczący jury — Władimir Ilicz Tołstoj) oraz skład jury złożony z cenionych krytyków, literaturoznawców i pisarzy²⁸. Nagroda Jasnej Polany swoją formułą i personaliami wywołuje zainteresowanie obserwatorów literatury rosyjskiej oraz wzbudza niemałe kontrowersje. Przez niektórych postrzegana jako element państwowego kształtowania literatury²⁹, a także jako osobista promocja przewodniczącego jury, który to rzekomo poświęca interesy rosyjskiego świata literackiego na rzecz interesów firmy Samsung³⁰. Nie bez znaczenia jest fakt powiązań pomiędzy członkami jasnopolańskiej kapituły a kontrolowanymi przez państwo instytucjami kulturalnymi³¹. Pomimo stawianych Jasnej Polanie nie zawsze uzasadnionych zarzutów, zajmuje ona znaczące miejsce w rosyjskiej przestrzeni literackiej. Zwraca uwagę nie tylko pula nagród³², ale także wysoki poziom artystyczny. Na potwierdzenie tej tezy warto przytoczyć kilka nazwisk laureatów, których książki zostały przetłumaczone na

²⁸ Obecny skład Kapituły Nagrody stanowią: Władimir Ilicz Tołstoj, Walentin Kurbatow, Paweł Basinski, Władimir Otrosenko, Jewgienij Wodołazkin, Aleksiej Warłamow, Lew Anninski (do 7.11.2019). Kapituła, co łatwo zauważyć po nazwiskach jurorów, stanowi przegląd postaw i poglądów na literaturę rosyjską kilku dziesięcioleci — od lat 60. po czasy współczesne.

²⁹ Д. Черный, „Толстое” обстоятельство и настоятельство при царе Владимире, „Литературная Россия” 2015, nr 1, <https://litrossia.ru/item/200-tolstoe-obstoyatelstvo-i-nastoyatelstvo-pri-tsare-vladimire/> (3.11.2019). Dla uzasadnienia tej tezy często przywołuje się fakt sprawowania przez Władimira Ilicza Tołstoja funkcji doradcy prezydenta Federacji Rosyjskiej do spraw kultury.

³⁰ В. Огрызко, У Самсунга появилось новое лицо, „Литературная Россия” 2016, nr 16, <http://litrossia.ru/item/8918-vyacheslav-ogryzko-u-samsunga-poyavilos-novoe-litso> (3.11.2019).

³¹ Szerzej o powiązaniach kapituły nagrody Jasnej Polany z instytucjami kultury piszę w pracy: B. Kopczacki, *Nagroda literacka Jasna Polana — ideologia, estetyka, poetyka*, Katowice 2019, rozdział: *Nagrody literackie. Rys etymologiczno-historyczny. Rola nagród w kulturze*, s. 6–18 [mps].

³² W 2019 roku wyniosła ona 6,7 miliona rubli. Zwycięzca w kategorii „Współczesna rosyjska proza” może liczyć na sumę 3 mln rubli.

wiele języków, w tym także na język polski, i mogą stanowić wizytówkę współczesnej literatury rosyjskiej: Zachar Prilepin (*Санья*, 2006), Guzel Jachina (*Зулейха открывает глаза*, 2015), Jewgienij Wodołazkin (*Лавр*, 2012) czy Wasilij Gołowanow (*Остров или оправдание бессмысленных путешествий*, 2002).

Niewątpliwie istnieje związek między cechami tołstych żurnalów a wyróżnieniem przyznawanym przez Jasną Polanę. Zależność tę można ująć następująco:

1. Nagroda Jasnej Polany, podobnie jak klasyczny tołstyj żurnal, ma określoną linię estetyczno-ideową. Jest ona wyrażona w statucie nagrody. Stwierdza się w nim, że Jasna Polana premiuje utwory odznaczające się nie tylko wysokimi walorami artystycznymi, ale także moralnym uniwersalizmem³³. Nie wyczerpuje to jednak pytania o ideologię Jasnej Polany. Jury nagrody można przyrównać do kolegium redakcyjnego: suma poglądów jurorów (tak samo jak członków redakcji w czasopiśmie) tworzy ramy ideowe nagrody. Ton wypowiedzi oraz działalność kapituły Jasnej Polany wskazują na dość konserwatywny charakter tej nagrody, który można określić jako neopoczwniennikowski (*неопочвеннический*) tradycjonalizm, na który składają się m.in. przywiązanie do poetyki oraz ideologii tzw. prozy wiejskiej, niechęć do literackiego eksperymentu czy filozofii i estetyki postmodernizmu³⁴.

2. Jasna Polana, podobnie jak czasopismo literackie, dokonuje selekcji materiału literackiego. Przejawia się ona w decyzjach członków kapituły nagrody, którzy ze zgłoszonych utworów tworzą *short/long list*, a następnie wyłaniają utwory ich zdaniem najciekawsze, mające wysoką wartość artystyczną. Wybór jest umotywowany zapatrywaniami estetyczno-ideowymi jurorów.

3. Poprzez swoje wybory jury, *nolens volens*, formułuje kanon tekstów współczesnej literatury rosyjskiej (ujęcie synchroniczne), który znajduje swoje odzwierciedlenie w kategorii „Współczesna

³³ Oficjalny statut nagrody: <http://www.yppremia.ru/files/files/bb423913-fc6ca8dd3da3859ece442787.pdf> (31.10.2019).

³⁴ Zob. *Ideologia nagrody Jasnej Polany*, w: B. Kopczacki, *Nagroda literacka Jasna Polana...*, s. 19–59.

rosyjska proza”. Można tę rolę także powiązać z prezentowaniem tzw. literatury wysokiej czytelnikowi.

4. Jasna Polana nie ogranicza się wyłącznie do nagradzania literatury rosyjskiej. Jak było wspomniane, premiowana jest także literatura zagraniczna (kategoria „Literatura zagraniczna”). O szerokiej formule nagrody świadczy także kategoria „Wydarzenie”. Nagradza się w niej szeroko rozumiane dzieła sztuki (nie tylko literaturę) bądź wydarzenia kulturalne³⁵. Wiąże to Jasną Polanę z tołstymi żurnalami, z założenia nieograniczającym się wyłącznie do zagadnień literaturoznawczych oraz związanych jedynie z rosyjskim procesem literackim.

5. Nagroda Jasnej Polany decyzjami jurorów utrzymuje/tworzy związki pomiędzy stolicą a prowincją. Potwierdzeniem tego faktu jest nagradzanie mniej znanych czy szerzej nierozpoznawalnych w rosyjskim polu literatury autorów spoza największych ośrodków kulturowych. Przykładami takich nazwisk z kręgu Jasnej Polany mogą być Arsen Titow, Aleksandr Grigorienko, Jewgienij Kasimow czy Narine Abgarjan.

6. Istotną rolę odgrywa także element patronatu nad laureatami nagrody. Jasna Polana w sposób niezwykle intensywny promuje nagrodzonych „u siebie” autorów. Organizuje się spotkania wyróżnionych pisarzy z czytelnikami oraz wykłady o literaturze rosyjskiej. Ważny jest także aspekt promocji dzieł nagrodzonych laureatów w mediach społecznościowych powiązanych z Jasną Polaną (profil na Facebooku, oficjalna strona internetowa nagrody).

Oprócz podobieństw zachodzących pomiędzy nagrodą Jasnej Polany a klasycznym czasopiśmem literackim należy wyróżnić fakt, że nagroda literacka nie funkcjonuje w wersji papierowej (czy elektronicznej) — nie stanowi ona zwartego korpusu tekstów, ograniczonego okładkami. Można pokusić się jednak o stwierdzenie, że istnieje tekst (metatekst) Jasnej Polany. Każdą edycję tej nagrody można przyrównać do kolejnego numeru czasopisma, w którym kolejnymi

³⁵ W latach 2017–2019 zostały wyróżnione: Festiwal Książki Dziecięcej „ЛитераТула”, film *История одного назначения* w reżyserii Awdotija Smirnowa oraz program telewizyjny „Игра в бисеп”. Zob. <http://www.yppremia.ru/laureaty/> (31.10.2019).

„tekstami” są wyróżnione przez kapitułę utwory. Ponadto wartym podkreślenia jest fakt, że wskazania jurorów są o wiele łatwiejsze w odbiorze przez czytelnika, niż selekcja i ocena tekstu w tołstakiu. Łatwiej zapoznać się z listą laureatów Jasnej Polany (oraz innych nagród literackich), niż przeczytać literaturoznawczą recenzję. Dlatego też wypada zgodzić ze stwierdzeniem, że utwory, nagradzane różnymi wyróżnieniami, mogą stanowić wskazówkę (co prawda bardzo ogólną) dla czytelnika, którym autorom warto poświęcić uwagę³⁶. Co więcej, Jasna Polana w bardzo łatwy sposób aktywnie angażuje czytelnika w kształtowanie procesu literackiego. Świadczy o tym istniejąca od 2015 roku kategoria „Wybór czytelników”, w której każdy zainteresowany może oddać głos poprzez internet. Oddanie głosu w internetowym głosowaniu nie wymaga dużych kwalifikacji w dziedzinie nauki o literaturze, w przeciwieństwie do próby polemiki ze specjalistami na łamach czasopisma literackiego.

Znacząca różnica pomiędzy czasopismem a nagrodą Jasnej Polany zarysowuje się także w dziedzinie odkrywania nowych zjawisk w literaturze. To czasopismo literackie, nie Jasna Polana, pełni znaczącą funkcję w publikowaniu utworów debiutantów. Jak zauważa Wiczkitowa, redaktorzy tołstych żurnalów są niczym górnicy w kopalni, „wykopujący” teksty i autorów³⁷.

WNIOSKI

Instytucje tołstych żurnalów i nagrody literackiej są, jak wynika z przeprowadzonego opisu, w znacznej mierze do siebie podobne.

³⁶ А. Скорондаева, *Девять книг одного года*, „Российская газета — Федеральный выпуск” 2015, nr 106 (6677), <https://rg.ru/2015/05/19/kniga-poln.html> (28.10.2019).

³⁷ А. Вичкитова, *Роль „толстых” журналов...* Należy jednak dodać, że nie tylko czasopisma literackie koncentrują się na wyszukiwaniu i przedstawianiu czytającej publiczności debiutantów. Przykładowo, jedna z najbardziej prestiżowych rosyjskich nagród literackich, „Национальный бестселлер”, w przeciwieństwie do Jasnej Polany przyjmuje także utwory wcześniej nieopublikowane. Zob. Statut nagrody „Национальный бестселлер”: <http://www.natsbest.ru/polozenie-o-premii/> (3.11.2019).

Operują podobnymi środkami wyrazu, mają zbliżoną strukturę. Trudno rozstrzygnąć, która z inicjatyw będzie bardziej trwała. Obie są potrzebne i, pomimo cech wspólnych, funkcjonują na nieco innych poziomach. Nagroda literacka spełnia funkcję głównie popularyzatorską, wskazując swoim werdyktem utwory godne zainteresowania, tworząc kanon w ujęciu synchronicznym. Czasopismo literackie natomiast koncentruje się bardziej na próbie analizy danego tekstu, umiejscowienia go w tradycji literatury rosyjskiej i powiązaniu utworu z prądami intelektualnymi danego okresu. Tolstij żurnal odgrywa zatem dominującą rolę w refleksji o literaturze w środowisku literaturoznawczym. Nagroda literacka z kolei będzie formą „reklamy” wysokiej literatury w szerokich kręgach czytelników.

REFERENCES

- Abasheva, Marina, et al. "Literaturnyye zhurnaly: chto zavtra?" *Znaniya*, no. 1, 2008, <https://magazines.gorky.media/znaniya/2008/1/literaturnyye-zhurnaly-chto-zavtra.html>. Accessed 24 October 2019 [Абашева, Марина, и др. "Литературные журналы: что завтра?" *Знания*, № 1, 2008, <https://magazines.gorky.media/znaniya/2008/1/literaturnyye-zhurnaly-chto-zavtra.html>. Дата обращения: 24 октября 2019].
- Berg, Mikhail. *Literaturokratiya. Problema prisvoyeniya i pereraspredeleniya vlasti v literature*. Moskva: Novoye literaturnoye obozreniye, 2000 [Берг, Михаил. *Литературократия. Проблема присвоения и перераспределения власти в литературе*. Москва: Новое литературное обозрение, 2000].
- Beshukova, Fatima. "Literaturno-khudozhestvennyye zhurnaly i problemy 'novoy kritiki.'" *Izvestiya Rossiyskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im. A.I. Gertsena*, no. 62, 2008 [Бешукова, Фатима. "Литературно-художественные журналы и проблемы 'новой критики.'" *Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена*, № 62, 2008].
- Chernyy, Dmitriy. "'Tolstoye' obstoyatel'stvo i nastoyatel'stvo pri tsare Vladimire." *Literaturnaya Rossiya*, no. 1, 2015, <https://litrossia.ru/item/200-tolstoe-obstoyatel'stvo-i-nastoyatel'stvo-pri-tsare-vladimire/>. Accessed 3 November 2019 [Черный, Дмитрий. "'Толстое' обстоятельство и настоятельство при царе Владимире." *Литературная Россия*, № 1, 2015, <https://litrossia.ru/item/200-tolstoe-obstoyatel'stvo-i-nastoyatel'stvo-pri-tsare-vladimire/>. Дата обращения: 3 ноября 2019].

- Dubin, Boris. "Literaturnyye premii kak sotsial'nyy institut. Abram Reytblat i Boris Dubin o premiyakh dorevolutsionnoy Rossii." *Kriticheskaya Massa*, no. 2, 2006, <https://magazines.gorky.media/km/2006/2/literaturnye-premii-kak-sotsialnyj-institut.html>. Accessed 10 October 2019 [Дубин, Борис. "Литературные премии как социальный институт. Абрам Рейтблат и Борис Дубин о премиях дореволюционной России." *Критическая Масса*, № 2, 2006, <https://magazines.gorky.media/km/2006/2/literaturnye-premii-kak-sotsialnyj-institut.html>. Дата обращения: 10 октября 2019].
- English, James E. *Ekonomia prestiżu. Nagrody, wyróżnienia i wymiana wartości kulturowej*. Transl. Czapliński, Przemysław, Zaręba, Łukasz. Warszawa: Narodowe Centrum Kultury, 2013.
- Govorukhina, Yuliya A. *Russkaya literaturnaya kritika na rubezhe XX–XXI vekov*. Krasnoyarsk: SFU, 2012 [Говорухина, Юлия. *Русская литературная критика на рубеже XX–XXI веков*. Красноярск: СФУ, 2012].
- Gudkov, Lev D., Dubin, Boris V. *Literatura kak sotsial'nyy institut. Stat'i po sotsiologii literatury*. Moskva: Novoye literaturnoye obozreniye, 1994 [Гудков, Лев Д., Дубин, Борис В. *Литература как социальный институт. Статьи по социологии литературы*. Москва: Новое литературное обозрение, 1994].
- Historia literatury rosyjskiej*. Ed. Jakóbiec, Marian. Vol. 1. Warszawa: PWN, 1976.
- Kapustina, Valentina A. "'Tolstyye' zhurnaly: proshloye, nastoyashcheye i budushcheye." *Vestnik Kostromskogo gosudarstvennogo universiteta*, no. 3, 2007 [Капустина, Валентина А. "'Толстые' журналы: прошлое, настоящее и будущее." *Вестник Костромского государственного университета*, № 3, 2007].
- Klimowicz, Tadeusz. *Przewodnik po literaturze rosyjskiej i jej okolicach (1917–1996)*. Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, 1996.
- Korpczacki, Bartłomiej. *Nagroda literacka Jasna Polana — ideologia, estetyka, poetyka*. Katowice: Uniwersytet Śląski, 2019 [manuscript].
- Korobeynikova, Kseniya. *Literaturnykh premiy stalo bol'she, chem pisateley*, <https://www.mk.ru/culture/2016/11/06/literaturnykh-premii-stalo-bolshe-chem-pisateley.html>. Accessed 3 November 2019 [Коробейникова, Ксения. *Литературных премий стало больше, чем писателей*, <https://www.mk.ru/culture/2016/11/06/literaturnykh-premii-stalo-bolshe-chem-pisateley.html>. Дата обращения: 3 ноября 2019].
- Kurbatov, Valentin. "Ot' protsessa k protsessu." *Druzhba Narodov*, no. 2, 2011, <https://magazines.gorky.media/druzhba/2011/2/ot-protsessa-k-procессу.html>. Accessed 28 October 2019 [Курбатов, Валентин. "От 'процесса' к процессу." *Дружба Народов*, № 2, 2011, <https://magazines.gorky.media/druzhba/2011/2/ot-protsessa-k-procессу.html>. Дата обращения: 28 октября 2019].
- Lipski, Aleksander. *Elementy socjologii sztuki. Problemy awangardy artystycznej XX wieku*. Wrocław: Wrocławskie Wydawnictwo Naukowe Atla 2, 2001.
- Makhonina, Svetlana. "Zhurnaly 'obychnogo russkogo tipa.'" *Istoriya russkoy zhurnalistiki nachala XX veka. Uchebnoye posobiye*. Moskva: Flinta–Nauka, 2004 [Махонина, Светлана. "Журналы 'обычного русского типа.'" *История русской журналистики начала XX века. Учебное пособие*. Москва: Фланта–Наука, 2004].

- Ogryzko, Vyacheslav. "U Samsunga poyavilos' novoye litso." *Literaturnaya Rossiya*, no. 16, 2016, <http://litrossia.ru/item/8918-vyacheslav-ogryzko-u-samsunga-poyavilos-novoe-litso>. Accessed 3 November 2019 [Огрызко, Вячеслав. "У Самсунга появилось новое лицо." *Литературная Россия*, № 16, 2016, <http://litrossia.ru/item/8918-vyacheslav-ogryzko-u-samsunga-poyavilos-novoe-litso>. Дата обращения: 3 ноября 2019].
- Rychlewski, Marcin. *Książka jako towar, książka jako znak. Studia z socjologii literatury*. Gdańsk: Wydawnictwo Naukowe Katedra, 2013.
- Skorodayeva, Anastasiya. "Devyat' knig odnogo goda." *Rossiyskaya gazeta — Federal'nyy vypusk*, no. 106 (6677), 2015, <https://rg.ru/2015/05/19/kniga-poln.html>. Accessed 28 October 2019 [Скородаева, Анастасия. "Девять книг одного года." *Российская газета — Федеральный выпуск*, № 106 (6677), 2015, <https://rg.ru/2015/05/19/kniga-poln.html>. Дата обращения: 28 октября 2019].
- Tarasiewicz, Paweł ks. "Pseudoautorytet zdemaskowany." *Człowiek w Kulturze. Piśmo Poświęcone Filozofii i Kulturze*, no. 22, 2012.
- Vezhlyan, Yevgeniya. *Paradoks tolstykh zhurnalov*, <http://novymirjournal.ru/index.php/projects/preprints/114-vejlian-journal>. Accessed 25 October 2019 [Вежлян, Евгения. *Парадокс толстых журналов*, <http://novymirjournal.ru/index.php/projects/preprints/114-vejlian-journal>. Дата обращения: 25 октября 2019].
- Vichkitova, Anna. "Rol' 'tolstykh' zhurnalov v sovremenном russkom literaturnom protsesse." *Sotsiologicheskoye obozreniye*, no. 3, vol. 15, 2016 [Вичкитова, Анна. "Роль 'толстых' журналов в современном русском литературном процессе." *Социологическое обозрение*, № 3, т. 15, 2016].
- Zyakina, Mariya S. *Fenomen literaturnoy premii v osmyslenii i otsenke sovremennykh kritikov*, <http://conf.sfu-kras.ru/sites/mn2013/section053.html>. Accessed 28 October 2019 [Зякина, Мария С. *Феномен литературной премии в осмыслении и оценке современных критиков*, <http://conf.sfu-kras.ru/sites/mn2013/section053.html>. Дата обращения: 28 октября 2019].

MONIKA KARWACKA

Uniwersytet Śląski w Katowicach

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-6356-9953>

O WSPÓŁCZESNYCH TENDENCJACH KRYTYKI LITERACKIEJ. PRÓBA OPISU

ABOUT MODERN LITERARY CRITICISM TENDENCIES. DESCRIPTION ATTEMPT

Modern contemporary criticism undertakes new methods to create attractive and widely readable texts. The author of the hereby article attempts to identify innovative trends in Russian literary criticism texts published in prestigious magazines. Russian literary magazines are commonly regarded as the highest intellectual indicator of Russian culture. Nevertheless, recent texts published in literary magazines imply aggression, invectives and various linguistic elements typical for unprofessional critical discourse. Therefore, there appeared the need to analyse new ideas altering traditional literary criticism in literary magazines.

Keywords: modern literary criticism, literary magazines, Russian culture, virtual literary criticism.

О СОВРЕМЕННЫХ ТЕНДЕНЦИЯХ ЛИТЕРАТУРНОЙ КРИТИКИ. ПОПЫТКА ОПИСАНИЯ

Современная критика предпринимает новые методы для создания привлекательных и широко читаемых текстов. Автор настоящей статьи пытается выявить инновационные тенденции в русскоязычных литературно-критических текстах, публикуемых в престижных журналах. Русские литературные журналы обычно считаются высшим интеллектуальным показателем русской культуры. Тем не менее, последние тексты, опубликованные в литературных журналах, подразумевают агрессию, инвективы и различные лингвистические элементы, характерные для непрофессионального критического дискурса. Поэтому возникла необходимость проанализировать новые идеи, изменяющие традиционную литературную критику в литературных журналах.

Ключевые слова: современная литературная критика, литературные журналы, русская культура, виртуальная литературная критика.

W Rosji przestrzeń wirtualna jest obecnie głównym miejscem publikowania tekstów literackich i krytycznoliterackich, gwarantuje ich dostęp do szerokiego audytorium i promocję udostępnianych tekstów. Rosyjska krytyka w przeciągu ostatniej dekady wyszła z „analogowej” przestrzeni czasopism literackich (*толстые журналы*) i sprawnie opanowuje wszelkie dostępne źródła przekazu informacji, z których korzysta wiele grup społecznych. Autorskie strony krytyków¹, portale literackie², kanały na YouTubie, fora krytycznoliterackie, programy telewizyjne dostępne online — to przykładowe miejsca zamieszczania i promowania tekstów krytycznoliterackich. Takie formy funkcjonowania krytyki tworzą nowe możliwości oddziaływania. Nadto, krytycy często występują w audycjach radiowych i telewizyjnych w roli ekspertów, prowadzą programy autorskie, które większość społeczeństwa rosyjskiego ogląda w telewizji lub w sieci. Telewizja, radio i internet budują „piar” krytyków literackich, którzy stopniowo stają się celebrytami. Reprezentanci klasycznej szkoły krytycznoliterackiej dążą do zachowania i potwierdzenia swojej bogatej erudycji i takiegoż warsztatu stylistycznego, jednak znaczna część czynnych krytyków, bez względu na przynależność pokoleniową, wykorzystuje różnorodne strategie retoryczne, socjolingwistyczne i psychologiczne, co zasadniczo zmienia obraz dyskursu krytycznoliterackiego w XXI wieku.

W artykule zostanie podjęta próba charakterystyki nowych zjawisk w rosyjskiej krytyce literackiej, które świadczą o dążeniu do ugruntowania jej miejsca w czasopismach literackich, przy jedno-

¹ Wielu pisarzy rosyjskich ma oficjalne strony internetowe, a nierzadko i strony swoich książek, na przykład Zachar Prilepin (<http://zaharprilepin.ru/>, <http://sankya.ru/>), Borys Akunin (<http://www.akunin.ru/>) czy Dmitrij Głuchowski (<http://www.glukhovsky.ru/>, <http://www.m-e-t-r-o.ru/>, <http://www.futu.re/>, <http://www.metro2035.ru/>).

² Interesującymi przykładami projektów literackich, które zyskują coraz większą popularność nie tylko wśród Rosjan, ale i czytelników zagranicznych, są LiveLib.ru (<https://www.livelib.ru/>) i ЛитКульт (<http://litcult.ru/>). Z kolei na stronie jednego z projektów Rosyjskiej Biblioteki Narodowej można znaleźć listę najpopularniejszych literackich portali internetowych. Zob. <http://nlr.ru/prof/reader/poleznlink/literaturnye-portaly> (29.03.2019).

czesnym skierowaniu uwagi czytelników, zafascynowanych technologicznymi innowacjami, w stronę tradycyjnego czasopisma, gdzie doświadczeni, ale również i początkujący krytycy literaccy „starego” i „młodego” pokolenia, prezentują nowatorskie rozwiązania interpretacyjne w coraz ciekawszy sposób.

Jak twierdzi Julia Goworuchina: „Методы гуманитарного научного познания используются критикой не в ‘чистом виде’, переосмысливаются”³. Współczesna krytyka literacka, jej zdaniem, obniża swój poziom i zadania, które przechylają się w stronę mniej wymagającego odbiorcy, stąd: „Редуцируется жесткое требование научной доказательности, логической аргументированности; необязательным становится требование целостности в подходе к произведению”⁴. Świadoma orientacja krytyków na cel pragmatyczny doprowadziła do zwiększenia różnorodności chwytów, dzięki którym możliwa jest realizacja wspomnianych celów. Goworuchina zwraca uwagę na intensyfikację ekspresywności w tekstach krytycznoliterackich:

Высокая степень экспрессивности может служить дополнительным (но не обязательным) показателем доминирования прагматической составляющей метода. И наоборот, бесстрастность, эмоциональная „скупость” суждений свидетельствует о наличии, но не выраженности названной компоненты⁵.

Zaproponowana klasyfikacja tekstów krytycznoliterackich, przeprowadzona przez Goworuchinę, ze względu na ukierunkowanie interpretacji, daje podstawy do wyróżnienia trzech jej typów: „интерпретация Я-центричная, тексто(авторо)центричная и интерпретация, направленная на читателя”⁶. Jednocześnie badaczka uważa, że interpretacja, która najwyraźniej odzwierciedla proces „samointerpretacji w rezultacie rozumienia zjawiska literac-

³ Ю.А. Говорухина, *Метод современной литературной критики*, „Вестник Томского государственного университета” 2010, nr 333, s. 10.

⁴ Tamże.

⁵ Tamże.

⁶ Tamże, s. 11.

kiego”⁷, to tzw. интерпретация Я-центричная. Działania interpretacyjne krytyka są inspirowane jego własnymi przekonaniem — analizując dzieło literackie, „wyczytuje” on sensy aktualne dla niego⁸.

Krytycy rosyjscy korzystają z retoryki masowych środków przekazu informacji, na przykład, języka potocznego, a także narzędzi socjolingwistycznych, dzięki którym łatwiej docierają do odbiorców, w tym miłośników popkultury. Praktyki tego typu odnajdziemy w pracach Igora Diedkova, Siergieja Czuprynina, Iriny Rodniańskiej, Lwa Annińskiego, Dmitrija Bawilskiego, Nikity Jeli-sejewa i wielu innych.

Zjawisko ekspozowania pozycji eksperta, określane przez badaczy rosyjskich jako експертотократия (экспертотократия), można zaobserwować coraz częściej w wypowiedziach krytycznoliterackich nie tylko w przestrzeni wirtualnej, lecz również w tradycyjnych czasopismach literackich. Według Stanisława Szakirowa rosnąca liczba źródeł informacji, głównie w postaci olbrzymiej ilości stron internetowych na dowolny temat, paradoksalnie zmniejszyła możliwości pozyskania nowej wiedzy i obniżyła poziom innowacji w zakresie prezentowanych informacji. Współczesny człowiek, zdaniem badacza, ma potrzebę permanentnego wsparcia ze strony specjalistów, poszukuje profesjonalnej rady i wszelkiego rodzaju konsultacji. Szakirow zauważa, że wiedza staje się towarem, a rezultatem експертотократии jest „плюрализм мнений, множественности позиций и вариантности оценок”⁹.

Julia Szczerbina niebezpieczeństwo danego zjawiska upatruje w tym, że paralelnie z експертотократią coraz bardziej uaktywnia się инвектотократия (инвектотократия), co prowadzi do stosowania przez krytykę literacką agresywnych form komunikacji literackiej. Z jednej strony инвектотократия przeczy idei języka literackiego, którym posługują się krytycy, z drugiej zaś jest to jeden ze sposobów przyciągnięcia uwagi czytelników, dominujący u autorów, sięgają-

⁷ Tamże.

⁸ Tamże.

⁹ Ю. Щербина, Экспертотократия: ремесло и промысел, „Нева” 2011, nr 12, s. 177.

cych po coraz nowsze strategie i chwytty, aby wywołać emocje u odbiorców i zainteresować ich nie tylko utworem literackim, ale również tekstem krytycznym, a także jego autorem¹⁰.

Emocjonalność (*эмоциональность*) w pracach krytycznoliterackich przyjmuje niepokojące formy, podczas gorących dyskusji pojawia się coraz więcej agresywnych konstatacji. Szakirow w jednej ze swoich prac omawia spór pomiędzy dwoma krytykami w dwóch różnych mediach. Toczą go Wasilij Szyriajew w rubryce „Критика вне формата” w tradycyjnym formacie czasopisma „Урал” oraz znana krytyczka literacka Waleria Pustowa w artykule *Слушайте музыку инволюции*, który został opublikowany na jej autorskiej stronie na portalu „Живой журнал”. Szakirow określa cechy warsztatu Szyriajewa, który uprawia krytykę atrakcyjną dla czytelników. Jego teksty spełniają wymogi formalne klasycznej krytyki literackiej, opartej głównie na analizie, a jednocześnie pisze on językiem agresji, której celem jest permanentna deprecjacja twórczości innych krytyków, uznawanych obecnie za najlepszych w Rosji. Ironia, sarkazm, drwina, które tworzą plotkarską atmosferę, to często stosowane przez Szyriajewa środki językowe. Wypowiedź Szyriajewa na łamach czasopisma „Урал”, będąca przykładem prowokacji, atakuje Walerię Pustową. Artykuł krytycznoliteracki, opublikowany w prestiżowym czasopiśmie, w sposób oczywisty powinien reprezentować profesjonalizm i kulturę języka, tymczasem Szyriajew demonstracyjnie wykorzystuje agresję językową, by „rozprawić się” z Pustową:

Разберем же г. Пустовую. Валерия — от Велес (Волос), преисподний б-гЪ, отвечающий за нефть и все дела, собственно Бог (богатства), которому сопротивляется Перун-Господь. Не случайно одноимённое имя избрала себе известная Вал. Гей-Гармоника. (На сегодняшний момент Велес воплощён в прозаика Андрея Волоса.) Пустовая — от бог пустыни СеТ, Сатана. Впрочем, отчество Ефимовны вполне добродушное. Корочеговоря, Валерия Пустовая — это Саудовская Аравия нашей литературной критики: море песка, воды нет, зато „там внизу” — исполнение чорнова золота¹¹.

¹⁰ Tamże.

¹¹ В. Ширяев, *Валерия Пустовая как Саудовская Аравия нашей литературной критики*, „Урал” 2012, nr 9, <http://uraljournal.ru/work-2012-9-421> (26.03.2019).

Krytycy rozumieją ograniczenia współczesnego odbiorcy i starają się dostosować do jego oczekiwań. Należy zgodzić się z Szakirowem, który pisze: „Из литературного процесса уходит большая концептуальная статья, рецензия сокращается до аннотации, а авторский портрет ‘снимается’ до биографической справки”¹². Agresja, zdaniem badacza, jest powszechna w krytyce: „Стиль общения критиков допускает использование брани и прямых оскорблений, которые встречаем не только в ‘сетевых’, но и в ‘бумажных изданиях’”¹³. Krytyk wybiera strategie interpretacyjne, aby wykreować atrakcyjny i przykuwający uwagę czytelników obraz samego siebie, podnieść wartość swoich tekstów i ugruntować popularność krytyki w ogóle. Szakirow wymienia trzy strategie interpretacyjne odpowiadające kolejno trzem typom krytyków, tj. krytykowi-intelektualiście (*критик-интеллектуал*), krytykowi-ekspertowi (*критик-эксперт*) i krytykowi-prześmiewcy (*критик-пересмешиник*)¹⁴.

Krytyk-intelektualista wyróżnia się na tle pozostałych głównie ze względu na strategię unikającą negatywnych ocen. Prezentuje on szerokie spektrum zagadnień i problemów, korespondujących z tematem przewodnim omawianego dzieła, uruchamia bogaty kontekst, nie tylko literacki — w wypowiedziach pojawiają się, na przykład, kwestie filozoficzne. Szakirow twierdzi, że krytyk-intelektualista prowadzi swoje rozważania o literaturze dystansując się od istoty krytycznoliterackiego fachu, gdyż nie krytykuje i nie ocenia, a jedynie komplementuje, demonstrując przy tym swoje bogate zaplecze intelektualne. Według Szakirowa teksty krytyków-intelektualistów kierowane są do czytelników wykształconych, zainteresowanych intelektualną rozrywką: „[...] дружелюбный стиль общения, обилие информации, ироничность, наблюдательность — это типичные черты критика-интеллектуала, которые притягивают читателей”¹⁵.

¹² С.М. Шакиров, *Интерпретационные стратегии современной литературной критики: время кризиса*, „Медиасреда” 2014, nr 9, s. 13.

¹³ Tamże.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Tamże.

Strategia krytyka-eksperta koresponduje z metodą, którą Julia Goworuchina określa jako „analitycznie zorientowaną”¹⁶. Jak podkreśla badaczka: „Аналитико-ориентированный метод реализует однотипную прагматическую цель критика — убедить читателя в верности собственных суждений”¹⁷. Krytyk wykorzystuje instrumentarium metod naukowych, a ujęcie naukowe pełni funkcję pragmatyczną — wywołuje u odbiorcy poczucie wiarygodności przedstawianego mu materiału. Krytyk-ekspert nie odczuwa potrzeby znajomości i wykorzystania narzędzi retorycznych, gwarantujących atrakcyjność tekstu. Nie podejmuje również próby identyfikacji poziomu intelektualnego, a także określenia oczekiwań erudycyjnych odbiorcy¹⁸.

Krytyk-prześmiewca łatwo może przejść strategię krytyki agresywnej i jednocześnie pozamerytorycznej, bliską, zdaniem Szakirowa, strategii tzw. trollingu, jak to ma miejsce w wypadku tekstów Szyriajewa publikowanych w czasopismach literackich. Absurd jako główne narzędzie tworzenia tekstu, dekonstrukcja krytycznych systemów i ocen, cynizm, łamanie tabu językowego, realizując wspomnianą strategię agresji, która dotyczy wszystkich możliwych komponentów omawianego tekstu. Szyriajew wyśmiewa i cynicznie analizuje nawet nazwisko znanej krytyczki: „Валерия Пустовая является зачинщиком новой риторической фигуры — figura pustovaica. Формула ее [<X>-ая (ое, ый) <X>]”¹⁹.

Interesujące jest postrzeganie procesu krytycznoliterackiego przez samych krytyków. W 2016 roku podczas XVI Forum Młodych Pisarzy (Форум молодых писателей России, стран СНГ и зарубежья) odbyły się obrady okrągłego stołu, dedykowane zagadnieniu *Роль критики в современной литературе*. Uczestnikami spotkania byli przede wszystkim młodzi krytycy, którzy podjęli próbę określenia stanu krytyki poprzez porównanie różnych

¹⁶ Ю.А. Говорухина, *Метод современной литературной критики...*, s. 11.

¹⁷ Тамże.

¹⁸ С.М. Шакиров, *Интерпретационные стратегии современной литературной критики...*, s. 13.

¹⁹ Тамże.

stylów krytycznoliterackich. W trakcie całego przedsięwzięcia zorganizowane zostały warsztaty, które tradycyjnie prowadziła redakcja czasopisma „Вопросы литературы”. Młodych krytyków poproszono, by nie skupiali się na obecnym etapie rozwoju krytyki i globalnej jej recepcji, by unikali kwestii ogólnych, ale wypowiedzieli się jedynie na temat swojego konkretnego zadania i roli we współczesnym dyskursie krytycznoliterackim. Opinie i komentarze krytyków wyraźnie różniły się od wypowiedzi sformułowanych podczas debaty uczestników spotkania na temat statusu i gatunków krytyki literackiej (Форум о статусе и жанрах литературной критики), które odbyło się w 2007 roku, co potwierdza, jak w ciągu dekady zmieniła się społeczna i literacka sytuacja. Igor Szajtanow konkluduje:

[...] если молодые критики, говорившие о своем ремесле в 2007 году, боялись, как ВИЧ-инфекции, измельчения жанра, газетчины, гламура, то в нынешних выступлениях всегда присутствует мотив конкретного целеполагания, очень локальной творческой задачи²⁰.

Dyskusja z 2007 roku wyraża obawę autorów, dotyczącą relokacji krytyki, co negatywnie wpływa na jej stan i jakość. Wcześniej typowym miejscem krytyki było czasopismo literackie, teraz — gazeta. Jak podkreśla Szajtanow: „С местом действия меняется и способ говорения, то есть жанр и стиль”²¹. Optymizmem napawa fakt, że mimo pesymistycznych prognoz czasopisma literackie są nadal obecne na rynku, czego świadectwo odnajdziemy w pracy Ilony Motejunajte i Marii Krasiewy. Badaczki podkreślają, że mówienie o upadku czasopism literackich w Rosji jest przedwcześnie z dwóch ważnych powodów:

Во-первых, несмотря на объективные финансовые трудности, журналы все же существуют, не теряя своих достоинств ни в области

²⁰ И. Шайтанов, *Роль критики в современной литературе. Круглый стол на Форуме молодых писателей, „Вопросы литературы” 2017, nr 3*, <http://magazines.russ.ru/voplit/2017/3/rol-kritiki-v-sovremennoj-literature-pr.html> (28.03.2019).

²¹ Tamże.

информирования читателей, ни в плане сохранения высоких эстетических критериев в отборе литературы²².

Drugi powód, który nie pozwala mówić o wygaszaniu czasopism literackich, to adaptacja ich tradycyjnego wariantu do przestrzeni internetu, co dowodzi, że nowoczesne możliwości technologiczne mogą zaspokoić potrzeby czytelników. Ponadto, biorąc pod uwagę ogólny spadek liczby odbiorców, badaczki zauważają, że procent czytelników czasopism literackich pozostaje na dość wysokim poziomie, co daje podstawy widzieć w nich „важный эстетический феномен, отмеченный национальной специфичностью”²³.

Krytyka literacka, która zachowuje walor klasyczny, nadal odnajduje swojego odbiorcę i utrzymuje się w czasopismach literackich na ugruntowanej pozycji. Szajtanow przyznaje, że jest ona wciąż w pełni profesjonalna, chociaż, jak twierdzi, „резонанс ее слова уже совсем не тот. Оно звучит только для своего круга, все сужающегося до числа тех, кто каким-то образом имеет профессиональное отношение к литературе”²⁴.

Jednak krytycy, którzy publikują w czasopismach literackich, zdaniem Szajtanowa, w znacznym stopniu odchodzą od klasycznego wariantu. Informacja o dziele literackim pojawia się na drugim planie, najważniejszą rolę odgrywa zaś sam autor tekstu krytycznoliterackiego. Wielu z nich decyduje się przejść w szeregi pisarzy, gdyż mówienie „obcym tekstem” stało się mało interesujące. Niestety, według Szajtanowa, większość z nich łatwo popada w grafomanię. Ponadto, profesjonalni krytycy stronią od publicystyki, skłaniają się bardziej w kierunku krytyki filologicznej, co znacząco zmienia obraz krytyki w ogóle:

Она стала дискурсивной, интертекстуальной и прочая, и прочая. Критический филологизм чреват нечитабельностью собственного текста

²² И.В. Мотеюнайте, М.В. Красева, „Толстый” журнал и литературный процесс сегодня: на примере литературной критики журнала „Октябрь”, „Вестник Псковского государственного университета” 2015, nr 1, s. 189.

²³ Тамże.

²⁴ И. Шайтанов, *Роль критики в современной литературе...*

и окончательной девальвацией даже тех терминов, которые, до того как их заболтали на газетной или журнальной полосе, имели какой-то смысл²⁵.

Niemniej, na co zwraca uwagę Szajtanow, istnieją wartości, które gwarantują sukces krytyki i jest to, między innymi, wspomniana erudycja, ewokująca zaufanie do autora nie dlatego, że „рассыпает горох модных (или недавно бывших модными) терминов”²⁶ — dzieje się tak, ponieważ krytyk potrafi wykorzystać swoją nieprzeciętną erudycję, by przedstawić z pozoru trudne terminy literackie jako zrozumiałe. Dobry przykład stanowi twórczość Iriny Rodniańskiej, której wypowiedzi krytycznoliterackie stają się artefaktem literackim, a jej teksty publikowane są w takich czasopismach jak: „Новый мир”, „Знамя”, „Вопросы литературы”, „Литературное обозрение”, „Север”, „Арион”, „Посев”²⁷.

Szajtanow zauważa, że jednym z rozwiązań, mających na celu przyciągnięcie uwagi przez krytykę literacką, jest ukonstytuowanie się nowych jej gatunków. Dość wymienić przewodniki literackie, które koncentrują się na prezentacji informacji o literaturze. Jak pisze krytyk: „[...] владение информацией — знамение времени, то ее привлекательность сказалась на самом верху критического цеха”²⁸. Najbardziej wyróżniającym się przykładem jest dwutomowa encyklopedia *Новая Россия: мир литературы*²⁹, która wywołała gorącą dyskusję w środowisku literackim i krytycznoliterackim. Ze zdziwieniem przyjęto fakt rezygnacji Czuprynina z profesji krytyka literackiego i podjęcie działalności w charakterze autora słowników i encyklopedii. Szajtanow z satysfakcją wymienia prace Czuprynina i uważa jego aktywność za niezwykle ważną dla rozwoju literatury rosyjskiej. Inny krytyk, uchodzący w środowisku

²⁵ Tamże.

²⁶ Tamże.

²⁷ Zob. Ирина Бенционовна Роднянская [аннотация], <http://magazines.russ.ru/authors/r/rodnyanskaya> (10.03.2019).

²⁸ И. Шайтанов, *Роль критики в современной литературе...*

²⁹ Zob. С. Чупринин, *Новая Россия: мир литературы: энциклопедический словарь-справочник в 2 т.*, Пропаганда, Санкт-Петербург 2002–2003.

za znakomitego i uznawany za ważną postać w procesie rozwoju krytyki literackiej, to Andriej Nemzer:

Немзер пришел, когда многие критики паковали вещи, поскольку „литература кончилась”. Он пришел и сказал: она только начинается. И объявил „замечательное десятилетие”, которого не было³⁰.

Reasumując swoje rozważania, Szajtanow z żalem konstatuje niedostatecznie zauważalną obecność krytyki w pierwszym dziesięcioleciu XXI wieku i brak polemiki, która jest niezbędna do tworzenia nowej literatury: „Современная безапелляционность суждения (монологизм) к этому не располагает. Она располагает к тому, чтобы обругать, оскорбить, но спорить — нет. Для этого нужны спокойствие ума и аргументы”³¹. Przyszłość krytyki, zdaniem Szajtanowa, należy upatrywać w młodych, którzy wybierają czasopisma i inspirować dyskusje. Polemika przykuwa uwagę czytelników. Krytycy oceniają prace swoich kolegów, spierają się na temat merytoryki tekstów krytycznoliterackich. Z jednej strony, propagują w ten sposób prace wybranych autorów, robiąc im jawną reklamę, jak na przykład Dmitrij Bykow w stosunku do Zachara Prilepina (niekoniecznie z wzajemnością), z drugiej zaś, często negatywnie odnoszą się do prac innych krytyków, wykorzystując wspomnianą inwektykrację. Warto dodać, że na przykład Щербина, wśród agresywnych krytyków, których teksty nie wpisują się w tradycyjny dyskurs krytycznoliteracki, a ich autorzy uważają, że mają prawo obrażać innych, wyróżnia szczególnie ich typ, który charakteryzuje następująco:

[...] обобщенный образ литературного критикана: этакий искушенный, умудренный и энергичный мэтр, которого настолько достали бездарные писатели и поэты, что он, горячась за судьбы литературы, с высокого штиля перескакивает на площадную брань; ему якобы доступны все языковые стратегии и практики, но деградация писателей вынуждает его к словесной агрессии³².

³⁰ Тамże.

³¹ Тамże.

³² Ю. Щербина, *Оскорбительная критика: опыт отражения*, „Нева” 2013, nr 1, <http://magazines.russ.ru/neva/2013/1/sh13-pr.html> (15.03.2019).

Badaczka podaje przykłady tekstów krytycznoliterackich, które pomimo obecnej w nich inwektykacji, agresywnej, wręcz skandalizującej, mają wiele walorów profesjonalnej wypowiedzi krytycznoliterackiej. Szczerbina przyznaje, że coraz częściej aktywni krytycy stosują wręcz wulgarny język, lecz ich teksty są głęboko przemyślane, zawierają dogłębną analizę, prezentują indywidualny koncept krytycznoliteracki pozbawiony zapożyczeń, a ich autorzy korzystają z wyspecjalizowanych strategii krytycznoliterackich, spośród których na pierwszy plan wysuwają się: „глубина погружения в текст, тщательность проработки материала, аргументированность анализа, независимость от чужих суждений, дистанцированность от личных пристрастий и вкусов”³³.

Prace krytycznoliterackie, które utrzymują wysoki poziom to między innymi teksty Ałły Łатынiny, w których pojawia się „фиксация критических наблюдений над текстом, внятный и подробный комментарий содержания”³⁴. Szczerbina, analizując prace Łатынiny, podkreśla mistrzostwo jej warsztatu krytycznoliterackiego, jako przykład wskazując recenzję powieści Prilepina:

Отмечая в *Черной обезьяне* элементы сюжетной и стилевой вторичности, Латынина тем не менее отмечает умение автора „несколькими беглыми штрихами создать рельефный портрет эпизодического персонажа” и полагает, что „отчетливые знаки влияний не умаляют сильных сторон Прилепина — образности, метафоричности, умения складывать слова”³⁵.

Ałła Łатынина jest obecnie jednym z niewielu krytyków literackich, którzy opierają swoje teksty na zasadach krytyki wysokiej próby. Są to teksty w pełni profesjonalne, publikowane głównie w czasopiśmie literackich. Znajdziemy w nich mocną argumentację, komentarze są odpowiedzią na szereg pytań, które badaczka stawia, by wskazać na głęboki kontekst literacki, filozoficzny, społeczny, a co najważniejsze, jej wypowiedzi prowadzone są w sposób wyważony i pozbawiony zbędnej emocjonalności. Wartość jej tek-

³³ Tamże.

³⁴ Tamże.

³⁵ Ю. Щербина, *Оскорбительная критика: опыт отражения...*

stów stanowią erudycyjny wywód oraz bogate doświadczenie krytycznoliterackie, które nie wymaga dodatkowej retoryki, by przyciągnąć czytelników.

W kontekście wszechobecnej językowej agresji, wspomnianej inwektokracji, Szczerbina definiuje cechy profesjonalnego warsztatu krytycznoliterackiego obecne w wypowiedziach, niestety, coraz mniejszej liczby autorów. Według badaczki wyróżniki wypowiedzi krytycznoliterackich wysokiej próby to przede wszystkim:

апологетические допущения (позитивные гипотезы), проходящие проверку последующим анализом („предположим, автор хотел здесь показать...”; „возможно, данная сцена понадобилась для...”; „этот интерес можно было бы объяснить тем-то и тем-то...” и т. п.)³⁶.

Inny przykład cech profesjonalnej „czystej” krytyki literackiej to „воспроизведение хода авторской мысли или действий, выполняемых персонажами (например, набрать в интернет-поисковике те же слова, какие набирает главный герой романа)”³⁷. Kolejna wartość to technika rekonstrukcji procesu tworzenia tekstu, prawdopodobnego trybu pracy nad powieścią i prognozowanie najbardziej możliwych scenariuszy, wątpliwości i obaw autora, dotyczących tworzonej fabuły, odkrycia kluczowych idei czy prezentowanych obrazów.

Szakirow słusznie twierdzi, że dzisiejszy kryzys krytyki można określić głównie na podstawie niskiej liczby czytelników. Jednak, jak zauważa, gdy spada ilość, rośnie jakość publiczności krytycznoliterackiej. Goworuchina konstatuje, że można mówić o „wykwalifikowanym czytelniku”³⁸, gdyż dyskurs krytycznoliteracki stanowi syntezę dyskursu artystycznego, naukowego, publicystycznego, retorycznego i reklamowego. Badaczka podkreśla, że syntetyczność doprowadziła do pojawienia się nowych form funkcjonowania kry-

³⁶ Там же.

³⁷ Там же.

³⁸ Ю.А. Говорухина, *Литературно-критический дискурс как открытая система*, „Вестник Томского государственного университета” 2010, nr 2 (10), s. 58–67.

tyki literackiej, która przeniknęła głównie do formatów niezwiązanych z czasopismami literackimi, co daje możliwość dotarcia do większej liczby odbiorców. Wpływ środków masowego przekazu jest coraz wyraźniej widoczny w strategiach wykorzystywanych przez krytyków, nawet tych, którzy publikują w czasopismach literackich.

Zdaniem Szakirowa, wiele tekstów krytycznoliterackich nosi znamiona reklamy („манипулятивные риторические стратегии, неаргументационные способы воздействия”³⁹). Krytycy w tekstach drukowanych na łamach czasopism literackich zmniejszają dystans między czytelnikiem a krytykiem, aby stworzyć „некритическое восприятие суждений”, tylko dlatego, że dopiero w takich okolicznościach powstaje „ощущение собственной компетентности, что увеличивает убедительность суждений критика”⁴⁰.

Czasopisma od początku swojego istnienia odgrywają ważną rolę społeczną, mają istotny wpływ na powstanie deliberującej sfery publicznej, są swego rodzaju forum wymiany poglądów. Literacka sfera publiczna, którą Jürgen Habermas określił jako „laboratorium ćwiczebne dla publicznych rozważań”⁴¹, działająca aktywnie w rosyjskich czasopismach literackich, promuje nie tylko krytykę literacką, ale staje się również narzędziem, dzięki któremu dociera do rosyjskiej sfery publicznej w różnych grupach wiekowych i inicjuje dyskusje wychodzące poza granice literatury, które służą rozwojowi społeczeństwa w ogóle.

Konkludując, nie ma wątpliwości, że trwa walka o pozycję i rolę krytyki, o jej siłę oddziaływania. Prawdą jest, że wiele tekstów charakteryzuje język agresji, krytycy stają się prześmiewcami, dbają jedynie o autoprezentację i są bardziej zainteresowani indywidualną popularnością. Wciąż jednak istnieją profesjonalni krytycy, którzy publikują wysokiej jakości teksty, zmuszające do refleksji i zachęca-

³⁹ С.М. Шакиров, *Литературная критика и реклама*, „Вестник Челябинского государственного университета” 2016, nr 7 (389), s. 170.

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ A. Ochman, *Medialna sfera publiczna według Jürgena Habermasa*, „Studia Paradyskie” 2015, t. 25, s. 148.

jące do lektury. Proces rozwoju krytyki, jak widać na podstawie zaprezentowanego materiału, trwa. Przestrzeń czasopism literackich w tradycyjnym formacie kurczy się, jednocześnie poszerzając zasięg wpływu w przestrzeni wirtualnej, ponieważ większość prestiżowych czasopism literackich publikowana jest w formie elektronicznej, gdzie metakrytyczna polemika przybiera na sile wraz z pojawieniem się nowego uczestnika dyskusji online — czytelnika, który obecnie ma możliwość aktywnego udziału w debatach krytyków.

REFERENCES

- Chuprinin, Sergey I. *Novaya Rossiya: mir literatury: entsiklopedicheskiy slovar'-spravochnik v 2 t.* Sankt-Peterburg: Propaganda 2002–2003 [Чупринин, Сергей И. *Новая Россия: мир литературы: энциклопедический словарь-справочник в 2 т.* Санкт-Петербург: Пропаганда, 2002–2003].
- Govorukhina, Yuliya A. "Literaturno-kriticheskiy diskurs kak otkrytaya sistema." *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta*, no. 2(10), 2010 [Говорукина, Юлия А. "Литературно-критический дискурс как открытая система." *Вестник Томского государственного университета*, № 2 (10), 2010].
- Govorukhina, Yuliya A. "Metod sovremennoy literaturnoy kritiki." *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta*, no. 333, 2010 [Говорукина, Юлия А. "Метод современной литературной критики." *Вестник Томского государственного университета*, № 333, 2010].
- Ochman, Andrzej. "Medialna sfera publiczna według Jürgena Habermasa." *Studia Paradyskie*, vol. 25, 2015.
- Moteyunayte, Ilona W., Kraseva, Mariya W. "'Tolstyy' zhurnal i literaturnyy protsess segodnya: na primere literaturnoy kritiki zhurnala 'Okt'yabr'." *Vestnik Pskovskogo gosudarstvennogo universiteta*, vol. 1, 2015 [Мотейунайте, Илона В., Красева, Мария В. "'Толстый' журнал и литературный процесс сегодня: на примере литературной критики журнала 'Октябрь'." *Вестник Псковского государственного университета*, вып. 1, 2015].
- Shakirov, Stanislav M. "Interpretatsionnyye strategii sovremennoy kritiki: vremya krizisa." *Mediasreda*, no. 9, 2014 [Шакиров, Станислав М. "Интерпретационные стратегии современной критики: время кризиса." *Медиасреда*, № 9, 2014].
- Shakirov, Stanislav M. "Literaturnaya kritika i reklama." *Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta*, no. 7 (389), 2016 [Шакиров, Станислав М. "Литературная критика и реклама." *Вестник Челябинского государственного университета*, № 7 (389), 2016].
- Shaytanov, Igor' O. "Rol' kritiki v sovremennoy literature. Kruglyy stol na Forume molodykh pisateley." *Voprosy literatury*, no. 3, 2017, <http://magazines>.

russ.ru/voplit/2017/3/rol-kritiki-v-sovremennoj-literature-pr.html. Accessed 28 March 2019 [Шайтанов, Игорь О., "Роль критики в современной литературе. Круглый стол на Форуме молодых писателей." *Вопросы литературы*, № 3, 2017, <http://magazines.russ.ru/voplit/2017/3/rol-kritiki-v-sovremennoj-literature-pr.html>. Дата обращения: 28 марта 2019].

Shcherbinina, Yuliya. "Ekspertokratiya: remeslo i promysel." *Neva*, no. 12, 2011 [Щербинина, Юлия. "Экспертократия: ремесло и промысел." *Нева*, № 12, 2011].

Shcherbinina, Yuliya. "Oskorbitel'naya kritika: opyt otrazheniya." *Neva*, no. 1, 2013, <http://magazines.russ.ru/neva/2013/1/sh13-pr.html>. Accessed 15 September 2019 [Щербинина, Юлия. "Оскорбительная критика: опыт отражения." *Нева*, № 1, 2013, <http://magazines.russ.ru/neva/2013/1/sh13-pr.html>. Дата обращения: 15 марта 2019].

Shiryayev, Vasiliy. "Valeriya Pustovaya kak Saudovskaya Araviya nashey literaturnoy kritiki" *Ural*, no. 9, 2012, <http://uraljournal.ru/work-2012-9-421>. Accessed 26 March 2019 [Ширяев, Василий. "Валерия Пустовая как Саудовская Аравия нашей литературной критики". *Урал*, № 9, 2012, <http://uraljournal.ru/work-2012-9-421>. Дата обращения: 26 марта 2019].

PAWEŁ ŁANIEWSKI

Uniwersytet Śląski w Katowicach

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9512-0942>

Władimir Miedwiediew, *Zahhak*,
 przeł. Irena Kulesza, Sonia Draga, Katowice 2019

W najnowszej historii Rosji i krajów byłego ZSRS wciąż istnieją tematy, które są wypierane ze zbiorowej pamięci. Jednym z nich są konflikty zbrojne rozgrywające się w okresie intensywnych przemian w republikach wchodzących do tej pory w skład imperium. Szczególne miejsce pośród nich zajmuje wojna domowa w Tadżykistanie, rozgrywająca się w latach 1992–1997. W jej trakcie zginęło, według różnych szacunków, od 60 do 150 tysięcy ludzi. Długie zmagania, w których o przejęcie władzy w kraju konkurowały stronnictwa prorosyjskie z radykalnymi siłami islamskimi (w tym między innymi z Al-Kaidą), oznaczały jednak przede wszystkim olbrzymi cios dla gospodarki oraz pojmowanego szerzej dorobku cywilizacyjnego dawnej republiki sowieckiej: zdaniem ekonomistów przyczyniły się do opóźnienia rozwoju co najmniej o dekadę.

Temat wojny domowej w Tadżykistanie — w przeciwieństwie do innych konfliktów, które rozgorzały w trakcie tak zwanej Jesieni Ludów — jest w dzisiejszej Rosji niemal zapomniany. Właściwie, jak zauważają badacze, jest to konflikt niejako wyparty przez sumienia, które zgodnie z postimperialną logiką ponoszą znaczną odpowiedzialność za jego powstanie i liczne, odczuwane do dziś

konsekwencje zarówno dla struktury społecznej, jak i ekonomicznej państwa.

Do tematu konfliktu odwołuje się w swojej najgłośniejszej powieści *Zahhak* Władimir Miedwiediew. Po raz pierwszy wydano ją nakładem moskiewskiego wydawnictwa ArsisBooks w 2017 roku. W Polsce ukazała się w 2019 roku w katowickim wydawnictwie Sonia Draga w przekładzie Ireny Kuleszy. Oprócz walorów literackich publikacja utworu stała się przede wszystkim ważnym wydarzeniem społecznym i kulturalnym. W roku publikacji weszła do finału dwóch najważniejszych nagród na rosyjskim rynku literackim: Bookera i Jasnej Polany, została także uhonorowana nagrodą studenckiego Bookera, przyznanego co roku przez składające się ze studentów jury. Szczególnie interesująco wybrzmiewa motywacja, w znakomity sposób podsumowująca najważniejsze aspekty powieści: przedstawia ona ich zdaniem naturalny dialog mitu i rzeczywistości w polifonicznej przestrzeni historii.

Galina Józefowicz — jedna z najbardziej wpływowych krytyczek literackich we współczesnej Rosji, współpracująca m.in. z czasopismami „Знамя”, „Октябрь”, „Итоги” i internetowym portalem Meduza.io, a prywatnie córka pisarza Leonida Józefowicza, w niezwykły sposób odniosła się do tematyki książki Miedwiediewa:

Признать, что на обжитом и обманчиво единообразном постсоветском пространстве творилось непостижимое рассудком зло, фактически означает впустить это зло в свой дом; всерьез допустить, что нечто подобное могло (или все еще может) произойти с нами или нашими близкими. Подобное знание не просто неприятно — с ним по-настоящему трудно жить¹.

Świadomość wielkiego zła, które towarzyszyło rozpadowi ZSRS i tworzeniu się na jego miejscu nowych podmiotów, jest niejako oczywista i wpisana w konstrukt współczesnej rosyjskiej zbiorowej nieświadomości. Problemem jest natomiast anonimowość, wy-

¹ Г. Юзефович, Лучший русский роман года и исследование шефа московского бюро FT о евразийстве, <https://meduza.io/feature/2017/05/08/luchshiy-russkiy-roman-goda-i-issledovanie-shefa-moskovskogo-byuro-ft-o-evraziystve> (22.03.2020).

parcie polegające na odejściu od szczegółowej analizy i zgłębienia fundamentów psychicznych jednostek, które musiały mierzyć się z aparatem imperium, a także stojących za nimi konstruktów społecznych i cywilizacyjnych. Ofiary wojny w Tadżykistanie są anonimowe nie tylko ze względu na brak potrzeby dokonania konkretnej identyfikacji, ale przede wszystkim rezygnację z poznania szerokiego tła kulturowego, które ich ukształtowało. Ma to rzecz jasna wpływ na odbiór mieszkańców Azji Centralnej przez obywateli współczesnej Rosji i brak zrozumienia, który doprowadza do wytworzenia wielu negatywnych stereotypów w perspektywie społecznej.

Sam Miedwiediew zwraca uwagę na jeszcze jedną kwestię: o ile zainteresowanie Rosjan poszukujących „elementu egzotycznego” przez całe stulecia skupiało się na Kaukazie (co zresztą znajduje również odzwierciedlenie w tworzonych współcześnie tekstach kultury), o tyle Azja Środkowa, nazywana również w tekstach anglojęzycznych aż do dziś „Sowiecką Azją Centralną”, pozostała „ziemią nierozpoznaną”. Autor wylicza zaledwie kilka utworów, które w sposób szczególny skupiły się na tej przestrzeni, wchodzącej przez długie lata w struktury sowieckiego państwa: są to *Gwiazdy nad Samarkandą* Sergieja Borodina, *Człowiek zmienia skórę* Brunona Jasieńskiego i *Nisso* Pawła Łuknickiego. *Zahhak* w naturalny sposób wypełnia tę lukę, odnosząc się jednak do czasów zdecydowanie bliższych współczesnemu czytelnikowi — nie tylko ze względów chronologicznych, ale przede wszystkim z powodu szerszej zależności postkolonialnej, która wciąż łączy Moskwę z jej byłymi koloniami.

Główną bohaterką powieści jest rosyjska nauczycielka Wiera, która wychowuje dwoje nastoletnich bliźniąt: Andrieja i Zarinę. Po śmierci męża Tadżyka kobieta wyrusza w poszukiwaniu nowego miejsca do życia do dalekiego, położonego w górach aulu — podstawowej jednostki społecznej ludów pasterskich Wielkiego Stepu. To tam Wiera, przyzwyczajona do dorobku sowieckiej cywilizacji, spotyka się ze skrajnie patriarchalną i tradycjonalistyczną społecznością, która musi każdego dnia walczyć o przetrwanie z wymagającymi siłami natury i zakusami ze strony obcej, dominującej cywilizacji. Pasterska społeczność pod żadnym względem

nie przypomina ludności przychodzącej z ośrodka dominującego: jej bagaż kulturowy jest diametralnie inny, wykorzystuje przy tym liczne aspekty kultury islamskiej i szamanistycznej. Przekłada się to w pierwszej kolejności na hierarchię wartości, wzory postępowania i stosunek do innych ludzi, w tym także tych reprezentujących siły kolonizacyjne. Wkrótce okazuje się jednak, że konfrontacja z tym zupełnie odmiennym zestawem wartości przynosi pozytywne rezultaty: Wiera zaczyna dostrzegać zalety prostego życia i jasno zdefiniowanych zasad kulturowych od pokoleń przez Tadżyków. Spokój przerywa jednak pojawienie się w sąsiednim aule byłego działacza partyjnego Zuchurszo Chuszkadamowa. Bohater, reprezentujący oba wykluczające się ośrodki, a więc z jednej strony świat tradycji, z drugiej zaś — komunistyczne realia, jest niemal bezpośrednio kojarzony z czystą destrukcyjną siłą. Postanawia zniszczyć społeczność i należące do niej skąpe tereny uprawne, aby zająć się produkcją narkotyków.

To do tego bohatera, pojawiającego się publicznie z olbrzymią żmiją na ramionach, odwołuje się zresztą tytułowy Zahhak. Motyw ten Miedwiediew zaczerpnął z popularnego w Iranie i krajach islamskich, w tym położonych w Azji Środkowej, mitu o królu-smoku, który przejął rządy w państwie i wprowadził w nim rządy okrutnej tyranii. Słynął między innymi z tego, że spożywał pokarm z mózgów dzieci. Najczęściej był prezentowany w postaci potężnego władcy z trzema głowami, z którego ramion wyrastają dwa czarne węże. W mitycznej koncepcji rządy Zahhaka reprezentują czas śmierci i katastrof, sprzężony także z naturalnym cyklem przyrody.

Symbolika tej koncepcji jest oczywista: Zuchurszo to zapowiedź nadciągającej katastrofy i tyranii, w której wkrótce pogrąży się nie tylko osadzony w niedostępnych górach auł, ale również całe państwo, a w szerszym ujęciu — cały paradygmat kulturowy, w którym osadzeni są reprezentujący tę kulturę bohaterowie. Wnioski jednak nie są już takie oczywiste: zespół czynników kształtujących zastany układ społeczny jest bardzo szeroki, a granice pomiędzy nimi są płynne: pozostałości posowieckiej administracji i implementowanych rozwiązań nakładają się na tradycjonalistyczny, anachroniczny fundament etyczny, wywodzący się w prostej linii z islamu, do

tego dochodzą natomiast czynniki zewnętrzne, takie jak wciąż silne oddziaływanie Moskwy i coraz bardziej zauważalne potrzeby rynkowe, skłaniające bohaterów do m.in. angażowania się w potężny przemysł narkotykowy.

Chociaż z naszej perspektywy *Zahhak* wydaje się powieścią reprezentującą gatunek postkolonialny w czystej postaci, sam Miedwiediew przestrzega przed taką oceną. W rozmowie z Rosyjską Radą Spraw Międzynarodowych autor stwierdza:

Не стоит механически переносить термины западного литературоведения и западной политологии на нашу почву. Прежде всего потому, что связи между центром и национальными окраинами в Советском Союзе были весьма своеобразными, но уж точно не колониальными. Они не были взаимоотношениями между метрополией и колониями. Чем они являлись в действительности? Никто толком не разбирался, а ответ требует серьезного и глубокого исследования и обсуждения².

Taka postawa bezsprzecznie wynika również z bezpośredniego zaangażowania pisarza: znaczną część życia spędził w Tadżykistanie, wychowywał się w nim. Jako Rosjanin czerpał jednocześnie zarówno z kultury kolonizatora, którego aparat reprezentował w sposób szczególny, biorąc udział w pracach geologicznych i ucząc w miejscowej szkole, jak i kultury kolonizowanej, stykając się z reprezentantami mniejszości. Sam Miedwiediew znajduje się więc w centrum przedstawionego świata i poczucie braku zachowania dystansu oraz bezpośredniego zaangażowania nieustannie towarzyszy lekturze. Być może powieść rzeczywiście otworzy w ramach badań postkolonialnych dyskusję dotyczącą potrzeby wytworzenia nowych narzędzi i opisu zjawisk niezbędnych do prawidłowego opisanie i oceny kulturowych powiązań pomiędzy Moskwą i innymi ośrodkami a Środkową Azją. Stanie się przy tym ważnym punktem rozważań dotyczących tego okresu i kształtowania wzajemnych relacji nie tylko na gruncie rosyjskim, ale również wśród odbiorców zainteresowanych tą tematyką na całym świecie.

² В. Медведев, *Азия ушла от нас непознанной: интервью с Владимиром Медведевым*, <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/interview/aziya-ushla-ot-nas-nepoznannoy-intervyu-s-vladimirom-medvedevym/> (22.03.2020).

PAULINA CHARKO-KLEKOT

Uniwersytet Śląski w Katowicach

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1265-6934>Павел Руднев, *Драма памяти.**Очерки истории российской драматургии. 1950–2010-е,*
Новое литературное обозрение, Москва 2018

W ślad za Josifem Brodskim, Paweł Rudniew¹ zwraca się do czytelników słowami: „[...] поэт там начинает, где предшественник кончил. Это как лестница; только начинаешь не с первой ступеньки, а с последней. И следующую сам себе сколачиваешь...”², oddając tym samym główną myśl swojej publikacji — przekonanie o ciągłości procesu dramatycznego w Rosji. Własny punkt widzenia przedstawia już w pierwszym akapicie wstępu, wspominając o dwóch celach przyświecających mu podczas pisania: spojrzeniu

¹ Paweł Rudniew (ur. 1976) należy do czołówki współczesnych krytyków teatralnych oraz badaczy teatru i dramatu w Rosji. Jest doktorem historii sztuki, obecnie pracuje jako asystent rektora Szkoły-Studia MChAT w Moskwie, wykłada m.in. na Rosyjskim Uniwersytecie Sztuki Teatralnej (GITIS), jako ekspert i członek jury bierze udział w wielu festiwalach teatralnych i dramatycznych (z tych najbardziej znanych można wymienić takie festiwale jak np. „Евразия”, „Кульминация”, „Любимовка”, „Ремарка”). Ponadto tłumaczy utwory dramatyczne z języka angielskiego (np. Marka Ravenhilla czy Martina McDonagha), aktywnie publikuje teksty krytycznoliterackie i naukowe o współczesnym życiu teatralnym w Rosji i na świecie. Książka *Драма памяти. Очерки истории российской драматургии. 1950–2010-е* jest jego drugą monografią — pierwszą była wydana w 2003 roku rozprawa *Театральные взгляды Василия Розанова*.

² И. Бродский, *Мрамор*, cyt. za: П. Руднев, *Драма памяти. Очерки истории российской драматургии. 1950–2010-е*, Новое литературное обозрение, Москва 2018, s. 9.

na rozwój sowieckiej dramaturgii z perspektywy człowieka żyjącego w innej epoce oraz właśnie popularyzacji idei nieprzerwanego rozwoju rosyjskiej dramaturgii³. Maria Riewiakina, dyrektor festiwalu teatralnego „Złota Maska”, przy współpracy którego recenzowana monografia powstała, na premierze książki podkreślała znaczenie pamięci w opublikowanej pozycji: „Эта книга очень важна не только как драма памяти, но и как историческая память о том, что происходит в российском театре”⁴. Rudniew, przywołując sylwetki i twórczość dramatopisarzy od lat 50. XX wieku po pierwsze dziesięciolecie XXI wieku, nie tylko podejmuje próbę ukazania linearności historii dramaturgii rosyjskiej, ale również przywraca pamięć o niektórych autorach czy zjawiskach teatralnych, sprzeciwiając się wybiórczemu odczytywaniu przeszłości, „wykreślaniu” niewygodnych w danym momencie wydarzeń czy osób. Tym samym polemizuje z założeniami literatury i sztuki postmodernistycznej, która odcinając się od dziedzictwa socrealizmu, czyni go przedmiotem prześmiewczej gry, ironicznego, demitologizującego namysłu nad jej symbolami, stereotypami ideami i ideałami.

Zmęczony dyskursem opartym na opozycjach sowieckie–antysowieckie/postsowieckie, badacz postanowił przedstawić inne spojrzenie na historię dramatu — w miejsce odżegnywania się od sztuk napisanych w Związku Radzieckim Rudniew postuluje odszukanie w nich korzeni współczesnych procesów teatralnych. Podczas premiery książki literaturoznawca mówił, że kierowała nim potrzeba połączenia twórczości różnych pokoleń dramaturgów, zniwelowania przepaści, która zbytnimi uproszczeniami doprowadziła do bardzo jednoznacznych (o)sądów. Rudniew dostrzega (i krytykuje) tendencję do zbyt kategorycznego odbioru zarówno sowieckich autorów, jak i młodych adeptów tej sztuki — czytelnicy albo ich kochają, albo nimi pogardzają, oceniając ich pisarstwo w ramach odrębnych procesów, co szkodzi zarówno

³ Tamże, s. 5.

⁴ А. Павловна, Павел Руднев: „Театр — территория памяти”, http://teatron-journal.ru/2018/04/02/out_genre-books-prez-rudnev/ (20.11.2019).

jednym, jak i drugim⁵. Kontekst historyczno-polityczny wpłynął na postrzeganie literatury i sztuki ZSRR jako w pewien sposób gorszej, gdyż naznaczonej ideologią, od której należy się odciąć. Rudniew polemizuje z takim podejściem, twierdząc, że pozbawiając współczesną dramaturgię związków z dramaturgią sowiecką, społeczeństwo „wymazuje” pamięć o swojej tożsamości — tożsamości, która mogła wyrastać z opozycji wobec tamtej twórczości albo z niej czerpać, ale nigdy nie powstawała w całkowitym oderwaniu od przeszłości.

Książka Rudniewa z pewnością wpisuje się w dynamicznie rozwijające się studia nad pamięcią (*memory studies*), będące wielodyscyplinarnym polem badawczym, interesującym historyków, socjologów, antropologów, literaturoznawców, kulturoznawców i innych. Paweł Rudniew temat pamięci traktuje jako pewnego rodzaju lejtmotyw powracający w analizie twórczości większości omawianych przez niego autorów:

[...] театр есть территория памяти, [...] театр работает со временем, пониманием времени, всегда говорит о времени. Театр говорит о прошлом в сегодняшнем процессе, запускает прошлое в сегодня. Мне кажется, что это очень существенная тема. И тема России, которая всегда движется скачками — не эволюционно, а революционно. Каждый новый мощный правитель зачеркивал прошлое, а если прошлое зачеркивается, то память оказывает твоим персональным заветом, память нужно присвоить. Эта тема, мне кажется, звучит везде [...] ⁶.

Spojrzenie w kierunku sowieckiej dramaturgii zmusza współczesnych czytelników do rewizji przeszłości z wykorzystaniem kategorii pamięci kulturowej, rozumianej przez Jana Assmanna jako postawa zbiorowości w odniesieniu do minionej rzeczywistości⁷. Adam Rajewski w rozważaniach nad teorią pamięci Assmanna pisze, że pamięć kulturowa jest „uaktualniana za pomocą instrumentów społeczno-kulturowych wypracowanych przez daną

⁵ Tamże.

⁶ Tamże.

⁷ A. Rajewski, *Rozważania na temat Assmannowskiej teorii pamięci*, „Rocznik Antropologii Historii” 2013, R. III, nr 1 (4), s. 189.

grupę⁸ i wydaje się, że w tej możliwości modyfikowania pamięci kulturowej Rudniew widzi szansę na rozliczenie się z przeszłością, dekanonizację repertuaru, wyzwolenie z dotychczas przyjętego sposobu odbioru sztuk radzieckich⁹. Autor przekonuje, że zdjęcie ograniczeń ideologicznych pozwoli na szersze odczytanie sztuk tamtego okresu, a także na poszukiwanie odpowiedzi na pytania o to, kim był *homo sovieticus*, często świetnie sportretowany przez ówczesnych dramaturgów. A pytania o człowieka sowieckiego prowadzą w prostej linii do pytań o istotę człowieka współczesnego, co Irina Prochorowa komentuje następująco:

Книга Павла Руднева — это попытка посмотреть традицию российского театра, начиная с „Оттепели”. Выяснить, как традиция советская так или иначе неожиданным образом преломляется, продолжается в нынешнем театре. Лейтмотив книги Павла Руднева в том, что тотальное изменение — это иллюзия. Нам кажется, что катаклизмы всегда отменяют предыдущую традицию, но выясняется, что нет. Книга пытается исследовать, что наследуется, как эта матрица воспроизводится. Это замечательная точка отсчета — откуда мы и куда придем¹⁰.

Jeśli przyjąć, że pamięć jest sposobem konstytuowania przez ludzi swojej przeszłości¹¹, niezwykle ważne staje się zrozumienie, że zaprzeczając ciągłości procesów dramaturgicznych w Rosji trudno o zachowanie wiarygodności współczesnej sztuki. Tym bardziej że przykładów na interferencje jest mnóstwo, co w swojej książce pokazuje Rudniew. Jednym z takich wspólnych dla wszystkich prezentowanych przez niego pokoleń dramatopisarzy tematów jest religia. Badacz uważa, że kwestie wiary podejmowali zarówno radzieccy, jak i współcześni dramaturdzy. W Związku Radzieckim autorzy usiłowali znaleźć alternatywę dla zakazanego chrześcijaństwa: „[...] розовская тема детства — это для меня абсолютная

⁸ Tamże.

⁹ П. Руднев, *Драма памяти...*, s. 6.

¹⁰ А. Павловна, Павел Руднев: „Театр — территория памяти”...

¹¹ Ю.А. Сафронова, *Третья волна memory studies: Двадцать три года против шерсти*, „Политическая наука” 2018, nr 3, s. 16–17.

замена христианских постулатов” — pisze Rudniew¹². Z kolei mówiąc o XXI wieku, wystarczy przywołać chociażby Iwana Wyrypajewa, w którego sztukach wyraźnie wybrzmiewają religijne, duchowe kwestie.

Na stronicach swojej książki Rudniew próbuje pokazać w jaki sposób duchowe dziedzictwo „wielkiej czwórki” — jak nazywa Wiktor Rozowa, Aleksieja Arbuzowa, Aleksandra Wołodina i Aleksandra Wampiłowa — poprzez twórczość Ludmiły Pietruszewskiej czy Władimira Sorokina znalazło odbicie w pisarstwie tych, którzy dopiero wkraczają na deski teatrów — Jarosławy Pulinowicz czy Iriny Waśkowskiej. Podkreśla właściwą dla wszystkich pokoleń potrzebę poruszania ważnych w danym okresie zagadnień społecznych czy politycznych, reagowania na aktualne problemy oraz umiejętność celnego portretowania różnych środowisk¹³. Rudniew akcentuje związki współczesnego dramatu i teatru dokumentalnego z dramatem produkcyjnym popularnym w latach 70. — pytania, zadawane przez autorów „produkcyjniaków” o sposoby oddziaływania teatru na widza i poszukiwania tychże, powracają na początku XXI wieku na przykład w sztukach-verbatim¹⁴.

Podróż po radzieckiej i rosyjskiej dramaturgii Rudniew zaczyna od wspomnianego już Rozowa, którego sztuka *Wечно живые* (1943), dając zupełnie odmienny obraz Wielkiej Wojny Ojczyźnianej, rozpoczęła nową erę w teatrze sowieckim¹⁵. W kolejnych rozdziałach (a cała książka liczy ich 27 — każdy poświęcony jednemu twórcy lub zjawisku teatralnemu) przybliża dorobek Arbuzowa, Wołodina i Wampiłowa. Przypomina sztuki Ałły Sokołowej, traktując jej dramaturgię jako swego rodzaju most pomiędzy dojrzałą dramaturgią sowiecką a dramaturgią okresu pieriestrojki, reprezentowaną w książce przez Ludmiłę Pietruszewską, Wie-

¹² А. Павловна, Павел Руднев: „Театр — территория памяти”...

¹³ Zob. А. Демахин, *В современном театре нет героя. Но есть ли он в окружающей жизни? Память драмы*, „Учительская газета” 2018, nr 25, <http://www.ug.ru/archive/74987> (20.11.2019).

¹⁴ Zob. П. Руднев, *Драма памяти...*, s. 114–117, 473–475.

¹⁵ Tamże, s. 10.

niedikta Jerofiejewa i Władimira Sorokina. Palmę pierwszeństwa przyznaje Rudniew Pietruszewskiej, którą nazywa jednym z większych reformatorów rosyjskiego dramatu: „Она **закрывает советскую эпоху и начинает новую. Без ее реформ в области драматургического письма и языка не появилась бы новейшая пьеса 1990–2000-ых годов, которая выходит из корпуса ее текстов, из ее эстетики непосредственно**”¹⁶. Badacz usiłuje zrehabilitować dramaturgię produkcyjną, wskazując na jej osiągnięcia w zakresie formy i kompozycji (i podkreślając wspomniany wpływ na dzisiejszą sztukę dokumentalną). Sięga również do innego, popularnego w latach 70. i 80. zjawiska, jakim była tzw. *усадебная драматургия*, podejmująca znaną literaturze od czasów Iwana Turgieniewa problematykę gniazda szlacheckiego jako nosiciela spuścizny duchowej i intelektualnej. Omówienie dramaturgii XX wieku Rudniew rozpoczyna „teoretycznym” rozdziałem, w którym wymienia główne tematy poruszane przez twórców „nowego dramatu” (np. globalizacja, poszukiwania tożsamościowe, kryzys kultury, przemoc jako forma komunikacji), by w kolejnych częściach książki omówić poszczególne zagadnienia na podstawie twórczości konkretnych autorów. Przedstawia w jaki sposób bohaterowie z marginesu, wprowadzeni do dramaturgii przez Pietruszewską, ulegają przeobrażeniom w sztukach Nikołaja Kolady, jego uczniów (Wasilija Sigariewa, Jarosławy Pulinowicz) czy również pochodzących z Jekaterynburga, ale nie związanych ze „szkołą uralską” braci Olega i Władimira Priesniakowów. Najmłodsze pokolenie dramatopisarzy reprezentują Paweł Priażko, Irina Waśkowska i wspomniana Pulinowicz. Oddzielne rozdziały Rudniew poświęca na rozważania o dramacie dokumentalnym oraz o ewolucji bohatera we współczesnej dramaturgii.

Recenzowana książka jest ważną publikacją na rosyjskim rynku wydawniczym, z dużym potencjałem podbicia rynków zagranicznych. Podczas premiery publikacji Rudniew podkreślał brak podobnych pozycji: „Желание написать эту книгу исходило из того, что о советской драматургической классике почти нет изданий. Нет такого рода работ, которые могли бы провести

¹⁶ Tamże, s. 175.

jakую-то линию эволюции драматургии от советского периода до наших дней”¹⁷. I rzeczywiście, jeśli chodzi o tak obszerną monografię, podejmującą próbę przedstawienia ponad pół wieku rosyjskiej dramaturгии, jest to z pewnością pozycja pionierska. Z istniejących opracowań wspomnieć można podręczniki Margarity Gromowej, do korzystania z których w wywiadach przyznaje się sam Rudniew¹⁸ (*Русская драматургия конца XX — начала XXI века. Учебное пособие*, 2009; *Русская современная драматургия. Учебное пособие*, 2013) czy **Swietłany Gonczarowej-Grabowskiej** (*Поэтика современной русской драмы (конец XX — начало XXI века)*, 2003; *Комедия в русской драматургии конца XX — начала XXI века*, 2008). W teatralnej serii wydawnictwa Новое литературное обозрение, w ramach której ukazała się książka Pawła Rudniewa, inne pozycje podejmujące zagadnienia współczesnego dramatu, jednak nie w tak obszernym wymiarze, to m.in. *Перформансы насилия. Литературные и театральные эксперименты „новой драмы”* (2012) Marka Lipowieckiego i Birgit Beumers czy *Театр эпохи перемен в Польше, Венгрии и России 1990-е—2010-е годы* (2014) Natalii Jakubowej. Obie pozycje skupiają się na najnowszej dramaturгии — Lipowiecki i Beumers podejmują problem przemocy (w różnych jej przejawach) jako sposobu komunikacji w społeczeństwie, z kolei Jakubowa porównuje rosyjskie przemiany teatralne przełomu wieków, konfrontując je z sytuacją na Węgrzech i w Polsce. Z pewnością więc książka Rudniewa jest pracą, która wypełnia lukę na rynku wydawniczym. Nie ulega wątpliwości, że okaże się pomocna osobom zawodowo zajmującym się dramatem i teatrem rosyjskim, jednak ze względu na swobodny styl wypowiedzi, prosty, ale ciekawy język, bliski literaturze popularnonaukowej, może zaciekać nie tylko profesjonalistów. Tym bardziej że autor niejednokrotnie podkreślał, iż jego monografia nie jest podręcznikiem — nie ma w niej not biograficznych, pominięto inscenizacje teatralne omawianych sztuk, brakuje przypisów czy odwołań do innych prac krytycznych (książ-

Paulina Charko-Klekot Павел Руднев „Драма памяти...”

¹⁷ А. Павловна, Павел Руднев: „Театр — территория памяти”...

¹⁸ Тамże.

ka nie została opatrzona bibliografią), a i wybór autorów jest jak najbardziej subiektywny. Takie podejście Rudniew usprawiedliwia następująco: „**Это сделано сознательно с технологическими целями: автор хотел бы сосредоточиться только на самом предмете — анализе драмы через медленное чтение текста наедине с автором**”¹⁹. W niczym nie umniejsza to wielkości książki, która, z jednej strony, stanowi obszerne źródło wiedzy o dramacie rosyjskim na przestrzeni kilku dekad, z drugiej zaś polemizuje ze stereotypowym przekonaniem, że od czasów Wampiłowa w dramaturgii rosyjskiej nie pojawiła się żadna znacząca postać. Udowadniając nieprawdziwość takich kontestacji, Rudniew przytacza kilkanaście nazwisk późniejszych pisarzy obdarzonych ogromnym talentem, zarówno jeśli chodzi o dobór tematów, jak i język utworów. Z powodzeniem potwierdza postawioną przez siebie tezę o wzajemnym oddziaływaniu i dialogu międzypokoleniowym. Pokazuje, że niezależnie od czasów, w jakich przyszło żyć autorom, jednym z ich głównych celów jest diagnoza otaczającej rzeczywistości, zmuszanie widzów i czytelników do rozważań na temat odwiecznych pytań o sens egzystencji.

¹⁹ П. Руднев, *Драма памяти...*, s. 9.

AURELIA KOTKIEWICZ

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4210-4257>

SPRAWOZDANIE Z XIII MIĘDZYNARODOWEJ KONFERENCJI NAUKOWEJ LITERATURA JEDNEGO DOMU (24–25 PAŹDZIERNIKA 2019 ROKU, PETERSBURG)

LITERATURA JEDNEGO DOMU

W dniach 25–26 października 2019 roku w Petersburgu odbyła się doroczna, trzynasta już Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Literatura jednego domu”, zorganizowana przez Państwowe Muzeum Literatury XX wieku we współpracy z Rosyjską Akademią Nauk. Konferencja ma już swoją tradycję i od początku poświęcana jest pisarzom, których los związał z domem nr 9 nad kanałem Gribojedowa, na stałe wpisanym w pejzaż Petersburga.

W domu nad brzegiem Mojki, przeznaczonym w początkach swojego istnienia na mieszkania dla muzyków orkiestry dworskiej cara Aleksandra III, na początku lat 30. XX wieku, w dwóch, dobudowanych do niego piętach zamieszkali wybitni twórcy dwudziestowiecznej kultury rosyjskiej: Michaił Zoszczenko, Michaił Słonimski, Wieniamin Kawierin, Jewgienij Szwarz, Nikołaj Olejnikow, Nikołaj Zabołocki, Borys Tomaszewski, Borys Eichenbaum i wielu innych.

Bohaterem szczególnym kolejnych edycji konferencji jest Michał Zoszczenko, najbardziej znany mieszkaniec domu. W roku 2019 obchodzono jubileuszową 125. rocznicę urodzin pisarza. Oprócz tematyki, dotyczącej życia i spuścizny artystycznej twórców związanych z domem (*Вокруг Зошченко*), tematem wystąpień prelegentów — literaturoznawców, muzeologów, historyków sztuki z Rosji, Polski, Litwy i Włoch — była także historia literatury i kultury Leningu/Petersburga XX i XXI wieku (*Из истории ленинградской литературы и Писательского дома*). Obrady toczyły się w siedzibie Instytutu Literatury Rosyjskiej Akademii Nauk (Puszkinskij dom) oraz w Muzeum Michała Zoszczenki, byłym mieszkaniu autora *Arystokratki*.

Wacław Muromski, emerytowany profesor Instytutu Literatury Rosyjskiej w Petersburgu, wybitny znawca twórczości Michała Zoszczenki, autor wielu artykułów i książek na ten temat, przedstawił referat dotyczący dramaturgii Zoszczenki (*К выходу из печати книги „Театр Зошченко”. Попутные размышления*). Temat wystąpienia pośrednio związany był z wydaną pod redakcją Muromskiego w 2018 roku książką *Театр Зошченко*, w której zamieszczono dziesięć jego sztuk teatralnych. Wystąpienie moskiewskiego badacza, Dmitrija Nikołajewa, poświęcone było współpracy Michała Zoszczenki z czasopismem satyrycznym „Krokodyl” (*„Жить стало лучше, товарищи. Жить стало веселее!”: М. Зошченко в журнале „Крокодил” в 1936 г.*). Biograficzny aspekt badań nad życiem i twórczością autora *Przywróconej młodości* omówiony został przez badaczkę łotewską Jelenę Romaszową (*Мистификации и другие загадки Зошченко и невольные ошибки его биографов*). Ważnym przyczynkiem dla poznania biografii pisarza i istniejących w niej jeszcze „białych plam”, dotyczących najbardziej tragicznego okresu w jego życiu po 1946 roku i rezolucji Andrieja Żdanowa, są nieznane listy pisarza. Temu tematowi zostało poświęcone wystąpienie Tatiany Carkowej (*Неизвестные письма Зошченко последних лет*). Kolejne referaty związane z życiem i twórczością Zoszczenki dotyczyły bohaterów jego prozy (Lidia Posadska, *Герой М. Зошченко как субъект массовой культуры*), pisarza w roli czytelnika książek (Aleksiej Siomkin, *„Ужасно быть*

в плену у книг”. Зощенко как читатель. Из опыта работы над выставкой о библиотеке Зощенко), Zoszczenki — krytyka i interpretatora poezji (Jurij Orlicki, Зощенко как критик и интерпретатор поэзии), wreszcie — Zoszczenki jako scenarzysty (Jelena Socziwko, Зощенко как киносценарист (с демонстрацией к/ф „Преступление и наказание”)).

Dwa wystąpienia poświęcone zostały relacjom pisarza z innymi twórcami epoki oraz ich recepcji utworów Zoszczenki (Aleksiej Jeliaszewicz, „Чудо обыденной речи”: рецепция поэтики Михаила Зощенко в дневниках Геннадия Алексеева; Jelena Kuranda, М.М. Зощенко и В.Г. Адмони).

Pozostałe referaty konferencyjne tematycznie związane były zarówno z Domem Pisarzy, jak i z historią literatury Leningradu/Petersburga, rozpatrywaną w szerokim kontekście kulturowym i historycznym.

Jednym z najbardziej traumatyzujących wydarzeń w historii miasta, które znalazło swój wyraz literacki w wielu utworach artystycznych, dziennikach, wspomnieniach, było oblężenie. Tej tematyce poświęcone zostały dwa referaty konferencyjne. Natalia Prozorowa, odwołując się do materiałów źródłowych, opowiedziała o wpływie sytuacji oblężenia na twórców (Natalia Prozorowa, Писатель и блокада: реконструкция новогоднего вечера 31 декабря 1941 г. В Доме писателя им. В.В. Маяковского (анализ источников)). Z kolei polskie badaczki, Aurelia Kotkiewicz i Beata Pawletko, przedstawiły recepcję twórczości Olgi Bergholc w Polsce (Никто не забыт и ничто не забыто? О творчестве Ольги Берггольц в Польше).

Borys Ryży i Aleksander Kuszner — jedni z najbardziej utalentowanych poetów II połowy XX wieku, których twórczość wpisuje się w petersburski tekst literatury rosyjskiej, byli bohaterami opowieści Anatolija Sobiennikowa (Петербургский текст Бориса Рыжего) i Anatolija Kułagina (Сирень в поэтическом мире А. Кушнера).

Trzy wystąpienia konferencyjne poświęcone zostały satyrycznemu nurtowi w literaturze rosyjskiej XX wieku. Włoska badaczka, Marta Valeri, w swoim referacie omówiła wizerunek mieszczańska, jednego z ważniejszych bohaterów radzieckiej i włoskiej satyry

pierwszej połowy XX wieku (*По закону пошлости. Образ мещанина в российской и итальянской сатире первой половины XX в.*). Satyra rosyjska **spod znaku Zoszczenki znalazła wielu kontynuatorów, by wymienić choćby takich pisarzy jak Siergiej Dowłatow** czy Wiktor Goliawkin, niesłusznie zapomniany pisarz i malarz (Ksenia Prichotko, *Голявкин и Довлатов: соседи по алфавиту*), a także Anatolij Gładilin, Wasilij Aksionow i Wieniedikt Jerofiejew (Galina Dobrozrakowa, *Постдовлатовский феномен: анекдот в автобиографической прозе современных писателей*).

Do kanonu petersburskiego tekstu literatury rosyjskiej należy twórczość pisarzy i poetów, zamieszkałych w słynnym domu nad kanałem Gribojedowa i skupionych wokół ugrupowania Oberiu: Konstantina Waginowa, Walentina Stienicza, Jewgienija Szwarca. Referat dotyczący biografii Waginowa (*Личность Константина Вагинова по воспоминаниям его жены*) przedstawił Siergiej Kibalczyk. Z kolei Maria Inge-Wiecztomowa przypomniała postać Waletina Stienicza, oryginalnego pisarza i wybitnego tłumacza (*Валентин Стенич и его окружение (М.В. Большинцов и Л.Д. Большинцова-Стенич)*). Twórczość Jewgienija Szwarca, dramaturga, scenarzysty, ale także felietonisty i redaktora leningradzkiego wydawnictwa dla dzieci przybliżyła w swoim referacie Jelena Woskobojeva (*Евгений Шварц — редактор*).

Jednym z najbardziej znamienitych mieszkańców legendarnego domu nad Mojką był Borys Eichenbaum, wybitny krytyk literacki, jeden z głównych przedstawicieli rosyjskiej szkoły formalnej. Jego działalność literacką przybliżył petersburski badacz Igor Suchich (*Б.М. Эйхенбуам: литературовед, писатель, надписатель*). Kolejne referaty, akcentujące różny stopień przynależności poetów i pisarzy do petersburskiego i leningradzkiego kanonu, poświęcone były Oldze Forsz i Maksymowi Gorkiemu (Tamara Biełowa, *О.Д. Форш в переписке М. Горького конца 20-х – начала 30-х гг.: вопросы мировоззрения и творчества*), twórczości braci Strugackich (Władimir Sobol, *Революция субъекта: два издания одной повести братьев Стругацких*), przekładom poezji Wsiewołoda Roźdiestwienskigo (Swietłana Mieżericka, Milena Roźdiestwienska, *О проблемах художественного перевода*

и трудностях переводчика (по материалам эпистолярного наследия Вс. Рождественского)).

Kwestiom zachowania pamięci w przestrzeni miejskiej poświęcił swoje wystąpienie Konstantin Uczitel (*Genius Loci: места памяти и эволюция культурных институтов*), historyk teatru, autor wielu projektów artystycznych, których celem jest przywrócenie pamięci o ważnych miejscach, związanych z życiem kulturalnym Petersburga. Na zakończenie Nina Silinska, kustosz Muzeum Literatury XX wieku, opowiedziała zebranych o jego działalności, nowych książkach i nowych planach.

Konferencja „Literatura jednego domu”, a także inne wydarzenia kulturalne, organizowane przez Muzeum: wystawy, wieczory poezji, spotkania autorskie, akcje performatywne, odbywające się w przestrzeni miejskiej, stały się ważnym elementem życia kulturalnego Petersburga. Wydobywają one z niepamięci i przybliżają życie i twórczość mieszkańców domu nr 9 nad kanałem Gribojedowa, snując nieprzerwaną opowieść o fenomenie literatury rosyjskiej.

NOTY O AUTORACH

Wiera Antropowa — dr, docent w Katedrze Dziennikarstwa i Komunikacji Masowej na Wydziale Dziennikarstwa Czelabińskiego Uniwersytetu Państwowego. Zainteresowania i badania naukowe: aksjologia dziennikarstwa, dyskursologia, lingwokonceptologia. Najważniejsze publikacje: *Метаконцепт „духовность” в полидискурсивном пространстве печатных СМИ: специфика репрезентативных моделей* („Знак: проблемное поле медиаобразования” 2019, nr 2 (32)); *Ментально-языковые трансформации медиатизированной личности: лингвоконцептологический подход (на примере концептосферы „духовность”)* (*Ментально-языковые трансформации русской линвокультурной личности*, red. М.В. Загидуллина, Челябинск 2018).
 Kontakt: ava45@yandex.ru
 ORCID 0000-0003-3421-9978

Tomasz Burzyński — dr, pracownik Instytutu Literaturoznawstwa Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Zainteresowania i badania naukowe: studia kulturowe, intertekstualność, ryzyko, dyskursy zdrowia i choroby. Najważniejsze publikacje: *Sociologizing Automotive Heritage. Traditions of Automobile Folklore and the Challenges of Risk Society* (*The Routledge Companion to Automobile Heritage, Culture, and Preservation*, red. J. Clark, B. Stiefel, New York 2020); *Zrzucając maski. Refleksje na temat podmiotowości w świetle procesów (bio)medykalizacji* („ER(R)GO” 2018, nr 37); *Taming Risk. Uncertainty, Trust and the Sociological Discourse of Modernity* (Newcastle upon Tyne 2014).
 Kontakt: tomasz.burzynski@us.edu.pl
 ORCID 0000-0003-3780-0020

Paulina Charko-Klekot — mgr, asystent w Instytucie Literaturoznawstwa na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Pracuje nad rozprawą dokorską poświęconą zagadnieniom kobiecości we współczesnej dramaturgii rosyjskiej. Zainteresowania badawcze: współczesna dramaturgia rosyjska, feminizm, polityczność teatru i dramatu. Wybrane publikacje: *Narodziny kobiecości według Jarosławy Pulinowicz (na podstawie utworów „Marzenie Nataszy” i „Natasza”)* (*Rosja w zbliżeniach. Szkice o literaturze rosyjskiej*, red. J. Tymieniecka-Suchanek, A. Polak, M. Karwacka, współpraca redakcyjna A. Tyka, Katowice 2016); *Kobieta w sytuacji granicznej na przykładzie wybranej twórczości Jurija Kławdijewa* („Przegląd Rusycystyczny” 2018, nr 3).

Kontakt: paulina.charko-klekot@us.edu.pl

ORCID 0000-0002-1265-6934

Wasilij Fiedorow — dr, docent w Katedrze Dziennikarstwa i Komunikacji Masowej na Wydziale Dziennikarstwa Czelabińskiego Uniwersytetu Państwowego. Zainteresowania i badania naukowe: teoria narracji, współczesna rosyjska literatura i dziennikarstwo. Najważniejsze publikacje: *Определение нарратива как дискурсивного стереотипа: корреляция персональных и институциональных моделей* (*Актуальные вопросы речевого взаимодействия: материалы Всерос. науч. конф., посвящ. юбилею проф. Л.А. Месеняшиной*, red. О.Ю. Редькина, Челябинск 2019); *Перформативные маски и проблема идентичности в видеопоезии Яниса Грантса* („Культура и текст” 2019, nr 2 (37); współautor: Ю.Ю. Даниленко); *Нарратив телесности в видеопоезии Виталия Кальпиди* („Знак: проблемное поле медиаобразования” 2018, nr 4 (30), współautor: Ю.Ю. Даниленко).

Kontakt: vvf-82@mail.ru

ORCID 0000-0001-6295-5054

Monika Karwacka — dr, pracownik Instytutu Literaturoznawstwa na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Zainteresowania i badania naukowe: współczesna literatura rosyjska, krytyka literacka, blogosfera rosyjska, literatura rosyjska w sieci, twórczość Władimira Nabokova. Najważniejsze publikacje: *Polskie badania nad krytyką literacką Władimira Nabokova* („Acta Polono-Ruthenica” 2014, t. 19); *Дмитрий Быков — русский литературный лоббист* („Челябинский гуманитарий” 2016, nr 2 (35)); *Dyskurs krytycznoliteracki współczesnych pisarzy rosyjskich w kontekście badań socjolingwistycznych* (*Socjolingwistyczne badania w teorii i praktyce. Ujęcie interdyscyplinarne*, t. 3, red.

J. Mampe, H. Makurat, Ł. Owczinnikowa, F. Marzouk, Gdańsk 2016).
Kontakt: monika.karwacka@us.edu.pl
ORCID 0000-0002-6356-9953

Bartłomiej Kopczacki — dr, pracownik Centrum Języków Obcych Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach. Zainteresowania i badania naukowe: współczesna literatura rosyjska, socjologia rosyjskiego życia literackiego, *culture studies*, badania postkolonialne. Najważniejsze publikacje: *Nagroda literacka Jasna Polana — ideologia, estetyka, poetyka* (Katowice 2019); *Polityka i władza według Zachara Prilepina (Obrazy władzy we współczesnej kulturze rosyjskiej, red. B. Brzeziński, B. Garczyk, M. Jedliński, T. Nakoneczny, M. Lachowicz, Bydgoszcz 2017)*; „*Wyspa*” *Wasilija Gółowanowa jako przejaw traumy postkolonialnej i postimperialnej* („Przegląd Rusycystyczny” 2018, nr 3).

Kontakt: bartek.kopczacki@gmail.com
ORCID 0000-0002-7028-4681

Aurelia Kotkiewicz — dr hab., profesor w Katedrze Literatury Rosyjskiej Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie, literaturoznawca. Zajmuje się historią literatury rosyjskiej XX wieku w aspekcie przemian kulturowych oraz dyskursu pamięciowego. Najważniejsze publikacje: *Nowy człowiek Michaiła Zoszczenki. Trylogia: „Przywrócona młodość”, „Niebieska księga”, „Przed wschodem słońca”* (Kraków 2012); „*Wspomnienia*” *Nadzieży Mandelsztam jako forma reprezentacji pamięci (Trauma kulturowa jako palimpsest: (post)komunizm w kontekście porównawczym nowoczesności, totalitaryzmów i (post)kolonializmów, „Miscellanea Posttotalitariana Wratislaviensia”, t. 6, red. D. Kołodziejczyk, M. Świetlicki, Wrocław 2017)*; *Psychoanaliza w służbie komunistycznej utopii. O radzieckim projekcie antropologicznym (Nowy człowiek: wizje, projekty, języki, red. S. Jasionowicz, Kraków 2017)*; „*Jedno imię, jedno życie, jeden znak*”. *Przywracanie pamięci o Wielkim Terrorze (1937–1938)* („Przegląd Rusycystyczny” 2018, nr 3); *Maska w kulturze stalinowskiej. Siergiej Eisenstein (1899–1948) i Wsiewołod Meyerhold (1874–1940) (Nowoczesność i tradycja. 50 lat wrocławskiego Instytutu Filologii Słowiańskiej. Tom jubileuszowy, Acta Universitatis Wratislaviensis 3961, red. E. Komisaruk, I. Malej, Wrocław 2019)*.

Kontakt: aurelia.kotkiewicz@up.krakow.pl
ORCID 0000-0003-4210-4257

Paweł Łaniewski — mgr, doktorant w Instytucie Literaturoznawstwa Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Zainteresowania i badania naukowe:

schizoanaliza, poststrukturalizm, pogranicza literaturoznawstwa i filozofii. Przygotowuje rozprawę doktorską na temat twórczości Zygmunta Krzyżanowskiego. Najważniejsze publikacje: *The Language of a Minority* — Horst Bienek's „*The First Polka*” in the Context of Minor Literatures („Wielogłos” 2019, nr 3); *Trauma porządku symbolicznego w „Palisandrii” Saszy Sokołowa* („Przegląd Rusycystyczny” 2017, nr 3); *Panoptykon i fabryka komunizmu* — „Klasztor” Zachara Prilepina („Przegląd Rusycystyczny” 2018, nr 3).

Kontakt: pmlaniewski@gmail.com

ORCID 0000-0001-9512-0942

Ludmiła Łucewicz — prof. dr hab., pracownik Zakładu Literaturoznawstwa i Kulturologii na Wydziale Lingwistyki Stosowanej Uniwersytetu Warszawskiego. Zainteresowania i badania naukowe: relacje między literaturą a filozofią rosyjską, *sacrum* w literaturze, psalterz jako źródło inspiracji poetyckiej, proza autobiograficzna, antropologia kultury. Autorka siedmiu monografii, dwóch podręczników, ponad 270 publikacji naukowych. Monografie: *Псалтырь в русской поэзии* (Санкт-Петербург 2002); *Память о псалме: sacrum/profanum в современной русской поэзии* (Warszawa 2009).

Kontakt: l.lutevici@uw.edu.pl

ORCID 0000-0002-6340-2598

Marina Zagidullina — dr hab., profesor w Katedrze Dziennikarstwa i Komunikacji Masowej Czelabińskiego Uniwersytetu Państwowego. Zainteresowania i badania naukowe: historia i teoria literatury, komunikacja masowa, kultura popularna. Najważniejsze publikacje: *Пушкинский миф в конце XX века* (Челябинск 2001); *Панмедиатизация: закат вербальной коммуникации* (Челябинск 2019); *Ментально-языковые трансформации русской лингвокультурной личности* (redakcja naukowa; Челябинск 2018).

Kontakt: mzagidullina@gmail.com

ORCID 0000-0002-4799-1230

PROJEKT OKŁADKI
Katarzyna Doszła

REDAKCJA I KOREKTA
Anna Tyka

KOREKTA
Anna Tyka
Paulina Charko-Klekot

Wydawca:
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Ark. druk. 10. Ark. wyd. 9,5
